
ONTO
Online Psikoloji Dergisi
2017
No:11
Melek Göregenli
www.ontodergisi.com

Genel Yayın Yönetmeni
Mehmet Karasu

Editör
Sercan Karlıdağ

Tasarım
Erdem Ömüriş

İletişim Koordinatörü
Betül Kanık

Sosyal Medya Sorumluları
Remziye Yeşilyaprak
Veysel Bişgin

İçindekiler

Önsöz *(4)*

St. Andrews Postülaları I *(5)*

İdeolojiler (Hâlâ!) Yaşıyor mu? *(10)*

Gözünüz Duysun *(18)*

Kültürel Kimlik Karmaşasında Küreselleşmenin Rolü *(22)*

Gerçek Kimin Umurunda? *(28)*

Tarihsel Süzgeçte Gruplararası İlişkiler Açısından Arabesk'in Yeri *(34)*

Militarizm ve Militarizasyon Ekseninde Vicdani Ret *(39)*

Duvar Yazılarına Sosyal Psikolojik Bir Bakış *(46)*

Ermeni Meselesine İlişkin Üç Görüş *(51)*

Travmalar İçinde "Çocuk" *(54)*

Çeviri: Otoriteyi Sorgulamak *(58)*

Çeviri: 21. Yüzyıl Teknolojisinin Psikolojisini Yansıtan Bir Dizi: *Black Mirror (66)*

Öykü: Butonlar *(72)*

Online Araştırma *(75)*

V for Venus *(76)*

Sahiden kötü şeyler oluyor.
Kötülük yüceltildiği için sıradanlaştı.
Söz'ün bağlayıcılığı kalmadı.
Montaigne'in Kulesine yeniden dönme vakti!

Mehmet Karasu
İzmir, Ocak 2017

ST. ANDREWS POSTÜLALARI I

Ulus ve Psikoloji

Aydın Bayad*

Ulus (*Nation*)[1] kavramı şüphe yok ki içinde bulunduğumuz yüzyıla damgasını fazlasıyla vurmuş, hatta popüler olmasının ötesinde zihinsel kavrayışımızı çeşitli biçimlerde belirleyen düşünsel bir zindana dönüşmüş durumdadır. Bir bilim dalı olarak insana ve insan doğasına dair bilgi üreten psikoloji, evrensellik iddiası taşıyan tüm temel varsayımları ortaya koymaya başladığında dünya 'uluslararası' küresel sistemin temellerinin atıldığı bir atmosferden geçiyordu. Nitekim büyük yankı uyandıran ego teorisi ve kişilik çalışmalarının mimarı Sigmund Freud henüz ölmeden İkinci Dünya savaşı patlak vermiş ve nihayetinde Freud yurdunu terk etmek durumunda kalmıştır.

Şu an temel kabul edilen tüm varsayımlarımız geçen yüzyılın sonunda yaşanan politik depremlerin etkisinde ulus bilinciyle şekillenmiş ve yıllarca bu çerçeve içinden bakılarak dünya anlamlandırılmaya çalışılmıştır. Ulus/uluslaşma çalışmaları psikoloji disiplinin boyunu çoktan aşan bir literatür olarak bir kenarda duruyor (ayrıca bkz. Hobsbawn, 2006; Anderson, 1995; Gellner, 1992 ve Eriksen, 2004). Bu yazı ulus kavramının psikoloji içindeki seyahatine dair kısa değerlendirmeden ibarettir.

Psikoloji işe 'karakter' kavramıyla başlamış ve sosyal çevremizi belirleyen temel dinamiğin ulusal karakter (*national character*) olduğunu iddia etmiştir. Gustave le Bon'un (1894) *Les Lois Psycholoques de L'Evolution des Peuples* adlı çalışması ile temelleri atılan ulusal karakter kavramı, toplumsal eğilimlerin sosyal dünyadansa doğamıza gömük olduğu fikrini 20. yüzyılın birinci yarısına kadar tartışmasız olarak ulaştırmıştır. Sosyal antropoloji ve sosyolojide 1930'lu yılların ortalarına kadar toplumların temel sosyal normunun –karakterinin- ne olduğuna duyulan merak, erken dönem psikanaliz yaklaşımındaki kişilik (*personality*) ile örtüşmüş ve kişilik, kültürün dışa vurumu olarak tıpkı sanat, ritüel vb. gibi antropolojik veri kaynağı olarak kullanılmıştır (Inkeles, 2014).

Toplumsal sistem ile birey arasında kişilik ve karakter kavramları üzerinden kurulan bu analojik bağ, yükse-

* İstanbul Üniversitesi, Arş. Gör.

[1] *Nation* dilimize hem millet hem de ulus olarak çevrilebilmektedir; ancak Türkiye siyasi tarihi açısından iki kavramın birbirinden farklı çağrışımları ve arka planları vardır. Bu yazıda *nation* ulus-devlet mekaniğine göre dizayn edilmiş kategoriler olarak ele alınmış ve ulus kavramı tercih edilmiştir.

len ulus-devlet ve taşıyıcısı olan otonom bağımsız birey arasındaki ilişkinin bir gereği olarak sosyal bilimlerde dönemin ana akımını oluşturmuştur. Lindzey tarafından 1954 yılında yayınlanan *Handbook of Social Psychology* kitabında Inkeles ve Levinson'un yazdığı bir bölüm ulusal karaktere ayrılmış yukarda bahsedilen genel eğilim eleştirilmiştir. Kültürel örüntüler ile ve intra-psişik bir çağrışımı olan karakter arasında bağlantı kurmak için psikolojinin yeterince geçerli bir yaklaşımının olmadığından hareketle ulusal karakterin ancak '*toplumdaki yetişkinlerin kişilik özelliklerinin tipik bir versiyonu olabileceğini*' söyleyerek ulusal karaktere istatistiksel bir açıklama getirilmiştir (Reicher ve Hopkins, 2001, s. 30).

İkinci dünya savaşının yarattığı sosyal yıkım ve bir ulusal karakter fetişizmi olarak Nazi Almanya'sının yarattığı algı savaş sonrası sosyal psikolojinin genel eğiliminin değişmesine neden olmuştur. Nitekim Almanlar çok hızlı bir biçimde yeni toplumsal sisteme uyum sağlamışlardır. Ulusların davranış biçimlerini bu kadar hızlı bir şekilde değiştirebilmeleri sosyal psikoloji paradigmasında yaşanan dönüşümüne birinci neden olarak sayılabilir. Ayrıca bir ulus için geçerli olabilecek birden fazla norm ve değer sistemi karakterlerin çeşitlenmesine neden olabilmektedir. Bu anlamıyla dönemin yazarları için ulus-içi çeşitlilik uluslar-arası çeşitliliğe yenik düşmüştür demek yanlış olmayacaktır. Bu eleştiriler sosyal psikoloji alanında önemli bir kırılmaya neden olmuş, gruplar arası farklılık çalışmaları, insanların neden farklı olarak algılandığına doğru kaymıştır. Gordon Allport'un (1954) klasik eseri *The Nature of Prejudice* alandaki bu kaymanın en önemli göstergesi sayılabilir. Bu çalışmayla birlikte grupların birbirileri hakkında sahip oldukları bilgilerin aslında birbirlerine yüklenen atıfların abartılması ile ortaya çıkan kalıpyargılar olduğu sonucuna varılmıştır. Burada yaşanan dönüşüm yalnızca kavramsal değildir. Allport'un çalışması aynı zamanda analiz düzeyinde durumsal özelliklerin betimlenmesinden bilişsel mekanizmaların açıklanmasına doğru bir kaymayı tetiklemekle kalmamış, temsil de etmiştir.

Ancak Poppe ve Lindssen (1999) psikologların kalıpyargıları çalıştığı 60 küsur yıl boyunca kalıpyargıların içeriğinden kalıpyargılardaki bilişsel yanlılığa ve bunların sosyal gerçeklikle ilişkisine doğru bir kayma yaşandığını belirtmektedirler. Yani bir anlamıyla 'ulus/ulusal' kavramı içi boş veya önemsiz etiketler olmaya başlamıştır. Ulustan bu kadar etkilenilmesine rağmen ulusu bu kadar göz ardı etmek bir tesadüfle değil, ideolojik bir tercihle açıklanabilir ancak. Nitekim Micheal Bilig (1995) *Banal Nationalism* çalışmasında milliyetçilikten farklı olarak banal milliyetçiliğin, günlük hayatımıza gömük bir ideoloji gibi işleyerek bizi çevrelediğini ve bu ideolojik kabulün düşünce biçimimizi belirlediğini öne sürmüştür. O'na göre; bu ideolojik tercih ancak bağımsız bireyler olarak bağımsız

uluslardan oluşan bir sistemde var olabilmemizi sağlamaktadır ve kesinlikle yeni bir şeydir.

Peki, psikoloji içinde hiç mi muhalif yoktur? Pekâlâ vardır. Hem de tanıdık bir isimdir. Bireye gömük ve bireye dönük psikoloji halkasını kıran Muzafer Sherif olmuştur. Sherif (1966) kolektif saldırganlığın bireysel bir eğilimle değil gruplar arası dinamiklerle ilişkili olduğunu göstermiştir. Tajfel ise Sherif'in açtığı bir kapıyı daha da aralamıştır. Sherif gruplar arası rekabetin düşmanlığa neden olduğunu göstermişken; Tajfel, "gruplar arasında ayrımcılığı ortaya çıkaracak minimal koşullar nelerdir" sorusunun peşinden gitmeyi tercih etti. Ayrıca Tajfel'in grup kavramı Emerson'ın (1962) ulus kavramsallaştırmasından alınmıştır (Reicher ve Hopkins, 2001). Bu anlamıyla grubun ve bir grup olarak ulusun insan psikolojine etkilerini çalışmak açısından sosyal psikolojide en yaygın yaklaşım *Sosyal Kimlik Kuramı* olmuştur demek mümkündür.

Erken dönem çalışmalarda (Billig ve Tajfel, 1973; Tajfel, 1978) 'minimal grup çalışmaları' olarak bilinen deneyler ile seçkisiz olarak farklı gruplara atanan katılımcıların yalnızca herhangi bir grupta olmaktan kaynaklı iç-grup kayırmacılığı sergilediği ortaya konmuş ve birçok defa bu etki gösterilmiştir. Ancak bu çalışmalar sosyal sınıflandırmanın, yani bir grubun varlığına dair minimal koşulların sağlanmasının dış gruba yönelik ayrımcılık sergilendiğini söylemek için yeterli değildir. Devam eden çalışmalarla (Tajfel ve Turner, 1979, 1986) kişiler arası davranıştan gruplar arası davranışa doğru yaşanan kaymanın altta yatan psikolojik bir mekanizmayla, kişisel kimlikten sosyal kimliğe doğru bir kaymadan kaynaklandığını iddia etmişlerdir. Yani Sosyal Kimlik Kuramı sosyal kimliğe dayanarak davrandığımızda sosyal olarak tanımlanan öznelere dönüştüğümüzü söylemektedir. Özetlemek gerekirse aidiyet geliştirilen grubun tanımlanmasıyla başlayan süreç ilk olarak söz konusu grubu keşfetme ve özdeşleşmeyi (*identification*) gerektirir. Özdeşleşme durumunda kişisel düzeyden sosyal düzeye geçiş sağlanmış olur. İkinci aşamada, iç-grup tanımından hareketle bir dış grup ile karşılaştırma (*comparison*) yapılır. Üçüncü aşamada, dış gruptan pozitif anlamda farklılaştırma (*differantiation*) yapılarak olumlu sosyal kimlik elde edilir. Burada belirtmek gerekir ki Sosyal Kimlik Kuramının en çok yanlış anlaşılan veya yanlış tanıtılan kısmı farklılaştırma sürecidir.

Bu süreç aynı zamanda ulusal kimlik meselesini kapsayacak kilit önemdeki kavramdır. Çünkü farklılaştırma karşılaştırmanın kıymetlendirilmiş boyutlarıdır (*valued dimensions of comparison*). Ulus ve psikoloji hakkında geniş bir teorik tartışma ve ampirik bulgulardan oluşan çalışmalarında Reicher ve Hopkins (2001), bu sürecin psikolojik değil kültürel bir faktör olarak ele alınması gerektiğini söylemektedirler. Bu

anlamıyla grupların ya da ulusların birbirilerine nasıl davrandıklarını anlamak için soyut psikolojik süreçler yerine davranışın ortaya çıktığı spesifik bağlamlar değerlendirilmelidir. Diğer yandan kategorileri belirginliğini (*category salience*) merkeze alan çalışmalar (Turner, Hogg, Oakes, Reicher ve Wetherell, 1987; Turner, 1999) sonucunda, araştırmacılar, sınıflandırmanın sosyal gerçeklikle ilişkili olduğunu ve grup davranışının ancak bağlamın etkileri değerlendirilerek anlaşılabileceği konusunda ısrar etmişlerdir (Oakes, Haslam ve Turner, 1994).

Çünkü ötekileştirmeden soykırıma varan oldukça geniş bir davranış spektrumunu kapsayan dış gruba yönelik olumsuz davranışları sadece kişisel psikolojik değişkenlerle açıklamak, söz konusu yıkıcı davranışları psikolojikleştirme ya da patolojikleştirme tehlikesini barındırır. Ulusa dayalı ırkçılık pratikleri, ulus devletlerin modernizasyonla zamansal olarak kesişmesi sonucu teknolojik ilerlemeyle mekanikleşen öldürme pratikleri, sorumluluğun paylaşılarak yok edildiği devasa bürokratik yönetim modelleri gibi insanlığın ilk defa maruz kaldığı yeni gelişmelerin hem sonucu hem nedeni konumundadır. Ulus mefhumu birçok açıdan insanlık için yenidir ve psikolojik olmanın çok ötesinde karmaşık ilişkilerle örülüdür. Bu yüzden bilişsel mekanizmalara sıkıştırılmamış bir psikoloji perspektifi ulus çalışmaları için daha uygundur. Çünkü gruplar arasındaki çatışmanın (Reicher, 1984) veya çatışma anlatısının (Paluck, 2009) bile kategori belirginleştirme gücü olduğunu gösteren çalışmalar olduğu gibi, Condor'un (1996) ufuk açan çalışması İngiliz ulusal kimliğinin İngilizliğin reddi üzerine inşa edildiğini göstererek kategorilerin belirgin olmadığı bağlamlarda bile kimliğin bir farklılaştırma aracı olarak kullanılabildiği görülmüştür. 1990'lı yıllardan sonra özellikle Sosyal Temsiller, etnometodoloji ve söylem çalışmalarının Sosyal Kimlik Kuramına yaptığı katkılarla ulus meselesinin psikolojik bir düzlemde çalışılmasına olanak tanınmıştır. Türkiye'de değişen politik sistem düşünüldüğünde milliyetçilik kavramı bile Yurtseverlik *vs.* Milliyetçilik üzerinden farklılaştırılmakta ve farklı gruplar tarafından kendi gruplarını değerli kılmak için kullanılmaktadır (örneğin; "biz yurtseveriz onlar milliyetçi").

Yukarda değinilen literatür ışığında kategorik ayrımlar dolayısıyla Türkiye özelinde Ulusalcılık *vs.* Milliyetçilik; Muhafazakârlık *vs.* Dindarlık gibi 'iç içe geçmiş' bağlamları ve daha nicesini anlamak veya analiz etmek mümkün gözüküyor.

Kaynaklar

Anderson, B. (1995). Hayali Cemaatler. İstanbul: Metis Yayınları.
Billig, M. (2002). Banal Milliyetçilik. İstanbul: Gelenek Yayıncılık.

Billig, M. ve Tajfel, H. (1973). Social categorization and similarity in intergroup behaviour. *European Journal of Social Psychology, 3*(1), 27-52.

Condor, S. (1996). Unimagined community: social psychological issues concerning English Identity. *Changing European Identities: Social Psychological Analyses of Social Change* içinde (ss.41-68). G. Breakwell ve E. Lyons (Ed.). Oxford: Butterworth Heinemann.

Emerson, R. (1962). *From empire to nation: The rise to self-assertion of Asian and African peoples.* Beacon Press.

Eriksen, T. H. (2004). Etnisite ve Milliyetçilik: Antropolojik Bir Bakış. İstanbul: Avesta Yayınları.

Gellner, E. (1992). Ulus ve Ulusçuluk. İstanbul: İnsan Yayınları.

Hobsbawm, E. ve Ranger, T. (2006). Geleneğin İcadı. İstanbul: Agora Yayınları.

Inkeles, A. ve Levinson, D. J. (1954). National character: The study of modal personality and sociocultural systems. *Handbook of social psychology, 2* içinde (ss. 977-1020). G. Lindzey (Ed.). New York: Holt.

Inkeles, A. (2014). *National character: A psycho-social perspective.* Transaction Publishers.

Paluck, E. L. (2009). Reducing intergroup prejudice and conflict using the media: A field experiment in Rwanda. *Journal of Personality and Social Psychology, 96*(3), 574–587.

Poppe, E. ve Linssen, H. (1999). In-group favouritism and the reflection of realistic dimensions of difference between national states in Central and Eastern European nationality stereotypes. *British Journal of Social Psychology, 38*(1), 85-102.

Reicher, S. D. (1984). The St Paul's 'riot': An explanation of the limits of crowd action in terms of a social identity model. *European Journal of Social Psychology, 14*(1), 1-21.

Reicher, S. D. ve Hopkins, N. (2001). *Self and nation: Categorization, contestation and mobilisation*. London: Sage.

Sherif, M. (1966). *In common predicament: Social psychology of intergroup conflict and cooperation.* Boston, MA: Houghton Mifflin.

Tajfel, H. E. (1978). *Differentiation between social groups: Studies in the social psychology of intergroup relations.* London: Academic Press.

Tajfel, H. ve Turner, J.C. (1979). An integrative theory of intergroup conflict. The Social Psychology of Intergroup Relations içinde (ss. 33-47). W. G. Austin ve S. Worchel (Ed.). Monterey: Brooks-Cole.

Turner, J. C., Hogg, M. A., Oakes, P. J., Reicher, S. D. ve Wetherell, M. S. (1987). *Rediscovering the social group: A self-categorization theory.* Oxford & New York: Blackwell.

İDEOLOJİLER (HÂLÂ!) YAŞIYOR MU?

Mehmet Necip Tunç*

Denilebilir ki ideolojilerin doğumundan beri her çağ, kendine has saiklerle, ideolojinin öldüğünü ilan etmiştir. Fakat ideoloji kavramı 18. yüzyıldan bugüne, her bölümde öldüğü hâlde, bir sonraki bölümde hiçbir şey olmamış gibi yeniden karşımıza çıkan South Park karakteri Kenny'yi anımsatır şekilde, her ölümden sonra sessizce tekrar zuhur etmiştir. İdeoloji varolduğu hemen hemen her milieu'de garipsenmiş, bizzat ideolojilerin (soldan sağa) yaban muamelesi göstermiş olduğu bir kavram. Bugün de değişik nedenlerle ideolojilerin öldüğü düşünüldüğünden, geçmişin modalarını takip etmeyi seven içinde bulunduğumuz retro meraklısı/hipster çağın da öncüllerini yalnız bırakmadığını söyleyebiliriz. İdeoloji teorisinin de gelişme seyri içerisinde en belirleyici ve zenginleştirici olan unsurlardan birisi ideolojiler öldü tezlerine verilen yanıtlar olmuştur. Bu bağlamda çağımızın ideoloji teorisinin önüne koyduğu meydan okumanın (challenge) üstesinden gelebilmek için ve bu tezin gına getirecek kadar çok dillendirilmesinin (ad nauseam, kusturacak kadar) yanlış olduğu anlamına da gelmediğinin bilincinde olarak, büyük soruyu (*İdeolojiler öldü mü?*) tekrar tekrar sormamız gerekmektedir. Yazıda bu soruya verilen yanıtlara ideoloji üzerine çalışan bir psikolog olarak küçük bir katkıda bulunabileceğimi umarak, geçtiğimiz yüzyılda dillendirilmiş üç ana ölüm iddiasını incelemeye çalışacağım. (Baştan söylemem gerekir ki; tikel ideolojilerden herhangi birinin yaşamaya devam edip etmediği tümel olarak ideolojilerin hâlihazırdaki durumunun değerlendirildiği bu tartışmanın sınırları dışındadır.)

İncelememize dâhil edeceğimiz iddialardan ilki şaşırtıcı biçimde, tarihin en şiddetli ideolojik mücadelelerinden biri olmakla kalmayıp etkisi tüm yerküreye yayılan soğuk savaşın hızla serpildiği yıllarda, yani 50'lerin sonu 60'ların başında dillendirilmiştir (Aron, 1957; Bell, 1960; Lipset, 1960/1964/1966; Shils, 1957). Bahse konu yazarlara göre, İkinci Dünya Savaşı sonrası batıda oluşan sosyal, siyasi ve iktisadi düzen, endüstri devriminin yarattığı temel sorunlardan doğan büyük düşünce farklılıklarına nihayet verecek aklıselim çözümler bulmayı başarmıştır. Bir zamanlar derin çatışmalara sebebiyet veren sorunlar; evrensel oy hakkı, refah devleti, karma ekonomi, uzmanlaşma/bürokratikleşme, kültürel muhafazakârlık vb. politik pozisyonlarda hem halk hem de politik

* Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Arş. Gör.

elitte gözlemlenebilecek bir konsensüsle çözülmüştür. Bu bağlamda 19. yüzyılda doğmuş büyük i harfi ile yazılan İdeolojilerin sonu, hem üretim hem de yönetişim alanında gerçekleşmiş büyük teknik/teknolojik atılımlarla getirilmiştir. Başka bir deyişle sosyal sistemin karmaşıklığı, gerçekliği aşırı-basitleştiren sloganik ve bütünü açıklama iddiasındaki "-izm"lerin kaldıramayacağı düzeye ulaşmış, yönetim sorunu toplumsal grupların subjektif yargılarına teslim edilemeyecek derecede teknik/teknolojik bir sorun hâline gelmiştir. Dolayısıyla kitlelerin oy tercihlerinden, politikacıların uzun erimli siyasalarına, ideolojiler siyasi hayatın bütünü üzerindeki eski belirleyiciliklerini yitirmişlerdir.

İdeolojiye yönelik bu eleştiri hattının, sırtını yasladığı bahse konu toplumsal siyasi konsensüs, 70'lerdeki petrol krizi ve sonrasında gerçekleşen sarsıntılar sonucu yıkılmıştır. Dolayısıyla ideolojinin sonu söyleminin en azından bu şekilde temellendirilen biçiminin sonunun gelmesini, normal şartlar altında ve argümanların mantıksal sonucu olarak beklememiz gerekirdi. Fakat bu sırada ilginç bir şekilde yıkımı gerçekleştiren aktörün (yeni sağ/neoliberalizm), mağlup edip edip yerine geçtiği refah devletinden bir ganimet gibi bu "ideolojiler öldü" söylemini de aldığını belirtmemiz gerekir. Bu yeni aklıselim-geldi-ideoloji-zail-oldu modelini Angela Merkel'in hâlihazırdaki iktisadi/politik paradigmayı nitelerken kullandığı "alternatives (alternatifsiz)" sıfatı üzerinden de takip edebiliriz. Rancière, Panagia ve Bowlby (2001) post-politik alternatifsizliği, temel paradigmanın tartışmaya kapalı olduğu, yurttaşların yalnızca yönetişimin teknik sorunlarını tartışabildiği ideolojisiz bir politik evren olarak kavramsallaştırmışlardır (bkz. politika/polis ayrımı). Bu alternatifsizlik söyleminin absürtlüğüne dikkat çeken Žižek'e (1994) göre, günümüz insanı ekolojik problemler sonucu dünyanın sonunun gelmesini hayal edebiliyorken, neoliberal düzenin sonunu hayal etmeyi delice bir pratik olarak görebilmektedir. Son 20 senede karşılaşılan hemen her politik sorunun özellikle de teknik/iktisadi tartışmaya indirgendiği (bkz. Bill Clinton'ın başkanlık seçimlerinde kullandığı etkileyici "It's the economy, stupid" sloganı), ideolojik subjektivitenin yadsındığı bu "teknokratik post-politik" söylem, önceki versiyonuyla şaşırtıcı benzerlikler içermektedir. Bu benzerliklerin en önemlisi ideolojilere ve ideolojilerden doğacak çatışmalara gerek bırakmayan tekniğe dayalı bir ortak çözümün artık bulunduğudur. Bu bağlamda Beck, Giddens ve Lash'ın (1994) refleksif modernite kuramlarının yanı sıra Fukuyama'nın (1989) tarihin sonu kuramının, geçmişte toplumları politik bağlamda ayrıştıran problemlere yönelik kalıcı çözümlerin artık bulunduğunu iddia etmesi bağlamında, Bell'in (1960) post-endüstriyel toplumlarda ideolojilerin sonu kuramından ne derece etkilenmiş olduklarını hatırlamak yerinde olacaktır. Ne ki belki biraz uzaktan bakınca kolaylıkla görüleceği

üzere, bu teknik çözümün önce refah devleti sonra da neo-liberalizm gibi birbirleriyle uyumsuz iki model olduğu sırasıyla ve benzer gerekçelerle öne sürülmüştür. Bu aynı zamanda hem paganizmin hem de semitik dinlerin hakikatin kendisi olduğunu söylemek kadar abes bir pozisyondur. Zira eğer siyasi sorunlarda ortak aklın vazgeçilmez ve inkâr edilemez çözümü diye bir şey varsa o şey birbiriyle tamamen uyumsuz iki ayrı şey olamaz. Bu enteresan çelişki akla ideoloji teorisinin eski sorunsallarından olan Mannheim paradoksunu getirmektedir. Mannheim'a (1936) göre ideoloji üzerine yapılan her tartışma ideolojik olmak zorundadır. Bu bağlamda benzer gerekçelerle savunulan her iki "aklıselim ideolojiyi yendi" söyleminin de kelimenin en kuvvetli anlamıyla ideolojik olduğu savunulabilir. Mannheim'ı takiple tikel ideolojilerin her biri hakikat iddiasında olduklarından geri kalan tüm ideolojileri, ideolojik olmakla yani saptırma ile suçlamak durumundadırlar. Teknokratik post-politik söylem de bunu o an savunduğu ideolojiyi (refah devleti ya da neoliberalizm) mutlaklaştırarak yapıyor gözükmektedir. Politik psikoloji bağlamında son 20 yılda gerçekleştirilen ideoloji çalışmalarının sonuçları da, teknik açıdan gelişmiş batı toplumlarında bile bireylerin sosyo-politik tutumları açısından belirli bir konsensüs içerisinde olmadığını, temel ideolojik ayrım noktalarının belirleyiciliğini hâlen sürdürdüğünü göstermektedir (Jost, 2006).

İnceleyeceğimiz ikinci iddia hemen hemen aynı senelerde, oy verme davranışının empirik modellemesini yapmaya çalışan, daha sonra oy verme literatüründe Michigan okulu olarak adlandırılan araştırmacılarca dillendirilmiştir (Campbell, Converse, Miller ve Stokes, 1960; Converse, 1964). Bu geleneğe göre, ideolojilerin en belirgin özelliklerinden biri "sistematik" olmaları, yani savundukları noktalar açısından tutarlılık arz etmeleridir. Buradan hareketle Converse (1964) psikoloji yazınında ideoloji konusunda gerçekleştirilmiş en etkili çalışmalardan birinde, ideolojilerin iskeletinin, tutarsızlıkları önleyen "kısıtlayıcılar" ya da düşünce bileşenlerinin karşılıklı bağımlılığı olduğunu savunmuştur. Converse (1964) bu kısıtlayıcıların (ya da karşılıklı bağımlılık öğelerinin) psikolojik, sosyal ve mantıksal temellerden kaynaklandığını savunur. Buna göre ideolojiler ortaya çıkmalarına neden olan temel motivasyonlarla (psikolojik kısıtlayıcılar), dayandıkları toplumsal sınıfların dünya algılarıyla (sosyal kısıtlayıcılar) ve en önemlisi de savundukları tezler açısından kendi kendileriyle (mantıksal kısıtlayıcılar) çelişmemelidirler. Fakat bu kısıtlayıcılara hâkim olmak ciddi bir düşünsel emek gerektirdiğinden, kısıtlayıcılar toplumdaki her gruba aynı ölçüde yayılmaz. Kısıtlayıcılara hâkim olan ve bunu ifade edebilen kesim, yalnızca "siyasi elit" sayılabilecek küçük bir zümredir. Bu yaklaşıma göre toplumun ezici çoğunluğunun bir ideolojiye sahip oldukları söylenemez. Politik davranışlarını

belirleyen şey de ideoloji değil bunun yerine politik kimlik ve aidiyetlerdir.

Yukarıdaki hipotezleri sınamak isteyen Converse (1964), öncelikle ABD 1956 seçimlerinde oy kullanmış seçmenlere sağ ve solun politik anlamını sormuştur. Sonuçlar toplumun büyük bir kesiminin yanlış yanıtlar vereceğini öngören hipotezle uyumlu çıkmıştır. Doğru yanıt verenler, ölçütlerin sıkı ya da gevşek olmasına göre toplumun %3,5 ila %15,5'ini oluşturmaktadır. Bu bulgunun kişilerin kendilerini ifade edebilme yeteneği gibi karıştırıcı değişkenlerle de açıklanabileceğini öngören araştırmacı, aynı çalışmanın bir sonraki ayağında katılımcılardan ülke siyasetini belirleyen iktisadi, sosyal ve kültürel temel tartışma konularındaki pozisyonlarını (tutumlarını) belirtmelerini istemiştir. Belirtilen pozisyonlar arasındaki mantıksal tutarlılık, politik elitlerin (senato/meclis üyeleri) dışında kalan grupta oldukça düşük çıkmıştır (korelasyon katsayıları .11 ile .23 arasında). Fakat ideolojiye kıyasla parti aidiyetindeki zamansal tutarlılık oldukça yüksektir (korelasyon katsayısı .72). Dolayısıyla araştırmacı, ideoloji kavramının toplumun çoğunluğunun politik pozisyonlarını açıklamada yararlı olmadığı sonucuna varmıştır.

Başka ülkelerde başka araştırmacılarca da yaygın şekilde replike edilen bu bulgu, ideolojilerin politik davranış bağlamında açıklayıcı gücünü tartışmaya açmıştır. Dolayısıyla Michigan okulunun bulgularının *ideoloji öldü* iddiasını desteklediği düşünülmüştür. Gelgelelim bu yaklaşım, siyaset sosyolojisi disiplininde çeşitli düşünürlerce daha önce de savunulmuş elit teorilerinden (bkz. Higley, 2010) güç kaynaklarının toplumda eşit dağılmadığı gözlemini paylaşması bağlamında çok da farklı değildir. Bu bağlamda ideolojilerin ölümünü değil doğrudan etkiledikleri alanının kısıtlılığını öne sürdüğü söylenebilir. Dolayısıyla Converse'in (1964) tartışmalı ideoloji tanımını kabul ettiğimizde bile, politik elitlerin dünyayı okumalarında ideolojinin etkisinin sürdüğünü kabul etmek durumundayız. Parti ya da politik hareketin yürüyeceği hattı da yine bu ideolojiler çerçevesinde elitler oluşturduğuna göre, bu tezin tüm varsayımları sorgulanmadan kabul edildiğinde dahi; elde edilen bulgulardan, ideolojilerin geçersiz hâle geldiği sonucunu çıkarmak güçtür. Siyasi elitlerin ideolojik tutarlılığı, ideolojinin toplumun geneli üzerinde, siyasi elitler aracılığıyla dolaylı bir etkiye sahip olabileceğini düşündürmektedir. Ayrıca ideolojik aidiyetlerin; kişilik, sosyo-politik tutumlar gibi görece stabil psikolojik değişkenlerle tutarlı ve kuvvetli bir ilişki içinde olduğunu gösteren bir literatür de 90'lardan başlayarak hızla genişlemektedir (Jost, 2006). Buna göre ideoloji, biyolojik eğilimleri, bilişsel şemaları, ve sosyalleşme sürecinde edinilenler bağlamında toplumsalın etkilerini üzerinde taşıyan kapsamı geniş bir kavramdır. Bu nedenle özellikle de mantıksal kısıtlayıcılardan çok

daha fazlasıdır. Yine bu yaklaşımlara göre biyopsikososyal perspektiften tanımlandığında, ideolojilerin (kendisi değilse bile dolaylı) etkisi politik elitlerin dışındaki toplumsal grupların politik tutum, niyet ve davranışlarında da görülebilmektedir (Jost ve Amadio, 2012).

Bu yazı kapsamında ele alacağımız üçüncü ve son iddia ise ilk kez, soğuk savaşın galip tarafının liberal batı olması durumunda, değişecek politik zeminin alacağı biçim üzerine yapılan tartışmalar sırasında daha çok neo-con düşünürlerce dillendirilmiştir (Huntington, 1993; Lewis, 1990). Bu kurama göre, yukarıda bahse konu ettiğimiz birinci iddianın tersine, ideolojilerin sonunun gelmesi politik çatışmanın kategorik sonunun geldiği anlamına gelmez. Zira -realist okulun ortak kanısını yansıtır şekilde- politik alan çatışma ile tanımlıdır (bkz. Schmitt, 1932). Buna göre soğuk savaşın sona ermesiyle, temelde insanın kendisine yönelik objektif bilgisi ve ilerlemeye yönelik iradesi ile kendi kaderini kendi belirleme çabası olarak özetlenebilecek, modern ideolojiler çağı kapanmıştır, dolayısıyla toplum-içi ve toplumlar-arası temel çatışma hatları artık ideolojiler üzerinden belirlenmeyecektir. Bunun yerine, ideoloji-öncesi dönemin paradigmasına, yani kimlikler üzerinden tanımlanan "normal" politikaya geri dönülecektir (Huntington, 1993). Bu kimlikler neo-con düşünürlerce daha çok etnik/dinsel bir mahiyete sahip biçimde kavramsallaştırıldıysa da (Lewis, 1990), toplumsal cinsiyet vb. kimlikleri de içerecek şekilde de tasavvur edilebilir. İçinde bulunduğumuz on yılda, geleneksel olarak solda ve sağda tanımlanan siyasi hareketlerin farklı ülkelerde, şiddeti ve kapsamı günden güne artan şekilde kendilerini kimlik temelli politikalarla tanımladığı da artık hayat bilgisi hâline gelmiş bulunmaktadır. Dolayısıyla "ideoloji yerine kimlik" yaklaşımının yalnızca yukarıda zikredilen neo-con düşünürlere izafe edilemeyeceğini belirtmek gerekir. İlginç şekilde, solunan hava gibi duran ideolojinin yerine kimlik geldi söylemi, yalnızca kimlik temelli politikayı eleştiren düşünürler tarafından ele alınıyor gözükmektedir. (Bu eleştirilerin de kimlik temelli politikayı yeni bir paradigma olmaktan çok bir tür ideoloji olarak görüp, bu ideolojinin spesifik eleştirisi üzerine yoğunlaştığını belirtmemiz gerekir.) İdeolojiye karşı kimlik söylemini karşıdan kuran bir öznenin eksikliği, her yere yayılma bağlamında söylemin gazıması niteliğini de artırmaktadır. Ayrıca yukarıda değindiğimiz, ideolojiler teknopolitik konsensüsle öldü yaklaşımıyla kimlik ideolojinin yerine geçti yaklaşımı birbirlerini karşılıklı besler gözükmektedir. Örneğin batıda art arda gelen seçim başarılarından da çıkartabileceğimiz üzere yükselmekte olan neo-faşist hareketler, hedef tahtasına oturttukları neoliberal konsensüs karşı, bilinen ideolojilerin sona erdiği tezini kabullenerek (de) "kimlikçi" bir politikayı savunmaktadırlar (bkz. Dugin, 2012). Buna göre ideolojilerin ölümü liberalizmi dünyanın her yerinde sorgu-

lanmadan kabul edilen bir tahakküm aracına dönüştürmüştür. Artık evrensellik iddiasında bulunan liberalizme rakip ideolojiler gerçekliği açıklama iddiasını yitirmişlerdir. Geride kalan tek ideoloji olması nedeniyle liberalizm de ideolojik olma vasfını kaybetmiştir. (Zira "ideolojiler" yoksa tartışma da olmayacağından ideoloji yerine sağduyu ortak payda vb. kavramları kullanmak daha doğru olacaktır.) Artık bir dogmaya dönüşmüş bulunan liberal söylem, evrensel hâkimiyetini ancak bir tür kozmopolitanizm üzerine kurabileceğine göre, mümkün tek savunma hattı da ideolojilerle değil herkesin kendi kültürel kimliğiyle inşa edilebilir. Söz konusu hareketlerde Almanya'daki AfD'den Finlandiya'daki Fin Partisi'ne, ideolojik kategorizasyona (sağ-sol bağlamında bile) sokulmayı reddetme ortak bir nitelik olarak görünmektedir. Tüm bu manzaraya bakarak, söz konusu tezin daha önce incelemeye çalıştığımız iki teze kıyasla daha az komplike görünmekle birlikte (en azından güncel) etkisinin epeyce fazla olduğunu söyleyebiliriz.

Yukarıdaki tartışma bağlamında subjektif bir değerlendirme yapacak olursam (özellikle etnik/dini) kimliklerin politik zeminin mahiyetinin belirlenmesinde iddia edildiği derecede etkili olmadıklarına yönelik (genelde soldan kurulagelen) savunma hattının çok da kuvvetli bulmadığımı (ve bu yazı bağlamında kimliğin yükselişi olgusunu verili kabul edeceğimi) belirtmem gerekir. İdeolojilerin etkinliklerini sürdürdüklerine yönelik bir tezin, kimliklerin gücünü sorgulamaktan çok kimliklerin içselleştirilme süreçlerinde ideolojinin rolüne odaklanması gerektiğini düşünüyorum. Bu noktada sosyal psikoloji temelli iki hipotez öne sürülebilir: Öncelikle tüm insanlar birbirlerini kesen farklı kimliklere (Ermeni, ateist, erkek vb.) sahiptirler. Bireylerin kendilik tanımlarında öne çıkardıkları kimliklerin (ya da bu kimlikler arasında kurdukları hiyerarşinin) belirli sebeplere dayanacağı ve bu sebeplerin (elbette başka sebeplerin yanında) önemli ölçüde ideolojik sebepler olacağı savlanabilir. Keza kimlikler, yukarıdan ve herkese bir tane gelmemektedir ve tartışılan bağlamda toplumsal olarak karşılıklı konumlandırıldıklarından politize bir nitelik sergilemektedirler. Dolayısıyla kişinin kendi kimlik destesi içerisinden hangi kimlik ya da kimlikleri hangi bağlamda nasıl öne çıkardığı, büyük oranda ideolojik saiklerle belirlenen bir tercihler toplamıdır.

Ortaya atacağım ikinci hipotez ise kimliklerin sabit bir öze bağlı kalarak hiç değişmeyen yapılar olmadıkları olgusuna yaslanmaktadır. Dış dünya ile etkileşerek adaptasyon gösterebilmeleri bağlamında statik değil dinamik bir yapı arz eden sosyal kimliklerin şekillenişinde, politik alanın temel sorunsallarına yönelik bir açıklama iddiasını muhtevasında taşıyan ideolojinin oldukça kritik bir rolü olduğunu savunabiliriz. Kimlik ve ilişkili kültürü, en azından günümüz sosyal biliminde, tarihin verili noktasında donmuş gibi modelleme-

diğimiz düşünülürse, kimlik ve kültürün her ikisinin de kimliği üstlenmiş olan topluluğun politik motivasyonları (yani ideolojileri) çerçevesinde şekillenecek olduğunu teslim etmemiz gerekir. Bu noktada örneğin ulusal kimliklerin kuruluşunda, medeni (civic) ve etnik (ethnic) ulus (Ignatieff, 1993) ayrımına dayanan ilgili sosyal psikoloji literatürünü aklımıza getirebiliriz. Bu iki geniş tipolojinin temelde aynı kimliğin iki ayrı ideolojik perspektiften iki ayrı şekilde yorumlanmış şekli olduğunu savunmak mümkündür. Buna göre örneğin Türk kimliği ile özdeşleşen birinin de bu kimliği neye (vatandaşlık/medeni veya kan bağı/etnik) yoracağı gözden kaçamayacak ölçüde kişinin mensubiyet hissettiği ideoloji tarafından belirlenecektir. Bu olgunun daha karmaşık süreçler ihtiva etmekle birlikte, grup seviyesinde de benzer şekilde ifade bulacağı düşünülebilir. Yani gruplar da grup kimliklerini, gruba hâkim ideoloji etrafında öreceklerdir. Başka bir deyişle ideolojiler kendisini, verili kimliklerin oluşum/dönüşüm süreci aracılığıyla da ifade edebilir. Bu nedenlerle kimliklerin kendilerinin tümüyle ideolojiden bağımsız bir hâkimiyet alanı olduğunu savunmak güçtür. Dolayısıyla bu noktadan da tümel ideolojinin politik paradigma olarak etkinliğinin azaldığı söylenemez.

Başlangıçtaki sorumuza dönecek olursak, incelememiz neticesinde 21. yüzyılın başında ideolojilerin mevta olmaktan ziyade, kimi zaman açıktan kimi zaman tebdil-i kıyafetle yaşamını sürdürdüğü sonucuna ulaştığımızı söyleyebiliriz. İdeolojilerin günümüzde en çok, yönetişimsel tekniğe ilişkin aklıselim/ortak payda ve etnik/dini/cinsel kimlik maskesiyle dolaşmayı sevdiğini de buna bir ek olarak düşünebiliriz. İdeolojilerin kendi doğaları gereği, etkilerini artırabilmek için görünmez olmayı tercih ettiklerinin ve kamuflaja yönelik bu türden dönüşümlere oldukça açık olduklarının farkında olmak gerekir. Tüm bu sebepler, çağımızda da politik evreni anlamaya çalışırken, ideoloji teorisinin hâlâ anlamlı ve gerekli olduğunu göstermektedir.

Kaynaklar

Aron, R. (1968). The end of the ideological age? Waxman, C.I. (Ed.), *The end of ideology debate* içinde (ss. 27– 48). New York: Simon & Schuster. (Orijinal çalışma yayın tarihi, 1957).

Campbell, A., Converse, P., Miller, W., ve Stokes, D. (1960). *The American voter.* Chicago: Wiley.

Converse, P. E. (2006). The nature of belief systems in mass publics. *Critical Review*, *18*(1-3), 1-74. (Orijinal çalışma yayın tarihi, 1964).

Beck, U., Giddens, A., ve Lash, S. (1994) *Reflexive modernization: Politics, tradition and aesthetics in the modern social order.* California: Stanford University Press.

Bell, D. (1960). *The end of ideology.* Glencoe, IL: Free Press.

Dugin, A. (2012). *The fourth political theory.* Londra: Arktos.

Higley, J. (2010). Elite theory and elites. Leicht, K.T., ve Jenkins, J. C. (Ed.), *Handbook of Politics* içinde (ss. 161-176). New York: Springer

Huntington, S. P. (1993). If not civilizations, what? Paradigms of the post-cold war world. *Foreign Affairs*, 186-194.

Ignatieff, M. (1993). *Blood and belonging: Journeys into the new nationalism.* New York: Random House.

Jost, J. T. (2006). The end of the end of ideology. *American Psychologist, 61*(7), 651-670.

Jost, J. T. ve Amodio, D. M. (2012). Political ideology as motivated social cognition: Behavioral and neuroscientific evidence. *Motivation and Emotion, 36*(1), 55-64.

Lewis, B. (1990). The roots of Muslim rage. *The Atlantic Monthly, 266*(3), 47-60.

Lipset, S. (1960). *Political man.* Garden City, NY: Doubleday.

Lipset, S. M. (1964). The changing class structure and contemporary European politics. *Daedalus*, 271-303.

Lipset, S. M. (1966). Some further comments on "The End of Ideology". *American Political Science Review, 60*(1), 17-18.

Mannheim, K. (2013). *Ideology and utopia.* Londra: Routledge. (Orijinal çalışma yayın tarihi, 1936).

Rancière, J., Panagia, D. ve Bowlby, R. (2001). Ten theses on politics. *Theory & Event*, 5(3). URL (Kasım 2016 tarihinde): http://muse.jhu.edu/login?uri=/journals/theory_and_event/v005/5.3 ranciere.html

Schmitt, C. (2008). *The concept of the political: Expanded edition.* Chicago: University of Chicago Press. (Orijinal çalışma yayın tarihi, 1932).

Shils, E. A. (1968). The end of ideology? Waxman, C.I. (Ed.), *The end of ideology debate* içinde (ss. 49 – 63). New York: Simon & Schuster. (Orijinal çalışma yayın tarihi, 1957).

Žižek, S. (1994). The spectre of ideology. Zizek, S. (Ed.), *Mapping ideology* içinde (ss. 1-34). Londra: Verso Books.

GÖZÜNÜZ DUYSUN

Doğu Erdener*

Türkçede bir şeyi iyi duymaya çalıştığımızda kullandığımız bir tabir vardır: "kulak kabartmak". Esas itibariyle bu tip tabir ve atasözlerini ilk telaffuz edenlerin içgörü ve yaratıcılıklarına hayran kalmamak elde değil. Bu tabirde tabii ki belli bir mantık da var. Neticede gerçekleşmesi gereken amel işitmek ise, tabiatı ve fonksiyonu itibariyle kabarması gereken organ kulak oluyor. Lakin duyuların entegrasyonu artık çok da yeni bir bilgi değil. Pek çoğumuz, mesela karnımızın çok aç olduğu bir durumda bir pizza resmi gördüğümüzde, o pizzanın tadını ya da kokusunu algılamış olabiliriz. Konuşma algısı da işte tam manasıyla böyle bir düzlemde gerçekleşen bir süreç. Diğer bir deyişle, özellikle yüz yüze olduğumuz iletişim durumlarında bize söylenenleri duymakla kalmayıp bir de üstüne üstlük görüyoruz. Yani bir yerde göz de kabartmış oluyoruz, sadece işittiğimizi düşündüğümüz şeylere. Şimdi doğal olarak sorulacaktır: birincisi, bu nasıl oluyor? İkincisi, bu ne işe yarıyor? Adı işitsel-görsel konuşma algısı olan bu araştırma alanı esas itibariyle pek göze batmasa da çok sıkı bir disiplinler-arası çalışma platformu. Psikologların yanı sıra, mühendislere, dilbilimcilere ve farklı pek çok alandan uzmana bu alan içinde rastlamak mümkün. Mevzunun disiplinler arası boyutunu irdelemeye kalkışacak olursak yazının erişeceği uzunluktan ötürü sanırım mutsuz bir editör ile karşı karşıya kalma riskimiz var. O yüzden işittiğimizi nasıl "gördüğümüz" konusuna değinerek doğrudan konuya girelim.

Bu mevzunun esasında bu yazıda uğruna yeni bir paragraf açmaya değecek bir hikâyesi var. Sene 1976. İngiltere'de Surrey Üniversitesi'nin Psikoloji bölümünde araştırmalarını sürdüren Harry McGurk ve asistanı John MacDonald bebeklerde görsel algı gelişimi üzerine daha sonra McGurk'ün de tam olarak hatırlayamadığı bir deney için, içinde [ba], [da] ve [ga] hecelerinin kaydedildiği videobantlar hazırlarlar. Bu bantlardaki ses ve görüntü kayıtlarını sadece [ba] ve [ga] hecelerini içerecek şekilde bir dizi uyaran tasarlarlar. O zaman elbette cep telefonu, dizüstü bilgisayar, tablet vs yok. Artık kimsenin anımsamadığı 386, 486 onlar bile yok. Bantlar kampüste bu işleri yapan bir teknisyene gönderilir ve McGurk sıkı sıkı tembih eder telefonda: "bu kayıtlarda sadece [ba] ve [ga] hecelerinin ses ve görüntüleri birbirleriyle kurgulanacak. [da] kayıtlarına hiçbir şekilde dokunulmayacak". Yani istenilen işitsel [ba] + görsel [ga] ve işitsel

* ODTÜ Kuzey Kıbrıs Kampüsü, Yrd. Doç. Dr.

[ga] + görsel [ba] şekilden hece kurguları yapılması, [da] hecelerine ise karışılmamasıydı. Aradan bir zaman geçer ve bantlar McGurk'ün laboratuvarına ulaşır. Bantları izleyen McGurk oldukça kızar. Zira izlediği kayıtlardan bazılarında [da] hecesi kullanılmıştır. Buna kızan McGurk telefona sarılır ve teknisyene neden tembih ettiği halde [da] hecesini kullandığını sorar. Teknisyen ise McGurk'e aynen kendisinden istendiği üzere [ba] - [ga] kombinasyonlarını kurguladığını söyler ve tartışma da neyse ki fazla da uzamadan biter. McGurk bir yandan kızadursun, asistanı John MacDonald da kayıtları izler ve bir süre sonra koşarak McGurk'ün yanına gelir ve derhal kayıtları bir daha izlemesini, hatta izlerken önce gözünü kapatarak, sonra da açarak izlemesini söyler. Durum hayret vericidir. Teknisyen masumdur. Aynen McGurk'ün istediği gibi hazırlamıştır bantları. Olan, özellikle de işitsel [ba] + görsel [ga] ile alakalı olarak, şudur: [ba] ve [ga] heceleri görsel ve işitsel boyutta birbirlerinden farklı olmakla birlikte, [ba] işitsel olarak [da] hecesine (burada teknik pek çok detaya girmediğimizin altını çizelim), [ga] hecesi de görsel olarak [da] hecesine benzemektedir. Dolaysıyla işitsel [ba] ve görsel [ga] kombinasyonunun [da] algısına yol açmakta olduğunu anlar araştırmacılar[1].

Hemen kolları sıvayan ikili tasarladıkları yeni deneyle (eskisinin ne olduğunu unutacak kadar heyecanlanmışlardır) bir grup çocuk ve yetişkin örneklemde bu uyaranları test ederler ve iki bulguya ulaşırlar. *Birincisi,* işittiğimiz konuşma gördüğümüzden etkileniyor. Katılımcıların büyük bir çoğunluğu tıpkı McGurk gibi [da] olarak algılarlar uyaranları. *İkincisi* ise, yaş ile birlikte bu etkinin arttığı görülmüştür (McGurk ve MacDonald, 1976). Her iki bulgu da akabinde gerçekleştirilen pek çok çalışmada ve farklı dil gruplarında tekrar tekrar ortaya konulmuştur. Tabii ki normal konuşma ortamında gördüğümüz ve işittiğimiz iki ayrı şey değil. Gene de bu illüzyon ve müteakip çalışmalarda kullanılan yöntemlerle de ortaya konulduğu üzere normal dinleme koşullarında da yüz ve dudak hareketlerinden konuşma algısı sürecinde faydalanılmaktadır. Gürültülü ortamlarda görsel konuşma bilgisinden faydalanıldığı ise ta 1950'lerin ortalarında gösterilmişti (Sumby ve Pollack, 1954).

E peki bu görsel konuşma bilgisi ne işe yarar gerçek hayatta? Bu konu da aslında tıpkı konunun disiplinler arası boyutu gibi oldukça uzun bir yazıya vesile olacak bir bilgi birikimine ev sahipliği yapmakta. Konuşma terapisi (Dodd, McIntosh, Erdener ve Burnham, 2008), yabancı dil eğitimi (Hazan ve ark. 2005), interaktif bilgi sistemleri (The Thinking Head Project, 2007) ve içinde olası klinik uygulamaların da bulunduğu (Erdener ve Yordamlı, 2016; Dodd vd., 2008)

[1] Kolay anlaşılabilmesi açısından McGurk illüzyonunun bir örneği için bkz. https://www.youtube.com/watch?v=jGaTC0yx30s

daha pek çok farklı alan örneklendirilebilir. Burada örnek olarak yabancı dil ediniminden iki söz ederek yazıyı ufaktan nihayete bağlayalım. Yabancı dil edinimi ile ilgili olarak şunu bir önbilgi şeklinde ilave etmek gerekiyor ki *McGurk illüzyonu* dediğimiz şey her dilde aynı şekilde işlemiyor. Aralarında Türkçenin de bulunduğu (Erdener, 2015) pek çok dilde (İngilizce, Almanca, Macarca, vb.) bu illüzyon gerçekleşirken, Çince gibi bazı açılardan görsel bilginin daha az işlendiği dillerde izafi olarak daha az gözlemlenmektedir (Sekiyama, 1997).[2] Bunun manası esas olarak deneysel olan bu bulguların uygulama mecrasına doğru sirayet etmeleridir. Buradaki söz konusu uygulamalı alan ikinci dil edinimi olmaktadır. 1990'ların sonundan bu yana yapılan çalışmalar göstermektedir ki konvansiyonel olarak sadece işitsel boyuta ağırlık verilen yabancı dil derslerinde görsel konuşma bilgisi ile ilgili farkındalık arttırıldığında hatta sadece bu bilgi sağlandığında özellikle telaffuz, anlama gibi boyutlarda manidar bir olumlu farklılık meydana gelmektedir (Hazan, Sennema, Iba ve Faulkner, 2005). İngilizce, Türkçe gibi bazı dillerin öğretilmesinde görsel bilgi faydalı olabilirken (Erdener ve Burnham, 2005), tonlamalı diller dediğimiz Çince veya Tay dili gibi dillerde görsel bilgiye ihtiyaç gerekmeyebilmektedir. Ki tüm bu dilleri öğrenen kişi sayısının beşeri olarak iyice küçülen gezegenimizde günbegün arttığı düşünülecek olursa bu tip yeni deneysel bulgulara, Türkçe de dâhil farklı dil ortamlarında, daha çok ihtiyaç duyulacağı aşikârdır.

Uzun lafın kısası, yeni bir dil öğrenmeye kalktığınızda, konuşmasını pek de anlamadığınız biriyle karşılaştığınızda veya gürültülü bir yerlerdeyken gözünüzün de duyduğundan emin olunuz.

[2] Çince lehçeleri, Tay dili gibi bazı dillerde leksikal tonlama dediğimiz, hece üzerinde taşınan ve anlam farklılıklarını sağlayan unsurlar. Örnek olarak bkz.
https://www.youtube.com/watch?v=4dLV9QjhHME

Kaynaklar

Dodd, B., McIntosh, B., Erdener, D. ve Burnham, D. (2008). Perception of the auditory-visual illusion in speech perception by children with phonological disorders. *Clinical Linguistics and Phonetics, 22*, 69-82.

Erdener, D. ve Yordamlı, A. (2016). *Auditory-visual speech perception in bipolar disorder.* In C.Pracana (Ed.) Proceedings of InPact 2016 International Psychological Applications Conference and Trends. (137-141) Lisbon, Portugal: World Institute for Advanced Research and Science.

Erdener, D. ve Burnham, D. (2005). The role of audiovisual speech and orthographic information in nonnative speech production. *Language Learning, 55*, 191-228.

Erdener, D. (2015). Türkçede McGurk İllüzyonu. *Türk Psikoloji Dergisi, 30*, 19-27.

Hazan, V., Sennema, A., Iba, M. ve Faulkner, A. (2005). Effect of audiovisual perceptual training on the perception and production of consonants by Japanese learners of English. *Speech Communication, 47*, 360-378.

McGurk ve MacDonald (1976). Hearing lips and seeing voices. *Nature, 264*, 746-748.

Sekiyama, K. (1997). Cultural and linguistic factors in audiovisual speech processing: The McGurk effect in Chinese subjects. *Perception & Psychophysics, 59*, 73-80.

Sumby, W.H. ve Pollack, I. (1954). Visual contribution to speech intelligibility in noise. *Journal of the Acoustical Society of America, 26*, 212-215.

The Thinking Head Project (2016). http://thinkinghead.sourceforge.net/ Erişim Tarihi: 24 Kasım 2016.

KÜLTÜREL KİMLİK KARMAŞASINDA KÜRESELLEŞMENİN ROLÜ[i]

Gamze Baray*

Gizem Yıldız*

İnsanların birbirlerine yakınlaşmasını, ülke sınırlarının belirsizleşip "dünya topluluğu" denebilecek bir kavramın oluşmasını sağlayan küreselleşme, dünya toplulukları üzerindeki etkisini günbegün arttırmaktadır. Günümüzde ne gençler ne de yetişkinlikler tek bir kültürün etkisinde yaşamlarını sürdürebilmektedir. Bunun aksine her geçen gün farklı kültürlerdeki insanlarla olan doğrudan (yüz yüze) ya da dolaylı (TV, internet) etkileşim artmakta olup, bireylerin "kültürel kimliklerini" yapılandırmalarında tek bir kültürden değil, farklı kültürlere ait değerleri tek bir kimlikte harmanlamaktan bahsedilmeye başlanmıştır (Arnett, 2002; Jensen, 2012).

Küresel dünya düzeninin birer parçası olan ya da olmaya çabalayan milyonlarca insan gibi bizler de standartları ileriye çekmek adına dil öğrenip yurtdışı ziyaretlerinde bulunuyor; dünyada neler olup bittiğini görmek için teknolojiye sarılıyor; piyasaları dünya ekonomisine göre yorumlayıp kilometrelerce ötede yaşayan insanların konuşma tarzlarından, mizah anlayışlarından, giyim şekillerinden etkilenmeyi hızla sürdürüyoruz. Sosyal, siyasi, ekonomik hayatlarımızı başka kültürlerin değerleriyle kıyaslamakta hiç zorlanmıyoruz; fakat kendimizi dünyaya yaklaştırmaya çalışırken kendimize yabancılaşıyor olabilir miyiz? Standartlarımızı yükseltmeye çalışırken benliğimizi yapılandıran, farkında olmadan sıkıca bağlandığımız değerleri değiştirmek adına çok çaba harcayıp kendimizi kimlik bunalımının ortasına atıyor olabilir miyiz? Küreselleşmenin psikolojisi üzerine önceden yapılan araştırmalar küresel ve yerel kültür arasındaki ilişkiyi inceleyerek, bu gibi sorulara yanıt bulmamıza yardımcı bir literatür sunmaktadır. Bu çalışmaların birinde küresel ve yerel kültür arasındaki müdahalenin yüksek olduğu durumlarda, kimlik karmaşası ve psikolojik problemler (depresyon, kaygı, gerginlik gibi) arasında pozitif bir ilişki olduğu gözlemlenmiştir (Naz, 2011). Sosyal kimliklerin karmaşık yapısı üzerine yürütülen bir diğer çalışmada ise, hayatımızı şekillendiren merkezi kimliklerin birbirlerine uyum gösterememesi durumunda düşük iş performansı ve refah oranında azalma görüldüğü vurgulamaktadır (Settles, 2004).

* Dr.
* Yaşar Üniversitesi, Arş. Gör.

Küreselleşmenin Psikolojisi

Yenilik ve değişimlere açıklık, bireysel hak ve özgürlükler, farklı görüşlere hoşgörü, katılımcı demokrasi anlayışı, serbest piyasa ekonomisi ve bireycilik gibi kavramlarla son yıllarda baskın bir düşünce tarzı halinde hayatımızın hemen her alanına giren küreselleşme kavramı; faklı bir çağın içerisinde olduğumuz gerçeğiyle yüzleşmemizi gerektiren sosyal, kültürel, ekonomik ve psikolojik pek çok etkiye sahiptir (Arnett, 2002). İnsanların gelişim süreçleri düşünülünce değişime açık olmaları, kendilerini ve düşüncelerini yenileyerek hayatlarında belli bir dengeyi kurmaları beklenebilir; fakat bu denli hızlı ve karmaşık bir sürece hiçbir problem yaşamadan adapte olmanın zorluğu da açıktır.

Kültür ve kültürlerarası anlayış teorisinde küresel dünyada kültür kavramı kaderci bir kısıtlamadan uzak, bireysel değerlerin baskın olduğu, nesilden nesile aktarım açısından dinamik bir süreç olarak değerlendirilmiştir. Bu süreç kapsamında kültürel melezlik (hybridity) ve teyit edilen veya yadsınan çoklu kültürlere sahip olmak normal olarak düşünülmesi gereken bir insan durumu olarak görülmüştür (Thoits, 2012). Küreselliğin bu denli hüküm sürdüğü bir zamanda, kültürel değerlerin tek bir kültürü yansıtmasının zorluğu açıktır; fakat farklı kültüre ait sosyal yapı, yaşam tarzı, aile yapısı gibi değerlerin küresel değerlerden eş şekilde etkilenmesi de mümkün görünmemektedir. Avrupa ülkelerinde dahi sorgulanmaya başlanan küreselleşmenin getirilerinin Orta Doğu ülkelerindekiyle aynı etkiye sahip olduğunu düşünmek güçtür. Fakat aynı şekilde Avrupa ülkelerinin, küresel değerlerin çok daha fazla etkisinde olduğu gerçeği göz önüne alınınca, Avrupa ülkeleri mi yoksa batı kültüründen uzakta kalmış fakat küreselleşmenin kollarına düşmüş olan Asya, Afrika ülkeleri mi küreselliği daha derin yaşıyor sorusuna cevap aramak amacını taşıyan araştırmaların yapılması da gereklidir (Arnett, 2002).

Dünya genelinin hızlı bir değişime uğradığı ve hayatımızı kolaylaştıracağı vaat edilen teknolojinin hem bireysel hem de toplumsal kimlikler üzerinde büyük bir role sahip olduğu gerçektir. Küreselleşmenin psikolojik boyutuna dair birçok makale yazılmakta, genç ve yaşlı nüfus üzerindeki etkileri, kadın ve erkekleri ne oranda farklı psikolojik sorunlara itip kimlik sorgulamasına götürdüğü, küresel değerlere daha yakın olduğu için bu akıma daha fazla maruz kalan batı ülkelerinde mi yoksa küresel değerlerin bir nevi empoze edildiği üçüncü dünya ülkelerinde mi daha yoğun oranda bir kimlik karmaşasının hissedildiği, küresel değerlere adapte olan insanların yerel kültürlerine herhangi bir şekilde gelecek tehditte ne şekilde tepki verecekleri gibi sorular son zamanlarda Avrupa ülke-

lerinden Orta Doğu ülkelerine kadar pek çok bilim insanı tarafından sorgulanmaktadır (Arnett, 2002).

Küreselleşmenin getirisi olan "tolerans, serbest düşünce özgürlüğü, insan haklarının tanınması ve korunması, serbest piyasa ihtiyacının karşılanması" gibi değerlerin her kültürel yapıya eşit şekilde oturtulması şu an için güç gözükmektedir. Pakistan'da küreselleşme sebebiyle oluşan kültürel kimlik bunalımının yarattığı psikolojik sorunlar hakkında yapılan bir araştırmada; küreselleşmenin insanların hayatına karmaşa getirdiği, depresyon, kaygı ve gerginliğe neden olduğu, insanları sosyal soyutlanmaya sürüklediği, güven duygusunun azalmasına sebep olduğu gibi pek çok problemin varlığı saptanmıştır (Naz, Hussein ve Daraz, 2011). Küreselleşmenin kimlik gelişimindeki rolü pek çok teorist ve gözlemci tarafından negatif olarak yorumlanmakta, modern dünya kimlikleri "kültürsüzleşmiş" (Giddens, 2000), "yersiz yurtsuz" (Kearney, 1995; Tomlinson, 1999), "yöresizleşmiş" (Thompson, 1995), ve "köksüz" (Friedman, 2000) olarak görülmektedir. Küreselleşmenin psikolojisi üzerine yürütülen gözleme dayalı incelemeler, bireylerin kendi kültürel çevrelerinde meydana gelen değişimlere ya da başka bir ülkeye göç ettiklerinde tecrübe ettikleri kültürel farklılıklara inanılması güç şekilde kolay adapte olduklarını ve hatta gençlerin yetişkinlere oranla bu konuda çok daha başarılı olduklarını göstermektedir (Berry, 1997). Göçmen ailelerin genç çocukları üzerinde yürütülen çalışmalar, farklı çevrelere girildiğinde farklı formlara dönüşebilen değişken ve esnek kimlik gelişimini sağlamanın mümkün olduğunu vurgulamaktadır (Berry, 1997; Phinney, Osorio ve Vilhjalmsdottir, 2002).

Buna rağmen küreselleşmenin kimlik oluşumu ve gelişimi aşamalarında olumsuz etkilere sahip olduğunu gösteren çalışmalar da literatürde mevcuttur. Bu çalışmalarda kültürel kimlik karmaşası, bu olumsuz etkilerden biri ve küreselleşme etkisinde ortaya çıkan spesifik bir kimlik karmaşası türü olarak gösterilmektedir (Chiu, Gries, Torelli, ve Cheng, 2011).

Kültürlerarası iletişimin küresel dünyadaki durumu üzerine araştırma yapan Triandis'in (2012) çalışmasında ise, kültürlerarası iletişimin kültürlerarası nesnel ve günbegün yenilenen bir anlayış üzerine kurulu olduğunu ifade etmektedir. Buna karşın, küreselleşmenin kültür kavramına doğrudan bir müdahale halinde olduğu belirterek küreselleşme kavramı üç farklı safhada incelenmiştir: Birleşmiş Milletler'in 1945'te kurulması, market kapitalizminin 1980 sonrası dünya geneline yayılması ve kültürel küreselleşmenin ortaya çıkışı. Küreselleşmenin kültürler üzerindeki etkilerinin henüz incelenip analiz edilmediğine değinen yazar, küreselleşmenin kültürlerarası ilişkileri kimlik-kültür-iletişim üçgeninde yer alan problemlere sürükleyebileceğini açıkça ifade etmektedir. Kültürlerin durağan

ve gelişime kapalı olmasını beklemek bu yüzyılda pek olası görülmediği gibi hem toplum ve bireyin hem de sistemin gelişimini kısıtlayıcı bir yaklaşım olduğu açıktır. Fakat kültür kavramının birey, sosyal ve ulusal kimliklerden ayrı olarak değerlendirilemeyeceği gerçeği de açıkça ortadadır.

Kimlik Çatışmalarının Psikolojik İyi Olma Durumu Üzerindeki Etkisi

Sosyal kimlikler "ben kimim?" sorusuna farklı yaklaşımlar getirmekte olup insanların kendilerini tanımlamalarını açısından ve sosyal hayatta kendilerini ifade etmelerini sağladıkları için büyük önem taşımaktadır (Thoits, 1989). Konu üzerine yapılan pek çok araştırma sosyal kimliklerin insanların toplum içerisinde bu kimlikler sayesinde bir nevi etiketlendiklerini ve davranışlarını bu etiketlere uygun şekilde, başkalarının beklentilerine ters düşmeme çabasında şekillendirmeye çalıştıklarını göstermektedir (Padilla ve Perez, 2003).

Şu şartlarda akıllara gelen bir numaralı sorun olan bir insanın birbirinden bağımsız ya da birbirine yakın farklı rolleri ve kimlikleri olması durumu üzerine ise pek çok hipotez oluşturulmuştur. Farklı rollerin ve kimliklerin birbirlerine müdahalesinin olmadığı durumlarda insana olumlu etkilerinin olabileceği ve psikolojik refahın sağlanabileceği, fakat kimlikler arasındaki herhangi bir müdahalenin ya da çatışmanın ruhsal sağlığı tam ters yönde etkilediği görüşü bu hipotezler arasında en yaygın olanı olarak gösterilebilir (Thoits, 1989; Settles 2004). Fakat bu kimliklerin birbirleri üzerine müdahalesini engellemek ve kimlik çatışmasına düşmeden dengeyi kurmak durumunu en aktif ve bireyi birey yapan durumlarda dahi sağlaması çoğu zaman zor görünmektedir. Bu rollerin sosyal hayatta birer etiket niteliği taşıdığı ve insanların hayatlarındaki dengeyi sürdürebilmek için etiketlerine göre davranıp diğer insanların beklentilerini sağlamaya çalıştığı pek çok araştırmanın sonunda gözlemlenmektedir (Padilla ve Perez, 2003). Farklı topluluklarda farklı benlik rollerini üstlenmek, roller birbirleriyle çatışma halinde değilse insanın hayatına zenginlik ve rahatlık kazandırmakta; fakat rollerin herhangi bir çatışma durumunda benlikler üzerinde bir baskı yaratarak bireyi dışarı yansıtmasa dahi bir şekilde kimlik çatışmasına sürüklemektedir (Settle, 2004). Bilim kadınlarının kadın olmak ve bilim yapmak gibi merkezi sayılabilecek kimlikleri arasında herhangi bir müdahalenin olup olmadığı ve varsa olası sonuçların ne doğrultuda olduğu üzerine çalışan Settle'ın (2004) araştırmasında, merkezi kimliklerin hayatı kolaylaştırması, sosyal hayatta daha fazla yer tutmayı sağlaması beklendiği halde; aradaki müdahalenin yoğunluğunun bunun tam zıttı bir duruma neden olup düşük akademik performans, yüksek depresyon belirtileri ve hayattan düşük oranda zevk alma gibi sonuçların ortaya çıktığı gözlemlenmiştir. Yaşadıkları yerde

elektrik dahi olmayan, teknolojiden ve haliyle büyük oranda dünya geneli değerlerden uzak Etiyopyalı çocuklar üzerinde yapılan bir araştırma çocukların hayatlarında ve kimliklerinde bilgisayar kullanımından sonra bir değişimin olduğu ve kimlik karmaşasının getirisi olarak düşünülebilecek depresyon ve hayattan keyif alamama gibi ruhsal problemlerin belirtilerinin gözlendiği görülmüştür (Postmes, Groningen Üni., 2012). Bu durumu tam anlamıyla kimlikler arası bunalıma bağlayarak diğer etkenleri görmezden gelmek doğru sayılamayacağı gibi; araştırma yapılan çocukların hayatlarındaki en büyük değişimin, dünya kültürüyle yakınlığın sağlanması olduğu bir durumda küreselleşmenin etkisini yok saymak da mantıklı görünmemektedir.

Sosyal kimliklerin çatışması konusunun benzerini, küresel dünyada farklı benliklere sahip insanların baskın bir değer ve bilgi akımıyla çevrelenip kendisine yeni bir kimlik rolü oluşturma çabası olarak görmek mümkündür. Küreselleşme etkisinde yaygınlaşan değerlerin çokluğu ve aşırılığı insanların adaptasyon problemlerinin yanında kimlik krizi ya da kimlik karmaşası gibi psikolojik problemlere sürüklenme riskini de arttırmaktadır (Arnett, 2002). Bu kriz durumları ise depresyon, hayattan daha az keyif alma, özgüven eksikliği, madde bağımlılığının artması ve intihar eğiliminin yükselmesi gibi olumsuzluklara ortam hazırlamaktadır (Settles, 2004). Küresel değerler ile yerel değerler arasındaki çatışmanın az olduğu durumlarda bu kimlik karmaşasının da az olacağını düşünmek yanlış görünmemekle birlikte araştırılıp incelenmesi gerektiği açıktır. Türkiye'deki yerel ve küresel kültüre ait değerlerin çatışma ihtimalinin varlığı ve durumun yapılacak araştırmalarla aydınlatılması gerekliliği konuyla ilgili literatürün de işaret ettiği bir araştırma olarak düşünülebilir.

Küreselleşmeyi toplum ve birey üzerine bir tehdit olarak görerek milli değerleri ve bireylerin ruh sağlıklarını korumak amaçlı dünya genelinden soyutlanmak; gelişimi yavaşlatabileceği gibi gelecek için de çok daha ağır bir tehdit olarak düşünülebilir. Buna göre, durumun araştırılması, farkındalığın yaratılıp olumsuzlukların derecesini azaltmak amacı önem taşımaktadır.

Kaynaklar

Arnett, J. J. (2002). The psychology of globalization. *American psychologist, 57*(10), 774.

Berry, J. W. (1997). Immigration, acculturation, and adaptation. *International Journal of Applied Psychology, 46*(1), 5 – 34.

Chiu, C. Y., Gries, P., Torelli, C. J. ve Chen, S.Y.Y. (2011). Toward a social psychology of globalization. *Journal of Social Issues, 67*(4), 663 – 676. doi: 10.111/j.1540-4560.2011.01721.x

Friedman, T. L. (2000). *The lexus and the olive tree: Understanding globalization.* New York, NY: Anchor.

Giddens, A. (2000). *Runaway world: How globalization is reshaping our lives.* New York, NY: Routledge.

Giddens, A. (2000). *The consequences of modernity.* Cambridge. Polity Press.

Jensen, L. A. (2012). Bridging universal and cultural perspectives: A vision for developmental psychology in a global world. *Child Development Perspectives, 6*(1), 98-104.

Kearney, M. (1995). The local and the global: The anthropology of globalization and transnationalism. *Annual Review of Anthropology, 24,* 547 – 565.

Naz A., Khan W., Hussain M., Daraz U. (2011) The crises of identity: Globalization and its impacts on Socio-Cultural and Psychological Identity Among Pakhtuns of Khyber Pakhtunkhwa Pakistan. *International Journal of Academic Research in Business and Social Sciences, 1*(1).

Padilla A. ve Perez W. (2003). Acculturation, social identity and social cognition: A new perspective. *Hispanic Journal of Behavioral Sciences, 25*(1), 35-55.

Phinney J., Kim T., Osorio S. ve Vilhjalmsdottir P. (2002). *Self and other orientation in the resolution of adolescent-parent disagreement: Cultural and Developmental differences.* Unpublished manuscript. California State University. LA.

Settles, I. H. (2004). When multiple identities interfere: The role of identity centrality. *Personality and Social Psychology Bulletin, 30*(4), 487-500.

Thoits P. A., (1989). The Sociology of Emotions. *Annual Review of Sociology, 15*, 317-342.

Thompson, J. B. (1995). *The media and modernity.* Cambridge, England: Polity Press.

Tomlinson, J. (1999). *Globalization and culture.* Chicago, IL: University of Chicago Press.

Triandis H. C. (2012). *"Culture and conflict"* Wittenborg-MBA-Communication-lesson 3.

---

[i] 01.09.13 - 30.09.14 tarihleri arasında 2209/A TUBITAK Araştırma Projeleri Destek Programı tarafından desteklenen "Türkler Küresel Dünyada: Kimlik Karmaşasında Küreselleşmenin Rolü" başlıklı projenin literatür taramasının bir bölümü sunulmuştur.

GERÇEK KİMİN UMURUNDA?

Türe Özgü Bilişsel Hataların Evrimsel Arka Planı

Çağlar Solak*

İnsanın sınırsız çevresel çeşitliliğe sahip bir ortamda yaşamasına ve bu ortamdan sınırlı fakat ihtiyacının da ötesinde faydalanmasına olanak sağlayan, karmaşık ve gelişmiş bir yapıdır insan zihni. Yüzbinlerce yıldan bu yana türümüz, işbirliği, sosyal takas, doğal yaşam alanlarını yeniden biçimlendirme, tarım, kentleşme ve birikimli kültür gibi meseleleri de kapsayan değişik sosyal ve ekolojik problemlerin etkili bir şekilde üstesinden gelmiştir. Besbelli ki bizler, çoğunlukla öngörülemez ve sürekli değişen bir gezegende hayatta kalma ve üreme becerisine sahip zeki organizmalar olarak, çevremizde olan biten şeyleri *doğru* tespit ve analiz etmekte mahiriz. Öte yandan doğru eylemlerin birikimli sonucuna "başarı" diyen hâkim bakış açısının dışına çıkıp adaptasyonist bir bakışla şu soruyu ortaya atmak kafalarımızı kurcalıyor: Hatalı düşünmek doğru eylemenin önünü açabilir mi? Şöyle sormak da mümkün: Bir şeyi hatalı değerlendirdiği için zihnimize *şükredebilir* miyiz?

Evrimsel bir bakış açısına göre gerçeklik, ancak üreme ve hayatta kalma başarısına katkısı oranında önemlidir. Dolayısıyla gerçekliğin algısı ve yorumu hatalı dahi olsa, bu, türün bireylerini evrimsel ölçekli bir yarar-zarar terazisinde avantajlı bir sonuca götürebilir. Muhakeme ve karar verme aygıtı, hatasız olan kanıyı değil, adaptif olan kanıyı doğru bulmak üzere evrilmiştir. Biraz daha açalım...

İnsan sosyalliğinin atmosferinde yoğun olarak hissedilen şey, belirsizliktir. Bir grup içindeki herkes, diğerlerinin niyetleri ve duygu durumları hakkında sürekli tahminlerde bulunmak zorundadır. Bir kadın için nasıl bir erkek çekicidir? Onu bir erkeğe aşık eden şey nedir? Koridorda karşılaştığımız birinin bize çarpması kaza mıdır, yoksa düşmanca hisleri mi yansıtmaktadır? Dile getirilmemiş niyetler ve gizlenmiş eylemlere ilişkin bir yığın ipucuna dayanarak tahminlerde bulunmanın ötesine geçmemiz çok zordur. Sözgelimi, birinin romantik partneri üzerindeki yabancı bir koku, aldatılma işareti de olabilir, sıradan bir görüşmeden kaynaklanan *masum* bir koku transferi de (Buss, 2001). Hata Yönetimi Teorisi [HYT] (Error Management Theory) işte tam da bu gibi belirsizlik durumlarında karar verici bilişsel aygıtın nasıl işlediğini açıklayan nispeten yeni teorilerden biridir. Evrimsel bir çer-

* Celal Bayar Üniversitesi, Arş. Gör.

çeveye sahip bu teorinin temel savı, "bilişsel hataların, geçmişte insanların hayatta kalma ve üreme başarısına sağladıkları faydalar dolayısıyla, günümüzde hâlâ var olan adaptif eğilimlerden kaynaklandığı"dır (Haselton ve Buss, 2000).

Bir hüküm ya da kararın ardından ortaya çıkabilecek hatalı sonuçlar genel olarak iki çeşittir: Söz konusu durumun, gerçekte doğru olmadığı hâlde doğruymuş gibi kabul edilmesi (pozitif hata [false positive]) veya gerçekte doğru olduğu hâlde yanlışmış gibi kabul edilmesi (negatif hata [false negative]). Pozitif hatalar aynı zamanda 1. Tip (Type I) hata, negatif hatalarsa 2. Tip (Type II) hata olarak ifade edilmektedir. Bu iki tip hatanın gerçekleşmesi neticesinde meydana çıkabilecek bedeller nadiren özdeş olmaktadır (Haselton ve Nettle, 2006). Örneğin, duman alarmları 1. Tip hatalar yapmaya yatkındır; çünkü gerçek bir yangını fark edememenin bedelleri, yanlış alarmdan doğacak bedellerden çok daha ağır olacaktır. İstatistik analizlerindeyse tam tersi geçerlidir; birçok bilim insanı 1. Tip hataları, 2. Tip hatalardan daha riskli olarak değerlendirmektedir (Haselton ve Buss, 2003).

HYT'ye göre, sosyal yaşamla ilgili öngörülerin sonuçlarındaki yarar-zarar asimetrisi –eğer evrimsel süreç boyunca yinelenirse– tahmine dayalı bilişsel eğilimler üreten seçilim baskıları yaratır. Tıpkı duman alarmlarının negatif hatalardan ziyade pozitif hatalar yapmaya daha meyilli üretilmesi gibi, evrilmiş bilgi işleme mekanizmaları da hata tiplerinden birini diğerinden daha çok yapmaya yatkın bir çizgide evrilmiştir (Buss, 2001). Getirileri bakımından hangi tip hata daha adaptif ve düşük bedelliyse insan zihni o tip hataya daha çok yönelmektedir. Hatta bazı hâllerde nesnel gerçekliği bilmek hatalı bilgiden daha yüksek bedelli olabildiği için, hatalı yorum yapma eğilimi ağır basmaktadır (sözgelimi, arkanızdan size doğru yaklaşan yabancı bir sesi gerçekte olduğundan daha yakınınızda algılayıp erken tepki geliştirmeniz daha adaptiftir). Bu eğilimin yönü ve ölçüsü, büyük oranda bağlam ve cinsiyet gibi faktörlere bağlıdır. Örneğin potansiyel bir romantik partnerin cinsel niyetlerini değerlendirmenin yarar-zarar hesabı, mevcut romantik partnerin bağlanma düzeyini değerlendirmenin hesabından farklıdır. Benzer şekilde belli tip hataların bedeli ve getirisi kadınlar ve erkekler için farklılaşmaktadır. Bunun sonucunda da kadınlarda ve erkeklerde farklı öngörü eğilimleri ortaya çıkmıştır. Daha önceki teoriler ise, bilişsel eğilimlerdeki bu cinsiyet farklılıklarını hesaba katmamıştır (Buss, 2001).

Bu noktada, belirli bağlamlar üzerinde durup insan zihninin bunlarla karşılaştığında ne gibi değerlendirmeler yaptığını biraz yakından incelemek, HYT'nin mantığını daha net anlamamıza yardımcı olacak.

Bu bağlamlardan birinde yılan, örümcek ve akrep gibi tehlikeli hayvanlarla karşı karşıya geldiğinizi hayal edin. Bu canlıların bazı türlerinin zehri insanı kısa sürede felç ve ölüme götürürken, bazı türleri hayati bir tehlike oluşturmaz. Ne var ki, bir insanın hangi yılanın veya örümceğin zehirli olup olmadığını bilmesine çoğu zaman imkân yoktur. Bir yılanla veya örümcekle karşılaşmanız durumunda zihninizin düşebileceği pozitif hata, zehirli olmadığı hâlde ondan korkmanıza ve alarma geçmenize sebep olmasıdır. Böylesi bir hatanın –açmak gerekirse, korkunun yarattığı fizyolojik ve davranışsal tepkilerin– bedeli çok yüksek değildir; ancak negatif hatanın, yani zehirli bir yılanla veya örümcekle karşılaştığınızda ondan korkup kaçmamanızın bedelini ise canınızla ödeyebilirsiniz. Bu nedenle insanlar –bugünün modern kent ortamında yaşayıp ömründe bu canlılarla hiç karşılaşmayanlar bile–, bu tür zehirli hayvanlara karşı son derece hızlı bir korku tepkisi göstermektedirler. Aynı örüntü yiyecekler için de geçerlidir. Zararsız bir besini zararlı olarak görüp yemekten kaçınmak, zararlı bir besini zararsız olarak görüp yemekten çok daha küçük bedellere sebep olur. İkinci durumdaki hatalı değerlendirmenin telafisi bazen mümkün olmayabilir.

Benzer eğilimler kişiler arası ilişkilerde de göze çarpıyor. İnsanlara karşı çoğunlukla temkinli yaklaşmak, belki zararsız ve tehlikesiz kişilerden de uzak durmaya yol açacaktır; fakat bu tip bir hatanın doğuracağı (yabancılara daha az güvenmek gibi) sonuçlar genellikle önemli değildir. Öte yandan, gerçekten düşmanca niyetleri olan kişilere karşı ihtiyatsız ve yakın davranmak ciddi riskler doğurabilir. Bu yüzden türümüzün çoğu bireyi, sosyal hayatta karşılaştıkları yabancılara yönelik korku duygularını ve tehlike algılarını kolayca devreye sokmaktadır (Haselton ve Nettle, 2006). Büyük bir sevecenlik ve şefkatle kucağınıza aldığınız bir bebek, ona yabancı gelen yüzünüzü inceledikten kısa bir süre sonra ağlamaya başladığında –eğer ona gerçekten zarar vermeye niyetli değilseniz– diğer akranlarının neredeyse tamamı gibi pozitif hatayı tercih etmiş demektir. Yani tehlikeli olmadığınız hâlde sizi tehlikeli algılamıştır.

Bu tip örnekleri çoğaltmak mümkün olsa da sadece yukarıda aktarılan durumları değerlendirdiğimizde, atalarımızın yirmi dört saatini geçirdikleri doğal ve sosyal çevreye dair hatalı algılara sahip olmasının, mutlak doğru algılara sahip olmasından daha adaptif olduğunu söylemek zor değil; zira hatalı algılar sayesinde daha erken ve hızlı önlemler alma imkânı doğmaktadır. Bu tespiti yaptıktan sonra merakımızı kadın-erkek ilişkilerine çevirelim: *Acaba kadınlar ve erkekler birbirlerine dair hatalı değerlendirmeler mi yapıyorlar?*

HYT'ye göre, insan zihni, karşı cins üyelerinin aklından geçenleri okuma sürecinde de birtakım hatalı yorum-

lar yapmaya eğilimlidir. Bu hatalı yorumlardan biri, erkeklerin kadınların cinsel niyetlerine dair algılarıyla ilgili. Haselton ve Buss'a (2000) göre; erkeklerin sahip olduğu bilişsel adaptasyonlar, cinsel ilişkiye girme fırsatlarından azami ölçüde istifade etmeye yönelik evrilmiştir. Bu tip fırsatları kaçırma riskini olabildiğince azaltabilmek adına türümüzün erkekleri, kadınların cinsel birlikteliğe yanaşma niyetlerini gerçekte olduğundan daha güçlü algılamaktadırlar. Hatırlatmak gerekirse, erkeklerin üreme başarısı cinsel ilişkiye girdiği kadınların sayısına bağlı olarak artmaktadır; hâl böyleyken bir erkeğin karşısındaki kadının cinsel ilişki niyetini olumlu olduğu hâlde olumsuz algılaması ve ondan uzaklaşması üreme başarısına belli oranda zarar verecektir. Bunun tersi ise, yani erkeğin kadının cinsel ilişki niyetini gerçekte olumsuz olduğu hâlde olumlu algılaması hâlinde, yalnızca boşuna kur yapmaktan kaynaklanan zaman ve enerji kaybından başka bir bedel doğmayacaktır. Haselton ve Buss'ın (2000) çalışmaları gösteriyor ki, erkeklerin kadınların cinsel ilişki niyetlerine dair algıları, hem kadınların diğer kadınlara dair algılarından, hem de kadınların kendilerine dair algılarından daha abartılı. Bununla birlikte aynı abartılı algı, erkeklerin kız kardeşleriyle ilgili değerlendirmelerinde geçerliliğini yitiriyor, yani erkekler kız kardeşlerinin cinsel ilişki niyetlerini diğer kadınlarda olduğu gibi hatalı tahmin etmiyorlar. Bu bulgu şaşırtıcı değil, zira *normal şartlarda* hiçbir erkek kız kardeşiyle üreme maksadı gütmez, bunun adaptif bir tarafı yoktur.

Kadınların, erkeklerin cinsel ilişki niyetleriyle ilgili algılarında ise abartma eğilimi ortaya çıkmamıştır; bunun yerine erkeklerin bağlanma niyetleriyle ilgili şüpheci değerlendirmeler yaptıkları görülmüştür. Daha açık bir ifadeyle, kadınların algısal mekanizmaları, erkeklerin uzun süreli ilişkiye girme niyetlerini gerçekte olduğundan daha zayıf algılamaya eğilimlidir. Böylece kadınlar, cinsel birlikteliğe razı oldukları erkeklerin, amaçlarına ulaştıktan sonra sürpriz şekilde kendilerini terk etme olasılığını en aza indirmektedirler. Gerçekten bağlanmaya ve uzun süreli ilişkiye niyetli olduğu hâlde bir erkeğin aksi yönde değerlendirilmesi ve nihayetinde reddedilmesi ise, kadınların üreme başarısı için büyük bir tehdit sayılamaz; çünkü kadınlar eş bulma konusunda (eşleşme havuzunda her zaman çok sayıda erkek bulunduğundan) fazla zorluk çekmemektedirler. Bu bilgiye ek olarak Haselton ve Buss (2000), erkeklerin, kadınların bağlanma niyetleriyle ilgili algılarında ise herhangi bir hatalı öngörü eğilimine rastlamadıklarını belirtmektedirler.

Kadınların ve erkeklerin birbirlerine yönelik yukarıda aktarılan biçimdeki hatalı algılara sahip olduğu fikrini destekleyen çalışmaların (örn., Haselton, 2003; Koenig, Kirkpatrick ve Ketelaar, 2007) yanı sıra, bu fikrin yanlışlığına dair veriler sunan ve HYT'ye eleştirel

bir gözle bakan çalışmalar da mevcut. Örneğin Geher (2009), Haselton ve Buss'ın (2000) bulgularının doğruluğunu test etmek amacıyla yaptığı çalışmasında, HYT'nin savunduğu bazı noktaları eleştirmiştir: Çalışmanın sonuçları, erkeklerin kadınlara dair abartılı cinsel niyet algılarının olmadığını, aksine kadınların erkeklerin cinsel arzularını çok güçlü şekilde abarttıklarını ortaya koymuştur. Buna göre kadınlar, karşı cinse ilişkin değerlendirmelerinde "erkekler her zaman açgözlüdür" ön kabulünden hareket etmekte ve gerek uzun süreli, gerekse kısa süreli ilişkilerde erkeklerin yalnızca cinsel ilişkiyi umursadığını düşünmektedirler. Kadınların bu düşünce biçimi aslında, erkeklerin bağlanma niyetlerine yönelik şüpheleriyle örtüşmektedir.

Haselton ve Buss'ın (2000) bulguları, Quadros-Wander ve Stokes'un (2007) duygu durumundaki farklılaşmaları da değişken olarak hesaba kattıkları araştırmalarında da tekrarlanmamıştır. Ne erkekler karşı cinsin cinsel ilişki niyetlerini abartmaktadırlar, ne de kadınlar karşı cinsin bağlanma niyetlerini azımsamaktadırlar. Yazarlar bu sonucu, bireylerin potansiyel eşlerdeki cinsel ilişki ve bağlanma niyetleriyle ilgili algılarının sabit olmadığı ve duygu durumlarındaki değişimlerden etkilendiği şeklinde yorumlamışlardır. Dahası, söz konusu niyetlerin doğru algılanması, algının hedefi olan kişinin duygu durumuna da bağlıdır. Çelişkili gibi duran bu bulgular bilişsel eğilimlerdeki karmaşıklığı ve çok etkenli yapıyı bir kez daha hatırlamamızı sağlıyor.

Teorinin çıkış noktası olan, insanın muhakeme yetisinin en doğruya ulaşmak için şekillenmediği fikri, gözlemlenen bilişsel hatalara dair açıklamaları değiştirebilir ve türe özgü yeni bilişsel hataların keşfedilmesine öncülük edebilir.

Kaynaklar ve İleri Okuma Önerileri

Buss, D. M. (2001). Cognitive biases and emotional wisdom in the evolution of conflict between the sexes. Current Directions in *Psychological Science, 10*(6), 219-223.

Haselton, M. G. & Buss, D. M. (2000). Error management theory: A new perspective on biases in cross-sex mind reading. *Journal of Personality and Social Psychology, 78*(1), 81-91.

Haselton, M. G. & Buss, D. M. (2003). Biases in social judgment: Design flaws or design features? In J. Forgas, K. Williams, & B. von Hippel (Eds*.) Responding to the Social World: Implicit and Explicit Processes in Social Judgments and Decisions* (23-43). Cambridge: Cambridge University Press.

Haselton, M. G. & Nettle, D. (2006). The paranoid optimist: An integrative evolutionary model of cognitive biases. *Personality and Social Psychology Review, 10*(1), 47-66.

Haselton, M. G., Bryant, G. A., Wilke, A., Frederick, D. A., Galperin, A., Frankenhuis, W. E., et al. (2009). Adaptive rationality: An evolutionary perspective on cognitive bias. *Social Cognition, 27*(5), 733-763.

Geher, G. (2009). Accuracy and oversexualization in cross-sex mind-reading: An adaptationist approach. *Evolutionary Psychology, 7*(2), 331-347.

Koenig, B. L., Kirkpatrick, L. A., & Ketelaar, T. (2007). Misperception of sexual and romantic interests in opposite-sex friendships: Four hypotheses. *Personal Relationships, 14*, 411-429.

Quadros-Wander, S. & Stokes, M. (2007). The effect of mood on opposite-sex judgments of males' commitment and females' sexual intent. *Evolutionary Psychology, 5*(3), 453-475.

TARİHSEL SÜZGEÇTE GRUPLARARASI İLİŞKİLER AÇISINDAN ARABESK'İN YERİ

Aysel Sarı
Erdal Kozan
Mesut Tanko*

Lev Tolstoy, ismini Beethoven'ın bir eserinden alan Kroyçer Sonat adlı romanında, bir cinayeti anlamlandırabilmemiz için müziği kullanır. Tolstoy'un hikâyesinden bağımsız olarak soralım: Müzik bir cinayetin arkasında yatan duygu durumunun göstereni (signifier) olabilir mi? Bulunduğumuz mekân-da çalmaya başlayan bir müziğin fark etmediğimiz duygularımızı yüzeye çıkarması ya da bizi bambaşka duygu alanlarına sürüklemesi mümkün müdür? Daha da ilginci, müziğin üretimi ya da tüketimi grup-içi ve gruplararası etkileşime dair ipuçları taşıyor olabilir mi?

Stokes (1992), müziğin günlük konuşmalara ve sosyal ilişkilere sızdığından, onları ince ince şekillendirdiğin-den bahseder. Işık ve Erol (2002) da müzik yapıtlarının, toplumsal yapının imgelerini taşıdığını ve ortak bir duygu alanının ve coşkunun dillenmesi olduğunu belirtir. Yani söz konusu olan, bireyin ortak coşku ve duygu alanının etkisine girmesi ya da bu alanın bireye sızmasıdır. Bu durum sürekli olarak gerçekleşir. Birey, yaşamın her alanında günlük pratiğiyle iç içe geçmiş halde müzikle ilişkilenir. Öyleyse, Tolstoy'un seçimi hiç de afaki ya da yersiz değildir. Müzik, mikro düzeyde, bireyin hayatı anlamlandırmasında; makro düzeyde ise ortak bir coşku ve duygu alanı olması bakımından, toplumsal kurumların ve hareketlerin anlaşılmasında önemli bir gösterendir.

Buradan yola çıkarsak, Türkiye'de sanayileşme ve dolayısıyla modernleşme süreciyle başlayan kentleşmenin bir sonucu olan göç dalgalarıyla kentin periferine yığılan grupların, toplumsal kurumlarla ve birbirleriyle kurdukları ilişkinin anlaşılması hatta kentin varoşlarına yerleşen bu insanların sosyal psikolojik durumlarının kavranması noktasında müzik işlevsel bir araç olabilir. Niyetimiz de tam olarak böyle bir kavrayış olduğu için Osmanlı'dan cumhuriyet dönemine, oradan günümüze müziğin izini sürmekle başlayacağız.

* Ege Üniversitesi, Psikoloji Bölümü öğrencileri

Osmanlı'da Müziğin İcrası

Osmanlı'da saray eşrafı ve onun dışında kalan tebaa esasen toplumsal hiyerarşinin iki ucunu temsil ediyordu. Bu durum kültürel alanda da hissediliyor ve saray kültürü ile halk kültürü arasında farklılıklar gözleniyordu. İki ayrı kaynakta icra edilen müzik de bu durumdan etkilenmişti. Bu kaynaklardan birincisi halk ozanları geleneğiydi. Halk müziği de diyebileceğimiz bu tarz doğaçlama teknikle icra ediliyor ve varlığını kırsalda sürdürüyordu. İkinci kaynak ise saray etrafında gelişen ve saray kültürünün bir ifadesi olan Klasik müzikti. Bu müzik türü kendi içinde entelektüel bir gelişmişlik ve beğeni düzeyine denk düşmekteydi (Işık ve Erol, 2002). 19. yüzyılda Osmanlı'da başlayan Batılılaşma hareketleri kültür alanında da kendisini hissettirecek ve saraya ait olan Klasik müziğin, saray dışına taşmasına neden olacaktı. Sarayın Batılılaşma çabası içinde olması ve halkın, Batı kültürüyle tanıştırılmasıyla beraber duruma tepkisel yaklaşan bazı sanatçılar halka yönelik besteler yapmaya başlamıştı. Bu kopuşun öncülerinden olan Dede Efendi, batı müziği üzerinde bir beğeni oluşturamayan halkın ilgisini dikkate alarak besteler yapacak, Klasik müziğin birçok kuralını çiğneyecek ve bu türün niteliksel dönüşümünü de başlatmış olacaktı. Ardından gelen Hacı Arif Bey ise bir adım daha atarak, şarkı formunu oluşturacak ve klasik üslubun ağır dili yerine halkın kolay anlayabileceği ve sevebileceği bir dil kullanarak eserler verecekti.

Cumhuriyet Dönemi

Cumhuriyetin ilanıyla birlikte, Osmanlı'da bir reform hareketi olarak kendini hissettiren Batılılaşma, devletin resmi ideolojisi haline gelecekti. Yaşanan büyük çaplı ve hızlı değişiklikler kültürel alana da yansıyacak ve en sonunda 1934 yılına gelindiğinde radyolardan Klasik Türk müziğinin dinlenilmesi dahi yasaklanacaktı. Bununla hedeflenen Batı müziğinin halk arasında yaygınlaşmasıydı. Ancak İslamiyet aracılığıyla Arap kültürüyle Batı kültürüne nazaran daha tanışık olan Anadolu insanı bu kez de tercihini Arap radyolarından yana kullanacaktı. 1930'lu yıllar aynı zamanda Arap sinemasının da Türkiye'ye girdiği bir dönemdi. 1930-50 yılları arasında 100-150 Mısır filmi Türkiye'de gösterime girmişti ve bunların çoğu şarkılı filmlerdi (Küçükkaplan, 2012). Bu da bir süre sonra Arap şarkılarının halk arasında yaygınlaşmasına yol açtı ve Cumhuriyet kadroları Türkçeyi koruma iddiasıyla Arapça şarkı sözlerini de yasakladı. Bu yasak da Arap ezgilerine Türkçe söz yazılmasına sebep olacaktı.

Çelişkilerden Doğan Arabesk

Anadolu insanı Batı müziğiyle kültürel bir bağ kuramamış, Klasik Türk müziği ve Arapça şarkı dinlemesi ise siyasi otorite tarafından yasaklanmıştı. Halk müziğine gelince, Cumhuriyet döneminde etnik unsurlarından arındırılmış böylece tadını kaybetmişti. Bu durum karşısında, kendi deyimiyle, "halkın nabzına göre nağmeler" oluşturan Sadettin Kaynak Batılı tarz-

da olmayan ama geçmişe de atıfta bulunmayan ve esasında Arap ezgilerinin üzerine Türkçe söz yazarak yeni bir tarz oluşturacaktı (Güngör, 1993). Hem siyasi otoriteyi doğrudan karşısına almayan hem de halkın beğenisine hitap eden bu yeni tarz hızla gelişecek ve arabesk olarak anılmaya başlayacaktı.

Arabeskin köken aldığı Fransızca *arabesque* kelimesi, bilhassa Arapların İber Yarımadasını etki altına aldıkları Endülüs döneminde, mimarlıkta, musikide ya da süslemede görülen Arap üslubunu tariflemek için kullanılıyordu. Yukarıda gelişim seyrini anlattığımız yeni tarz müzik için de *Arap tarzı müzik* anlamına karşılık *arabesk*, denilecekti. Ortaya çıkış itibariyle Arap ezgilerine ve Arap müziğinin teknik özelliklerine dayanıyor olsa bile bu yeni tarz müziğin ifade ettiği şey bundan fazlası olacaktı.

Arabeskin Arka Planı

Müziğin Osmanlı'dan günümüze serüveni aynı zamanda bu topraklarda yaşanılan kültürel değişimin de ipuçlarını taşıyor. Cumhuriyetin ilanıyla eski Osmanlı kültürü dışlanmış ve Batılılaşma süreci de sağlıklı bir şekilde işletilememişti. Sanayileşmeye bağlı gelişen kentleşmeyle birlikte köyünden ayrılmış ama kentli de olamamış yeni bir toplam ortaya çıkmıştı. Bu insanlar devlet arazilerinde yaptıkları gecekondularda yaşıyor ve özellikle 1950'li yıllardan itibaren hızla gelişen kapitalist ekonominin ihtiyacı olan iş gücünü oluşturuyordu.

Artık köylü değillerdi. Gelgelelim, kentli de olamıyorlardı. Şehrin eşiğinde yaşıyor, eşikten içeri her adım attıklarında sahip olamadıkları zenginliklerle burun buruna geliyorlardı. Köylerinden getirdikleri alışkanlıkla yere tükürüyorlar; ama burada ters bakışlar ya da düpedüz yüksek sesli aşağılamalarla karşılaşıyorlardı. Asla birlikte olamayacakları kentli, zengin kadınlara ya da erkeklere âşık oluyorlardı. Göçle kente gelen insanlar yeni bir kültürel durumun içine düşmüşlerdi.

Yaşanan bu çelişkili durumların karşısında yeni bir kimlik inşa etmek, şimdiye kadar öğrenilenin dışında bir sosyalizasyon süreci geliştirmek durumundaydılar. Kentin tüm kötülükleri onlara atfedilecek, bütün huzursuzlukların kaynağı olarak gösterileceklerdi. Onlar, "kaybetmiş" insanlardı ve kentin sosyal gerçekliği bunu her an onlara hatırlatacaktı. İşte, arabesk kültür, tüm bunların bir ifadesi olarak doğdu ve arabesk müzik de bu kültürel zeminin üzerine oturdu. İçine düştükleri durum, "doğarken ölmek" anlamını taşıyordu. Bundan kurtulma şansları yoktu. Yapılması gereken acıları ve hayatı yaşanabilir hale getirecek bir anlam dünyası yaratmaktı (Işık ve Erol, 2002). Arabesk sanatçılarının konserlerini, yeni kimliğin inşa edildiği yerler ve sosyalizasyon mekânları olarak okumak mümkündü. Ayin havasında geçen konserler

ve özellikle Müslüm Gürses'le özdeşleşen jilet atma ritüelleri, yeni karşılaşılan duruma karşı verilen tepkinin grup önünde sergilenerek, hem grup aidiyetini arttırıyor hem de sosyalizasyon süreciyle bu başa çıkma yöntemlerini gruba öğretiyordu. Arabeskin yoğun olarak tüketildiği gecekondu mahallelerinde, devletin çözüm üretemediği ulaşım sorununa bir çözüm olarak doğan dolmuşlarda arabesk kültürün dillendiği yerlerden olacaktı. (Hatta bir dönem, özellikle elit kesimler tarafından arabeski küçümsemek amacıyla "dolmuş müziği" yakıştırmaları da yapılacaktı.) Karşılıksız ama saf ve temiz aşkın, delikanlılık ve garibanlığın arabesk kimlikler olarak inşasının ve bunlar arasında gidiş gelişin, hor görülmeye karşı tevekkül veya isyanın dillendirildiği yeni bir sosyal psikolojik durumdu söz konusu olan. Niteliksel kimi çalışmalarda (ör. Özbek, 2002; Işık ve Erol, 2002) arabeskin temalarına ilişkin çözümlemelerde elde edilen bulgularda da bu kavramların öne çıktığı gayet açık biçimde görülmektedir.

Arabeskin Bugünü

Arabesk müzik ve kültürel durumuyla ilgili güncel çalışmalar bulmak maalesef mümkün değil. Konuyla ilgili yapılmış çalışmaların hemen hepsi, arabeskin izini 1950'li yıllardan yani arabeskin doğuşundan 1980'li yılların sonuna, en iyi ihtimalle de 1990'lı yılların başına kadar sürüyor. Bu tarihsel okumada bile arabesk kültürel durumunun ve arabesk müziğin maruz kaldığı değişim hayli dikkat çekiciyken, son 25-30 yılda neler olup bittiğini araştırmak heyecan verici olabilirdi.

Stokes'in 1992 tarihli Türkiye'de Arabesk Olayı isimli çalışması 1998 yılında Türkiye'de basılacak ve Stokes 2002 yılında bir önsöz yazarak, son 10 yılda Türkiye'de kültürel politikaların değişime uğradığını, arabeskin temsil ettiği şeyleri artık temsil etmediğini vurgulayacaktı. Stokes'e (1998) göre arabesk artık tartışılamazdı; çünkü arabeskle bağdaştırılan mekânlar değişime uğruyor veya belirsizleşiyordu. Gerçekten de arabesk müziğin yoğun olarak tüketildiği ve arabesk kültürel durumunun kendisini yeniden ürettiği gecekondu mahalleleri son yıllarda kentsel dönüşüm projeleriyle yıkılıyor ve yeni bir kültürel dönüşüm yaşanıyor. Bir dönem arabeske ismini vermiş, gecekondu mahallesinde devletten bağımsız duracağı yere kendisi karar veren ve doluncaya kadar da hareket etmeyen dolmuşlar artık resmi bir statüyle, hareket saatlerinden araç rengine kadar belirlenmiş halde yolcu taşıyor. Sadece bu örnekler bile arabesk kültürel durumunun üretildiği temel dayanakların değişime uğradığını gösteriyor.

Adorno'ya göre, müziğin ilk göze çarpan özelliği toplumsal dışlanmışlığın acısını ve toplumsal karşıtlıkları (antinomy) temsil etmesidir (akt. Işık ve Erol, 2002). Arabeskin bu özelliği çeşitli araştırmalara konu olmuş

ve analiz edilmiştir. Bugün arabesk kültürel durumun değişime uğradığından bahsettik ancak gruplararası güç asimetrisi ve gruplararası ilişkiler sonucunda dezavantajlı konumdaki grupların deneyimlediği toplumsal acı ortadan kalkmış değil. Pekâlâ, yeni şekil ve boyutlarıyla varlıklarını sürdürüyor. Öyleyse bu yeni durumun incelenmesi ve buna denk düşen kültürel formların neler olduğunun analiz edilmesi, yeni çalışma konuları olarak gözüküyor diyebiliriz.

Kaynaklar

Güngör, N. (1993). *Arabesk: Sosyokültürel Açıdan Arabesk Müzik.* Ankara: Bilgi Yayınevi.

Işık, C. ve Erol, N. (2002). *Arabeskin Anlam Dünyası: Müslüm Gürses Örneği.* Ankara: Bağlam Yayıncılık.

Küçükkaplan, U. (2012). *1930'lardan Bugüne Türkiye'de Arabesk Müziğin Kültürel Zemini ve Toplumsal Müzikal Analizi.* Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi.

Özbek, M. (1994). *Popüler Kültür ve Orhan Gencebay Arabeski.* İstanbul: İletişim Yayınları.

Stokes, M. (1998). *Türkiye'de Arabesk Olayı*. İstanbul: İletişim Yayınları.

MİLİTARİZM VE MİLİTARİZASYON EKSENİNDE VİCDANİ RET

Haki Turan*

Militarizm, bir ülkede askeri gücün yoğunlukta olması, her tür sorunu askerî yöntemler aracılığıyla çözme gayesinden ötürü silahlı kuvvetlere öncelik tanıma eğilimi ve savaşı yüceltmek olarak tanımlanabilir (TDK). Etimolojik olarak Fransızcada ordu kavramının karşılığı olan militaire (İngilizce: military), Latincede 'askerlik ve savaşa dair' anlamına gelen militaris sözcüğüne dayanmaktadır. Dolayısıyla militarizm (Fr. militarisme, İng. militarism) kavramını Türkçeye çevirirken orduculuk ya da askercilik olarak çevirmek yanlış olmayacaktır. İlk olarak, Fransız anarşist düşünür Pierre Joseph Proudhon tarafından 1860'lı yıllarda ortaya atılan militarizm kavramının yüzyılı aşkın bir tarihçesi bulunmaktadır. İnsanlık tarihi ile kıyaslandığında yakın bir geçmişe sahip olan bu kavram, hem tarihsel hem de düşünsel gelişmelerle birlikte şekillenmiştir (Altınay, 2007).

Militarizm ve militarizasyon kavramları genel olarak eş anlamlı kullanılmasına karşın bazı tartışmalar etrafında ayrışmalar meydana gelmiştir. Örneğin, militarizm siyasal alanla ilişkilendirilirken, militarizasyon ise silahlanma ile özdeşleştirilmiştir (Shaw, 1991). Bununla birlikte son yıllarda Chenoy (1998), Enloe (2004) ve birçok yazar, militarizmi ideolojik yapıların oluşumlarını incelemede kullanırken, militarizasyon kavramını ise militarizmin yaygınlaşmasını ve kurumsallaşmasını içeren süreçlerini incelemede kullanır (akt. Altınay, 2007). Militarizm alanındaki en genel tanımlamayı Avrupa tarihçisi Michael Howard (1976) "askeri alt kültüre ait değerlerin toplumun egemen değerleri olarak algılanması" şeklinde yapmıştır (s. 109). Bu tanımdan anlaşılacağı üzere bireyin, toplumun, kurum ve kuruluşların kendilerini sivil değerler yerine askeri değerler ile tanımlaması ve bunun uzantısı olarak sosyal pratiklerini bu askeri değerler etrafında şekillendirmesi olarak görebiliriz (Altınay, 2003). Dolayısıyla militarizmi sadece savaş ve savaş hazırlığı bağlamında ele almak, militarizasyonun -başka bir deyişle militaristleşmenin- aslında 'barış' sürecinde gerçekleştiğini görmemek hata olacaktır (Vagts, 1959; Parla, 2008). Buna karşın militarizmin birçok tanımında savaş bağlamı öne çıkarılmaktadır. Örneğin Michael Mann'a (1988) göre mili-

* Ege Üniversitesi, Psikoloji Bölümü öğrencisi

tarizm "savaş ve savaş hazırlığını normal ve arzu edilir bir sosyal etkinlik olarak algılayan tüm yaklaşımlar ve kurumsal oluşumlardır" (s. 124).

Bu politikaların başarılı bir şekilde hayata geçirilebilmesi için her bir yurttaşın gözünde ordunun niteliğinin yükseltilmesi ve takriben yurttaşların askere alınmasından çok daha önceden bu milli bilince ulaşması gerekir. Tam da bu noktada ulus devletlerin "ordu-millet miti" zemininde şekillenmiş zorunlu askerlik sistemiyle beraber bir diğer önemli yapısı ortada çıkmaktadır: Devlet kontrolü altına alınmış zorunlu eğitim sistemi. Yalnızca ordu nizamında şekillenmiş bu yeni ortamlarda "arzu edilen" bilgiler aktarılabilmektedir. Yeni geliştirilmiş olan "disiplin" anlayışı, zorunlu eğitim sisteminin merkezindeki 'okullar' ve zorunlu askerlik sisteminin ana unsuru 'ordular' vasıtayla aynı şekilde düşünen, aynı şekilde davranan, aynı üniformalar içinde aynı dilleri konuşan, aynı marşları dillendiren itaatkâr ve üretken bedenler (Foucault 2000), sadık ve aynı zamanda milliyetçi yurttaşlar yaratmak hedeflenmiştir (Mosse, 1993). Buradan hareketle zorunlu askerlik, aynîleştiren bir disiplin süreci ve şiddete dayalı özneleştirme çabası olarak ele alınabilir (Çoban, 2013).

Vicdani Ret Kavramı

Vicdani ret kavramının gerek dünyada gerek Türkiye'deki gelişimine baktığımızda; bireylerin askere gitmemek, savaşa katılmamak, öldürme eylemini gerçekleştirmemek ekseninde şekillenen açıklamaları farklı dayanak noktalarına yaslanmaktadır. Bazı kültürlerde (örn. Yehova Şahitleri) dini gerekçeler ile askerlik görevi reddedilirken, kimi kültürlerde de (örn. Türkiye'deki vicdani retçilerin çoğunluğunu 'total retçi'lerin oluşturması gibi) politik gerekçeler gösterilerek askerlik hizmetinden kaçınılmaktadır. Vicdani ret kimileri için şiddetin topyekûn olarak reddedilmesi olarak kullanılırken, bir başkası için yalnızca bazı orduların yürüttüğü savaşlara katılmamak olarak düşünülebiliyor. Alternatif kamu hizmeti talebiyle şekillenmiş bu hareket günümüzde bazı vicdani retçiler açısından bu hizmetlerin de ret edilmesi olarak sonuçlanabiliyor. Bu farklılıklardan hareketle vicdani reddin en genel tanımının, *bir bireyin politik görüşleri, vicdani ve ahlaki değerleri ve düşünceleri ya da dini inançları nedeniyle zorunlu askerliğe karşı çıkış* olduğunu söylemek hatalı olmayacaktır. Ancak yalnızca genel bir tanımlama yapmak, bu kavramın oluşturacağı zengin düşünce denizini dışarda bırakma hatasına yol açabilir. Ayrıca askerliğin ve bu kavramın, toplum tarafından algılanışını anlayabilmek adına vicdani ret tanımlarına detaylıca incelemek gerekmektedir. Bu sebepten ötürü çalışmanın bu bölümünde birbirinden farklı tanımlamalara ve kategorilere yer vermeye çalışacağım. Vicdani ret tanımları, reddin dayanağı, uygulama ve duyurulma biçimleri bakımından dört kapsayıcı başlık altında ele alınabilir:

1. **"Seçici Politik Ret":** Resmi baskıcı ordularda yer almayı reddeden, ama farklı politik veya dinsel amaçlarla mücadele eden ordulara/gerillalara katılmayı kabul etme durumudur.
2. **"Gri Ret":** Asker kaçaklığı, firar, sağlık gibi nedenlerle elde edilen "muafiyet" ya da "gönüllü sürgün" yani ilelebet askerlikten kaçma durumudur.
3. **"Total Ret":** Askerliğin, alternatif askerlik hizmetinin, ordunun ve savaşın her türlüsünü reddetmek ve toplumun militarizasyonunu var eden tüm hiyerarşik yapılara ve tahakküm içeren ilişkiler biçimine karşı çıkma durumudur.
4. **"Sivil Ret":** alternatif hizmeti sivil olması şartıyla kabul etme durumudur.

Sosyal psikolojik mercek altında Militarizm / Militarizasyon / Vicdani ret

"Militarizm, modern devlet ve modern ordular çağında, Sosyal psikolojinin terimleriyle söylersek 'grup temelli eşitsizlikler'e dayanan sistemlerin tümünde, sistemin kurulmasını ve sürdürülmesi amacıyla gerçekleştirilen askeri yapı ve pratiklerin gündelik hayatı biçimlendirmesi olarak tanımlanabilir" (Göregenli, 2008, s. 49). Militarizasyon ise grup temelli hiyerarşilerin sürdürülmesinde rol oynayan temel araç olarak ele alınabilir. Gruplararası ilişkiler düzeyinde ele alınan 'biz ve onlar'ın inşası, önyargı ve ayrımcılık, ötekileştirme gibi pek çok konuyla ilişkilendirilebilir (Göregenli, 2008). Ayrıca sosyal etki özelinde düşünüldüğünde bu iki kavram konformite-itaat ile ilişkilendirilebilir; vicdani ret kavramı ise, azınlık etkisi kapsamında ele alınabilir.

Milli kimliğin inşa süreçlerinde merkezi rolü bulunan "Sosyal Darwinci" dünya görüşü, Sosyal psikoloji literatüründe, hiyerarşiyi arttırıcı meşrulaştırma mitleri kapsamında ele alınır. Meşrulaştırma mitleri, sistem içindeki toplumsal değeri dağıtan sosyal pratikler için ahlaki ve entelektüel meşrulaştırmayı sağlayan tutumlar, değerler, inançlar, kalıpyargılar ve ideolojiler olarak tanımlanmaktadır. İşlevleri bakımından bu mitler hiyerarşiyi güçlendirici (arttırıcı) ve hiyerarşiyi zayıflatıcı (azaltıcı) olmak üzere ikiye ayrılır (Sidanius ve Pratto, 2004). Bu inançların gerçekte doğru veya yanlış olmalarından çok, doğru gibi görünmeleri ve pek çok insanın bu inançlara doğruymuş gibi yaklaşmalarından ötürü "mit" terimi kullanılmaktadır (Göregenli, 2008). Meşrulaştırma mitleri, eşitsizliğin meşrulaştırması konusu altında incelenmekte olup, Sosyal Üstünlük Yönelimi kuramının kullandığı önemli bir kavramdır.

Tarihin akışı içinde bir tarafta savaşanlar savaşlar ekseninde kendi tarihini yazmakta; diğer bir taraftan şiddete, ölüme ve öldürmeye karşı çıkan kişiler, baş-

ka bir dünyanın mümkün olabileceğini haykırarak itaatsizliğin tarihini yazmakla meşguldüler. Bu tarihsel süreç içinde her ne kadar amaçları ve karşısında konumlandıkları olgular farklılık gösterse de askerlik görevini reddeden birçok vicdani retçi oldu. Vicdani reddi anlama ve anlamlandırma cabası içinde olduğum bu yazıda, meselenin sosyal psikolojik arka planını göz ardı etmek önemli bir eksiklik olacaktır. Özellikle de Türkiye'de vicdani ret olgusunu anlayabilmek için hareketin militarizm ile olan ilişkine odaklanmak, ulus-devlet yapısının oluşturduğu hiyerarşik ve tahakküm içeren ilişkilenme modelinin toplumsal cinsiyet rolleri ve erk(ek)liğinin yeniden kurgulanması sürecine etkilerini araştırmak bir hayli önem taşımaktadır.

Anti-militarist bir tutum olarak vicdani ret

Toplumların nasıl militarize olduğunu, milli kimliğin inşa sürecinde militarizmin rolünü önceden aktarmıştık. Ancak militarizmi kalıcı ve değişmeyen bir ideoloji olarak görmek hatalıdır. Belirli dönemlerde militarize olmuş bir toplum, ilerleyen süreçte elbette demilitarize olabilir. Bu durumun en iyi örneklerinden birini Avrupa sunmaktadır. 19. yy sonu-20. yy başlarında son derece militarize olmuş bir Avrupa kıtasıyla karşı karşıyayken 20. yy'ın ikinci yarısında, insan hakları temelli bir hukuk anlayışının benimsenmesiyle toplumun demilitarizasyon süreci hızlanmıştır. Belirtmek gerekir ki, demilitarizasyon süreci orduların ortadan kalkmasından çok askeri değerlerin kışlalarda sınırlı kalması anlamına gelmektedir (Altınay, 2003). Özellikle zorunlu askerliğe karşı oldukları gibi şiddetin her türlüsünü, tüm savaşları ve öldürme eyleminin kendisini karşısına alan total retçileri düşündüğümüzde anti-militarist bir tutum olarak vicdani ret, Sosyal psikoloji literatüründe yerini alabilir.

Sivil itaatsizlik örneği olarak vicdani ret

Kökenleri çok eskilere dayanmakla birlikte sivil itaatsizlik kavramı ilk olarak 1849 yılında Henry D. Thoreau tarafından kullanılmıştır. Avrupa'da hem pratikte hem teoride ilgi görmesine rağmen Gandhi'nin öncülüğünde bütün dünyaya yayılmıştır. Thoreau'nun sivil itaatsizlik üzerine yayınladığı çalışmalarıyla, Gandhi haricinde Tolstoy ve Martin Luther King gibi önemli isimlere de ilham verdiği, ismini tek tek yazamayacağımız birçok kişiyi etkilediği bilinmektedir (Cankur, 2009).

Literatüre baktığımızda birbirinden farklı sivil itaatsizlik tanımları ve anlayışları ile karşılaşırız. Bu acıdan bir eylemin sivil itaatsizlik eylemi sayılıp sayılamamasıyla ilgili fikir birliği henüz tam olarak sağlanamamasına rağmen, sivil itaatsizliğin çok kabul gören genel bir tanımı bulunmaktadır. En sade şekliyle sivil itaatsizliğin, şiddet içermeyen, aleni olan, ortak bir adalet anlayışına dayanan yasadışı bir politik edim olduğu söylenebilir. Bu niteliklere sahip bir eylem aynı zamanda kamuoyunu olumlu yönde etkilemek, haksız-

lıkları bertaraf etmek, haksız yasaları dönüştürmek gibi hedefleri barındırmalıdır (Aslan, 2008). Aslan'ın (2008) insan hakları hukuku kapsamında ele aldığı çalışmada belirtti gibi:

> "Vicdani reddi, kamuya açık (aleni), vicdani olarak, özellikle zorunlu askerlik konusundaki hükümet politikasını ve yasal düzenlemeleri protesto etmeyi ve dönüştürmeyi amaçlayan, politik, dini veya etik temelli bir motivasyonla gerçekleştirilen kamuya çağrı niteliği barındıran ve bu çağrı ile birlikte bireysel bir hareket olmaktan uzaklaşarak, toplumsal bir dönüşüm sağlayan, şiddetsiz bir eylem olarak nitelersek, sivil itaatsizlik olgusuyla benzerliklere sahip olduğunu söyleyebiliriz. (...) Ancak her iki kavramın özellikle şiddet içermemek, kamuya açıklık, kamuya bir çağrı işlevine sahip olmak ve yasadışı bir protesto türü olmak şeklinde sayabileceğimiz nitelikleri olmak üzere, genel kabul gören nitelikleri bağlamında, bu kavramlar benzerdir. Bu benzerliğin, vicdani ret kavramını bir sivil itaatsizlik örneği olarak değerlendirmeyi olanaklı kıldığını söylemek mümkündür." (s. 4-5)

Toplumsal cinsiyet rolleri ve erk(ek)liğin yeniden inşası

Militarizmin tarihsel süreç içinde gelişimini, askerliği, yalnızca erkekleri kapsayan veyahut erkek olmakla ilişkili bir durum olarak ele almak büyük bir yanlışlık olacaktır. Daha açık bir ifadeyle, bu militer yapının erk(ek)liğin yeniden üretilmesi konusunda hangi stratejileri kullandığını, kadınlar ve kadınlık ile olan ilişkisini, toplumsal cinsiyet rollerinin nasıl pekiştirildiğini gözden kaçırdığımız anlamına gelir. Tam da bu bağlamda birçok feminist yazarın, hiyerarşi ve tahakküm içeren bu ilişkiyi deşifre etmesi vicdani ret tartışmaları açısından önemli bir yere sahiptir.

Bir takım feminist ipuçlarıyla birlikte kadınların askeri vicdani reddin neresinde durduğunu merak eden Cynthia Enloe'ya (2008) göre, "Farklı rolleri, farklı deneyimler ve farklı politik fikirleriyle kadınlar, devletlerin erkeklere zorunlu ordu hizmeti sistemlerinin kökenindeki militarizmin devamında veya kesintiye uğramasında önemli roller oynuyorlar" (s. 104). Aldıkları bu kritik rolü itibariyle kadınların, militarizm ve zorunlu askerlik sistemiyle birlikte yeniden üretilmeye başlanan toplumsal cinsiyet rollerini destekleyip desteklemeyeceği ise önemli bir sorundur. Ünlü feminist yazarın da vurguladığı gibi, kadınlar her daim iktidarları ve "devletin ordu stratejistlerini" endişelendirmiştir (Enloe, 2008).

Türkiye Cumhuriyetinin ilk yıllarında kadınlara biçilen rollerin temelinde bu endişeleri görmek mümkündür. Cumhuriyet ile başlayan tarihsel süreç içinde, *asker-millet* kavramı çevresinde şekillenmiş vatandaşlık kurgusunda kadının yeri aslında belirlenmiştir. Kadınların bu kurgudaki yeri kimi zaman itaatkâr eş, kimi zaman fedakâr anne, gerektiğinde savaşabilecek cumhuriyet kadın (Sabiha Gökçen örneği) olarak tanımlanmıştır. Ataerkil, heteroseksist ve askerileşmiş olan vatandaşlık kurgusunda, erkekler, birinci sınıf vatandaş olarak görülürken kadınlara sistemin devamını sağlayacak yan roller verilmiştir. Bu tip bir stratejiyle kurumsallaşan zorunlu askerlik sistemi aynı zamanda "adam olma" süreci olarak normalleştirilir (Altınay, 2008). Cynthia Enloe'nun (2008) "Kadınlar vicdani reddin neresinde?" adlı makalesinde de belirttiğin gibi;

> "Zorunlu askerlik hizmetinin meşrulaştırılmasının kökeninde yatan kaynak olan militarizm de erkekliğe ayrıcalık tanıyor ve toplumun patriyarkal düzenini normal ve doğruymuş gibi gösteriyor. Bu yüzden, erkekliğe ayrıcalık tanımayı ve patriarkayı normalleştirmeyi mümkün kılan herhangi bir vicdani red hareketindeki aktivistler, militarizmin kültürel dayanaklarına meydan okumak şöyle dursun, onları pekiştirme riskiyle karşı karşıyadırlar" (s. 111).

Sonuç olarak, vicdani reddin militarizmle olan ilişkisinin her yönüyle deşifre edilmesi bakımından kadın vicdani retçilerin varlığı ve toplumsal cinsiyet rollerinin hâlihazırda olduğu gibi kabul edilmeyişi, savaş karşıtı hareketin sürekliliği açıdan vazgeçilemez niteliktedir. Başka bir dünyanın mümkün olduğunu haykıran Cumartesi Anneleri, bu alanda sözünü esirgemeyen birçok akademisyen, yazar, gazeteci kadınlar gibi vicdani retçi kadınlar da toplumsal barışın tarihini yazmak için direnmektedirler.

Kaynaklar

Altınay, A. G. (2003). Militarizm ve insan hakları ekseninde Milli Güvenlik dersi. *Ders kitaplarında insan hakları: tarama sonuçları.* İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları, 138-157.

Altınay, A. G. (2007). Militarizm. *Kavram Sözlüğü I: Söylem ve Gerçek*. Ankara: Özgür Üniversite Kitaplığı, 351-366.

Altınay, A. G. (2008). Künye bellemeyen Kezbanlar: Kadın retçiler neyi reddediyorlar? *Çarklardaki Kum: Vicdani Ret* içinde (ss. 113-133). Ö.H. Çınar, ve C. Üsterci, (Ed.). İstanbul: İletişim Yayınları.

Aslan, O. (2008). *Sivil itaatsizlik bağlamında vicdani ret: Türkiye örneği.* Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, İstanbul Bilgi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Cankur, A. S. (2009). *Demokratikleşme sürecinde vicdani red: Türkiye örneği.* Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, İstanbul Bilgi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Çoban, B. (2013). Gösteri iktidarı ve militarist erkeklik. *Erkek Millet Asker Millet: Türkiye'de Militarizm, Milliyetçilik ve Erkek(lik)ler*

içinde (ss. 187-204). N. Y. Sünbüloğlu, (Ed.).İstanbul: İletişim yayınları.

Enloe, C. (2008). Kadınlar askeri vicdani reddin neresinde? Bazı feminist ipuçları. *Çarklardaki Kum: Vicdani Ret* içinde (ss. 103-112). Ö.H. Çınar, ve C. Üsterci, (Ed.). İstanbul: İletişim Yayınları.

Eraslan, C. (2008). Atatürk döneminde iktidar-ordu ilişkileri. *Eski Çağ'dan Modern Çağ'a Ordular –Oluşum, Teşkilat ve işlev* içinde (ss. 537-560) F. M. Emecan (Ed.). İstanbul: Kitabevi yayınları.

Foucault, M. (2000). *Hapishanenin Doğuşu*. (M. A. Kılıçbay, Çev.). İstanbul: İmge Yayınları.

Göregenli, M. (2008). Militarizmin inşasının aracı olarak eşitsizliğin meşrulaştırılması ve vatanseverlik. *Çarklardaki Kum: Vicdani Ret* içinde (ss.217-231). Ö.H. Çınar, ve C. Üsterci, (Ed.). İstanbul: İletişim Yayınları.

Howard, M. (1976). *War and the nation state.* Oxford: Clarendon Press.

Mann, M. (1988). *States, war and capitalism: Studies in political sociology*. New York: Basil Blackwell.

Mosse, G. L. (1993). *Confronting the Nation: Jewish and Western Nationalism*. London: Brandeis University Press.

Parla, T. (2008). Vicdani reddin felsefi gerekçeleri. Ö. H. Çınar, ve C. Üsterci, (Ed.), *Çarklardaki Kum: Vicdani Ret* içinde (ss. 95-112). İstanbul: İletişim Yayınları.

Shaw, M. (1991). *Post-military society: Militarism, demilitarization, and war at the end of the twentieth century.* Philadelphia: Temple University Press.

Sidanius, J. ve Pratto, F. (2004) Social Dominance Theory: A new synthesis.*Political psychology: Key reading*s içinde (ss. 315-332). J. T. Jost, ve J. Sidanius, (Ed.). New York: Psychology Press.

Vagts, A. (1959). *A history of militarism: Civilian and military.* Meridian Books.

DUVAR YAZILARINA SOSYAL PSİKOLOJİK BİR BAKIŞ

Selen Önal*

Tarih boyunca insanlar acılarını, üzüntülerini, mutluluklarını, öfkelerini kısacası duygularını ve düşüncelerini ifade edebilmenin bir yolu olarak dili kullanmışlardır. Kendilerinden birer iz bırakmak istediklerinde ise ilk önce duvarlara sarılmış ve her şeyi tek tek onun üzerinde anlatmışlardır. Tarih öncesi çağlardan başlayan ve günümüze kadar gelen duvar yazıları, içerik ve biçim yönüyle değişimler geçirse de temel olarak gördüğü işlev bakımından hep aynı kalmıştır; bu durum duvar yazılarının insanların kendini ifade edebilmesinin bir aracı olmasından kaynaklanıyor görünmektedir.

Duvara yazı yazmanın bireysel bir hareket olduğu kocaman bir yanılgıdır. Zira duvara yazılan bir yazı toplumun farklı kesimlerine yavaş yavaş ulaşacak ve kim tarafından, ne için, neye karşılık yazıldığı çoğu kez bilinmeyecektir. Tıpkı Witgenstein'ın "dilimin sınırları dünyamın sınırlarıdır" dediği gibi herkes bu yazıyı kendi dünyasının anlamasına müsaade ettiği yerden kavrayacaktır. Kimisi duvardaki yazıdan bir ayrılığın acısını kucaklayacak kimisi de aynı yazıyla *politik yalnızlığına* sarılacaktır. Ama o yazı, görevini yerine getirecek ve mutlaka birilerine ulaşacaktır.

Bu yazıda duvar yazıları, yakın tarihteki yükselişi ve bu yükselişte etkili olan hareketlerle beraber gruplararası ilişkiler perspektifi ve mekânsal boyutuyla ele alınmaya çalışılmıştır. Başlamadan hemen önce grafitinin, duvar yazılarından teknik yönden farklılar içerse de işlevsel olarak ve arka planında işleyen mekanizmalar açısından benzer olması sebebiyle, bu yazı dâhilinde kavramlar üzerinde ayrım yapılmaksızın anlatılacağını belirtelim.

Tarihsel Gelişim

Grafitinin kökeni, kamusal bir yüzey üzerinden yapılan toplumsal bir ifade biçimi olarak eski uygarlıklara kadar uzanmaktadır. Bu tarihsel köken öylesine derindir ki, yazının henüz icat edilmediği tarih öncesi toplumlarda duvarlara kazınan ilkel çizimler, grafitinin arkaik örnekleri olarak yorumlanabilir. Tıpkı meşhur Fransız Lascaux Mağarası'ndaki erken mağara çizimleri gibi; çağdaş İran topraklarındaki grafitinin ilk örnekleri, Eski Mısır'da yolculuk esnasında, geçilen yerlerin duvarlarına iz bırakılması ya da benzer bir

* Ege Üniversitesi, Psikoloji Bölümü öğrencisi

şekilde, Eski Yunan'da Atina, Sparta ve Corinth gibi şehir devletlerinde arkeolojik grafiti eserlerinin olması köklü bir geçmişi işaret etmektedir (Dessau, 1960). Yine, cami duvarına kazınmış karmaşık geometrik şekiller, Ortaçağ İslam toplumlarında grafitinin ilk örnekleri olarak incelenmiştir. Öte yandan 16. yüzyıl Hristiyan dünyasının başkenti Roma'nın duvarları da, reform hareketlerine ramak kala, dönemin sanatçılarının hayat felsefesi halini alan "*Nec Spe, Nec Metu*" (Umut olmadan, Korku olmadan) yazısıyla donatılmıştır (bkz. Bakırer, 1999).

Duvar yazılarına, 60'lı yıllardan itibaren spreylerle yapılan grafiti de dâhil olmuş ve grafiti popülerlik kazanmasıyla duvarlarda kendine özgü biçimiyle yerini almıştır. 60'lı yılların öncesine baktığımızda dünyayı derinden etkileyen birbiriyle ilişkili pek çok olay ve durum görürüz. Ekonomik bunalımlar, I. ve II. Dünya Savaşları, Soğuk Savaş, Nazi kampları, sanayileşmenin büyük bir ivme kazanması sonucu tüketimin hızla artması ve insanın kendine yabancılaşması, insanları varoluşsal problemlere ve bıkkınlığa itmiştir. Bunun sonucundaysa, daha fazla savaşmak istemeyen insanlar yaşamlarını daha barışçıl bir ortamda sürdürmenin yollarını aramaya başlamışlardır.

Politik bir eksende ortaya çıkan grafitinin doğuş zamanlarından çok uzak olmayan bir zamanda, 1971'de New York'ta kuryelik yapan bir gencin adını ve yaşadığı sokağı bir sokaktaki duvara yazmasıyla *(Taki183)* yeni bir hareket başlamıştır. *Taki183* yazısı sonrasında şehrin birçok yerinde buna benzeyen isim-sokak numarası yazıları görülmüştür (Powers, 1996). Gittikçe büyüyen bu iki hareket daha çok halkın alt sınıfları tarafından sahiplenilmiş -ki bunlar çoğunlukla siyahilerdir- ve kullanılmıştır. Bu dönemde siyahilerin potansiyel olarak suçlu görülmesi, yeni ortaya çıkmış olan grafitinin de suçla ilişkilendirilmesinde etkili olmuştur (Bansky, 2006).

60'lı yıllar, Fransız Öğrenci Hareketi'yle duvar yazılarında ciddi artışın olduğu bir dönem olmuştur. Yine Arap Baharı'nda ve özellikle Mısır'da son yıllarda meydana gelen toplumsal hareketliliklerde de duvar yazıları ve grafitiler etkili bir şekilde kullanılmıştır. Arap Baharı'nda görülen ayaklanmaların sebepleri; işsizliğin artması, ekonominin çökmesi, gıda enflasyonu, yozlaşmış yönetim sistemi, ifade özgürlüğünün kısıtlanması ve yaşam standartlarının düşmesi şeklinde sıralanabilir. Sanders ve Pennebaker (1976) şiddetin ve otoritenin arttığı zamanlarda duvar yazılarında da artış olduğunu ve bunun, duvar yazılarının psikolojik özgürlükle ilişkili olabileceğini ileri sürmüşlerdir.

Dünyada bunlar olurken Türkiye'de de duvar yazıları bağlamında farklı olayların benzer etkilerinin olduğunu söylemek mümkündür. Türkiye'de 60'lı yıllar, tıpkı

dünyada olduğu gibi, özgürlük taleplerinin dile getirildiği, siyasi hareketlerin yoğunlaştığı bir dönem olmuştur. Dünya ekseninde olduğu gibi politik taleplerin yoğunlaştığı, muhalif seslerin yükseldiği bu dönemde, duvar yazıları sıkça kullanılmıştır. Modern anlamda kullanılan grafiti ise Türkiye'de ilk kez 1985 yılında "Turbo" imzasını taşıyan grafitilerle görülmüştür. Modern grafitinin Türkiye'ye taşınmasında Almanya'da yaşayan/yaşamış Türkiyeli gurbetçiler ve onların etkilendikleri hip hop kültürü etkili olmuştur (Bal, 2014). Türkiye'de grafitinin yükselişini takip eden 90'lı yıllar ekonomik ve politik durumların beraberinde getirdiği sorunlar ve göçlerle yakından ilişkili görünmektedir (Ekti, 2014; Kavşut, 2005).

2013'te meydana gelen ve etkileri farklı boyutlarda hâlen tartışılan Gezi eylemleri, Türkiye'deki politik bir hareketin parçası olarak ele alınacak duvar yazıları araştırmaları için en çok başvurulan -ve hatta tek- kaynaktır (bkz. Aral, 2015; Güven, 2014). Gezi eylemlerinde duvar yazılarına olan ilgi artmış ve halkın farklı birçok kesimi tarafından, eylemler sonrasında da bu ilgi sürdürülmüştür. Yine Gezi eylemleri sırasında yükselişe geçen ve sonrasındaki yıllarda da etkili olan "şiir sokakta" hareketini bu duruma örnek olarak gösterebiliriz.

Duvar Yazılarının Sosyal Psikolojik Arka Planı

Yazının başından itibaren özetlenen tüm bilgiler ışığında, duvar yazılarının toplumla ve toplumun psikolojisiyle etkileşim içinde olduğunu kolaylıkla ileri sürebiliriz (bkz. Abel ve Buckley, 1997). Sosyal yaşamda, insanların günlük pratiklerine etki eden tüm olaylar duvar yazılarının konusu olabilmektedir. Duvarlara yazı yazan insanlar farklı sosyal mekanizmalarla hayatını dönüştürmeye çalışmakta ve sesini *bir yerlere* duyurmaya çalışmaktadır. Duvar yazılarını Sosyal psikoloji penceresinden ele aldığımızda farklı birkaç konudan bahsedebiliriz. Bunlardan ilki duvar yazılarıyla mekânın düzenlenmesi ve mekânın/yerin *kendilenmesi* konusudur.[1] Özellikle göç etmiş ve çoğunlukla şehrin periferinde konumlanmak durumunda kalmış; şehir hayatına uyum sağlama, toplumda var olabilme ve aidiyet duygusu hissetme konusunda zorlu bir süreçten geçen insanların, kendilerini ifade etme ihtiyacı hissetmesi ve bir var olma çabası göstermesi gayet beklenen bir örüntüdür. Kent ve toplumla ilişki kuramamış, kültürel ihtiyaçlarını karşılayamamış olan bu insanlar mekân bağlamında çevresindeki sokakları, duvarları kendinin kılmaya çalışmış ve bir şekilde kent ile bağ kurma, aidiyet duygusunu geliştirme yahut bir kimlik inşa etme yöntemi olarak duvarlara yazma yolunu seçmişlerdir. Bireysel ya da grup düzeyinde bir işaretleme olarak kullanılmış du-

[1] Kendileme, *"kişinin bir şeyi, eşya ya da mekânı, onunla kurulan karşılıklı ilişki içinde kendinin kılması"* olarak tanımlanmaktadır (Göregenli, 2015, s. 186).

var yazısı ise *alansallık* deneyimine işaret etmektedir.[2] *Taki183* örneğinde olduğu gibi bireysel düzeyde işaret bırakma ya da grup düzeyinde 60'lı yıllarda Türkiye'de farklı grupları temsil eden farklı sloganların bu farklı gruplar tarafından belli sokakların duvarlarına yazarak işaret bırakmaları, kendine ait olan yeri işaretleme ve o alanın sahipliğinin diğerlerince de tanınmasını sağlamaya yönelik bir hareket olarak yorumlanabilir. Bu durum aynı zamanda gruplar arasında adeta yazılı olmayan bir anlaşma olarak, grupların duracakları yeri belirlemekte ve birbiriyle iletişimini sağlamaktadır.

Duvar yazılarının temelinde ortama işaret/iz bırakmak suretiyle diğerleriyle kurulmak istenen sembolik bir iletişim aktivitesi yer almaktadır (Pennebaker ve Sanders, 1976). Ayrıca duvar yazıları gruplararası ilişkilerin mekanizmalarını aydınlatma süreçlerinde önemli rol oynayabilir. Söz gelimi grafitinin önceleri siyahilerle sonraları ise genel olarak alt sınıf kültürüyle özdeşleştirilmesi grafiti üzerinden bir kategorizasyonu kolaylaştırmıştır. Buna bağlı olarak grafiti yapanlar, kendi gruplarını kurarak ve onlara sıkı sıkıya bağlanarak, diğer yandan karşıdakilerin de kendilerini anlamadıklarını ve kendilerini ifade etmeye müsaade etmedikleri fikrini özümseyerek bir grup kimliği inşa etmektedirler. Öte yandan diğerlerinin de grafiti yapanları alt sınıfla özdeşleştirmeleri nedeniyle onları *tehlikeli* görmeleri, önyargı ve ayrımcılık pratiklerine zemin hazırlamaktadır. Bu durum grafitinin uzun yıllar suç ile ilişkilendirilmesi ve grafiti yapanların cezalandırılmış olmalarıyla temellendirilebilir (Cooper ve Chalfant, 2009).

Duvar yazılarına ilişkin birçok çalışmanın alt metninde birbiriyle ilişkili ve benzer mesajlar vardır. Sonuç olarak denilebilir ki, duvar yazıları, toplumların içinde bulunduğu durumu, o toplumun ekonomik ve politik iklimini, kişilerarası ve gruplararası ilişkilerini, duvara yazan insanların otoriteyle olan ilişkilerini hatta kabaca, dünyayla olan tüm ilişkilerini yansıtan bir aynadır.

Bu yazıyı yazabilmek için gerekli olan bilgileri derleme aşamasında yardımcı olan Bahar Bozkurt ve Merve Subaşı'ya teşekkür ederim.

Kaynaklar

Abel, E. L., ve Buckley B. E. (1977). *The handwriting on the wall: Toward a sociology and psychology of graflti.* Westport, CT: Greenwood.

Aral, A. (2015). *Gezi ve değişken sokak dili: "The revolution will not be televised."* (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). İstanbul Bilgi Üniversitesi, İstanbul.

Bakırer, Ö. (1999), "The Story of Three Graffiti", *Muqarnas, 16*, 42-69.

[2] *Alansallık, "bir organizma ya da bir grubun sergilediği ve özel alanın sahipliğinin algılanmakta olması temeline dayanan davranışlar bütünüdür"* (Göregenli, 2015, s. 108).

Bal, B. (2014). *Grafiti ve sokak sanatında eser ve akımların tarihsel süreçte değerlendirilmesi ve analizi.* (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Haliç Üniversitesi, İstanbul.

Banksy. (2006). *Wall and Piece*, London: Century.

Ekti, M. (2014). Psikogöstergesel bağlamda duvar yazılarının yansımasına ilişkin bir analiz örneği. *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi, 31*(2), 115-126.

Cooper, M. ve Chalfant, H. (2009), *Subway Art*, (25. Baskı) London: Thames & Hudson L.

Dessau, G. (1960), "Rock Engravings (Graffiti) from Iranian Baluchistan", *East and West, 11*(4), s. 258-266. Güneş, Sabri (der.) (2009), *Sokak Sanatı*, İstanbul: Artes Yayınları.

Göregenli, M. (2015). *Çevre Psikolojisi İnsan Mekân İlişkileri* (3. Baskı). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Güven, A. (2014). Gezi'nin dili: Göstergebilimsel bir inceleme. *İnsan & İnsan,* 2, 19-29.

Kavşut, N. (2005). *Duvar yazıları* (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Van

Powers, L. A. (1996). Whatever Happened to the Graffiti Art Movement? *The Journal of Popular Culture, 29*(4), 137-142. *Psychology of'graflti.* Westport, CT: Greenwood.

Sanders, D. Y. ve Pennebaker, J. W. (1976). American Graffiti: Effects of Authority and Reactance Arousal. *Personality and Social Psychology Bulletin, 2*(3), 264-267.

ERMENİ MESELESİNE İLİŞKİN ÜÇ GÖRÜŞ

[Akademik Çalışanlar ve Üniversite Öğrencileri Örneklemi]

Mehmet Karasu*

Türkiye-Ermenistan arasındaki gergin ilişkilerin kökleri Osmanlı Devleti'nin son dönemlerine kadar uzanıyor ve bu süreç dönem dönem sessizlikle, şiddet eylemleri ve normalleşme çabalarıyla yüz yılı aşkın süredir devam ediyor. Diğer taraftan Ermeni meselesi etrafında şekillenen ilişkiler çoğu kez tarih, uluslararası ilişkiler ve siyaset bilimi disiplinleri açısından ele alınırken psikoloji alanında bu konu üzerine çalışmalar neredeyse yok denecek kadar az bir yeri işgal ediyor. Hâlbuki Ermeni meselesinin uzun bir süredir ihmal edilen sosyal-psikolojik yanlarının açığa çıkarılması, sorunun barışçıl yollarla kalıcı çözüme kavuşması sürecinde bir hayli önem taşıyor. Buna göre bir başlangıç çalışması olarak akademik çalışanlar ve üniversite öğrencileri arasında Ermeni meselesinin nasıl değerlendirildiğini anlamak için, 2016 yılının Ağustos ve Kasım ayları arasında, niteliksel bir araştırma yürüttük.[1] Bu çalışmanın sonuçlarına göre Ermeni meselesine ilişkin birbirinden çeşitli özelliklerle ayrışan üç görüş tespit ettik. Şimdi sırasıyla bu görüşleri özetleyelim.

"Soykırım olarak Ermeni Meselesi ve Sorumlu olarak Türkiye"

İlk görüş Ermeni meselesinde Türkiye'nin bütünüyle sorumlu olduğu ve Ermeni meselesinin "soykırım"a dayandığı fikrini paylaşan bakış açısıdır. Bu görüşü paylaşanlar, Ermeni meselesini, inkâr edilen ve yaşananların sorumluluğunun çeşitli yollarla dışsallaştırıldığı bir mesele olarak görmekteler ve pek çok Türk'ün Ermenilere karşı önyargılı olduğu görüşüne katılmaktadırlar. Bu gruptaki katılımcılar, meselenin çözümü için Ermeni meselesinin "soykırım" olarak tanınması, yaşananlara ilişkin kolektif olarak sorumluluk ve suçluluk hissedilmesi, her iki ülkenin araştırma kurumları ve sivil toplum kuruluşlarının, bilimsel çalışmalar ve çeşitli faaliyetler yapması ve Türkiye'nin ulus-devlet ideolojisini terk etmesi gerektiği gibi görüşleri desteklemişlerdir.

* Ege Üniversitesi, Arş. Gör.

[1] Bu araştırma 17-19 Kasım 2016 tarihlerinde Başkent Üniversitesi'nde düzenlenen I. Sosyal Psikoloji Kongresinde sözlü bildiri olarak sunulmuş ve tam metin şeklinde hazırlanmıştır.

"Acıların Ortaklaştırılması ve Sorumluluğun Dışsallaştırılması olarak Ermeni Meselesi"

İkinci görüş, Ermeni meselesinde acıların ortaklaştırılmasının gerektiğini düşünen ve 1915 olaylarında Türkiye'nin sorumluluğunu dışsallaştırarak, yaşananları ve dolayısıyla failleri belirsizleştiren bakış açısıdır. Bu gruptaki katılımcılar Ermeni meselesini savaş koşullarının bir sonucu olarak değerlendirerek her iki halkın da bu savaş koşullarında çok acı çektiği fikrini paylaşmaktadırlar. Diğer yandan bu katılımcılar Ermeni meselesini hem "dış güçlerin kışkırtmalarına" hem de "bir grup Ermeni'ye" bağlayan görüşleri destekleyerek meselenin "soykırım" olarak tanımlanmasına karşı çıkmaktadırlar. Meselenin çözümü için ise, azalan önem derecesine göre, her iki ülkenin araştırma kurumları ve sivil toplum kuruluşlarının, bilimsel çalışmalar ve çeşitli faaliyetler yapması, çift taraflı çözüm komisyonlarının kurulması, iki ülke arasında diplomatik ilişkilerin kurulması ve tarih derslerinde her iki tarafın görüşlerinin anlatılması gerektiği gibi görüşleri desteklemektedirler.

"Soykırımın Reddi olarak Ermeni Meselesi ve Resmi Anlatı"

Üçüncü ve son görüş ise ilk görüşte temsil edilen bakış açısının tam karşısında yer alan ve Türkiye'nin Ermeni meselesindeki resmi anlatısını katı biçimde benimseyen görüşü temsil etmektedir. Bu gruptaki katılımcılar, Ermeni meselesinin ortaya çıkmasını Osmanlı Devletinin son döneminde yaşayan "Ermeni çetelerine" ve meselenin başlangıcından günümüze devam etmesini ise, "dış güçlerin kışkırtmalarına" bağlayan görüşleri desteklemektedirler. Bu katılımcılar, Ermeni meselesinde Türkiye'nin haklılığının dünyaya daha etkili bir şekilde anlatılması gerektiği görüşünü savunmakta ve 1915 olaylarının asıl mağduru olarak Türkleri gören yaklaşımı paylaşmaktadırlar. Ayrıca bu gruptaki katılımcılar Ermeni meselesini "soykırım" olarak nitelendiren fikre ciddi anlamda karşı çıkmaktadırlar ve meselenin çözümü için Ermeni meselesinin "soykırım" olarak tanınması fikrinden vazgeçilmesi, Ermenilerin yaşananlardan dolayı tazminat talep etmemesi gerektiği gibi görüşleri desteklemektedirler.

Ermeni meselesine ilişkin algı ve değerlendirmeleri araştırdığımız bu çalışmada, akademik çalışanlar ve üniversite öğrencilerinin Ermeni meselesinde bütün sorumluluğu Türkiye'ye yükleyen ifadelerde ciddi bir şekilde ayrıştığı ancak meselenin çözüme kavuşması için atılacak 'normalleşme ve kalıcı çözüm adımları'nı içeren görüşlerde ise uzlaştıkları görülüyor. Bu adımların meseleyi her iki taraf için ortaklaştırarak kalıcı çözüme giden yolda gerçekleşmesi muhtemel girişimlerin hayata geçirilmesini kolaylaştıracağını düşünüyoruz.

Araştırmamızın sonuçları, Ermeni meselesine ilişkin yaygın medya ve gündelik söylemde sıklıkla ifadesini bulan kutuplaşmaları bir ölçüde yansıtsa da, üç farklı kategoride yer alan katılımcıların, çözüm için ortaklaştıkları görüşlerin varlığı, ilişkilerin normalleşmesi açısından umut verici olarak değerlendirilebilir.

Bu araştırma Prof. Dr. Melek Göregenli danışmanlığında yürütüldü. Ayrıca katkıları için Sercan Karlıdağ'a, Melis Özden Uluğ'a, Mehmet Kul'a ve Ahmet Çoymak'a teşekkür ederiz.

TRAVMALAR İÇİNDE "ÇOCUK"

Yaşadığımız kötü olaylar çocukları nasıl etkiliyor?

Halime Yamaç*

Yaşadığımız 'kötü' olaylar sonrası sıklıkla ifade edilen "travma", Eski Yunancada "yaralamak" anlamına gelen sözcükten türetilerek oluşturulmuş Fransızca bir kavramdır. Travma, kişiyi duygusal, davranışsal ve fiziksel olarak olumsuz etkileyen, baş edilmesi güç ve normal yaşam şartlarını zorlaştıran, insan eliyle ya da doğal yollarla meydana gelebilen, bir defaya mahsus ya da sürekli de olabilen yaşantılar ve durumlardır.[1] Travmatik olaylar, kişisel olarak tecrübe edilen, dışlanma ve aşağılanma, istismar ve ihmal, kaza, ani ölümler, ayrılık ve boşanmalardan, toplumsal olarak maruz kalınan işkence, yangın ve patlamalar, doğal afetler, bulaşıcı hastalıklar, ekonomik krizler, terör, soykırım ve zorunlu göç gibi olaylara kadar birçok olayı/durumu içine alan geniş bir yelpazede yer almaktadır. Kişinin kontrolü dışında ve aniden gerçekleşen bu olaylar, kişinin hayatını altüst ederek baş etme mekanizmalarını devre dışı bırakmakta ve uyumlarını bozabilmektedir.

Travmatik olaylarda çoğu zaman göz ardı edilen en küçük grup çocuklardır. Travmatik olay esnasında ya da sonrasında her çocuk kendisinin ya da yakınlarının hayatta kalma mücadelesine, yakın ya da uzak çevresindeki ölümlere, hatta en yakınlarının kaybına tanık olmakta, doğrudan veya dolaylı olarak bu olaylara maruz kalmaktadır. Amerikan Psikoloji Birliği çocuklar için travma yaşanma ihtimali yüksek durumları, başkasının ciddi yaralanması ya da doğal olmayan yollarla ölümüne tanıklık etmesi, cinsel travmatik olaylar, tehdit, aktif şiddet ya da yaralanmayı içermeyen uygunsuz cinsel deneyimlerin yanı sıra, kaza, savaş, hastalık, ölü bedenine ya da beden parçasına beklenmedik biçimde tanık olunması, aile üyelerinin ölümü ya da yakın arkadaşın yaşadığı şiddetli saldırı olayları, ciddi kazalar ya da yaralanmalar olarak sıralamıştır.[2]

Doğal afetler ya da insan eliyle ortaya çıkan felaketler, çocukların yaşamını alt üst eden, onlar için yüksek düzeyde risk taşıyan durumlardır. Çocuklar, maruz kaldıkları travmatik yaşantıdan en az yetişkinler

* Psikolog

[1] Zara, A. (2011). Krizler ve Travmalar. Ayten Zara (Ed.), *Yaşadıkça psikolojik sorunlar ve başa çıkma yolları* içinde (ss. 91-123). İstanbul: İmge Kitabevi Yayınları.

[2] Alıcı, E. (2010). *Dışavurumcu etkinliklere dayalı grupla psikolojik danışma programının ebeveyn kaybı yaşayan 9-11 yaş çocukların travma sonrası stres düzeyine etkisi*. (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi), Marmara Üniversitesi, İstanbul.

kadar etkilenmekte, günlük yaşantılarına kolayca geri dönememektedir.

Travmatik yaşantılar çocukların gelişmekte olan güven duygularını alt üst ederek, yaşananlar karşısında çaresiz kalmalarına neden olur. Yaşları dolayısıyla belki de ilk defa karşı karşıya kaldıkları bu durumla nasıl baş edeceklerini bilemeyen çocuklar, travma karşısındaki yetersizliklerinin farkındadır. Kendini ifade etmesini sağlayacak bir ortam ve baş etmesini kolaylaştıracak destek sağlanmadığında çocuklar, baş edemediği durumu bastırmakta ve hiçbir şey olmamış gibi davranarak, kaçınma davranışları sergileyebilmektedirler. Bu durum çocuğun oyuncaklarıyla oynamaya devam etmesi, hiçbir şey olmamış veya etkilenmemiş gibi davranması gibi görünümlerle ebeveynler ve yakın çevre tarafından, olayın etkisini çabuk atlattığı şeklinde yanlış yorumlanabilmektedir.

Yaşamsal düzenlerinin aniden alt üst olduğu ve güvenlerinin sarsıldığı bu süreçte, çocuklar; güvende olduklarını ve düzenin tekrar sağlanacağını gösteren ebeveynlere her zamankinden daha çok gereksinim duyar. Fakat yetişkinlerin de travmatik olaya maruz kalması ve düzenin hemen sağlanamaması nedeniyle çocukların bu gereksinimleri çoğu zaman karşılanamaz. Ebeveyn kaybı olduğu durumda ise, travmanın iyileşme süreci daha uzun ve zor olabilmektedir.

Çocukların üstesinden gelmekte zorlandıkları olay sonrası ortaya çıkan travma sonrası stres tepkileri, çoğunlukla benzerlik gösterse de gelişimsel dönemlere göre farklılaşabilmektedir. Örneğin, okul öncesi dönemde yaşanan travmatik olay sonrasında "kolay şaşırma ve kaygılanma, regresyon (alt ıslatma, konuşma problemleri), anne-babaya yapışma, uyku sorunları ve kabuslar, kaçınma davranışları ve içe kapanma, genel kaygı ve korku hali, kontrol edilemeyen saldırgan davranışlar ve travma ile ilgili tekrarlanan oyun ve ritüeller" gibi tepkiler gözlenebilir. Okul dönemi çocuklarında tüm bunlara ek olarak, "okula gitmek istememe ve başarının düşmesi, yeterlik ve özerklik duygularının engellenmesi, saldırgan ve isyankâr davranışlar" görülebilmektedir. Ergenlik döneminde maruz kalınan travmatik olay(lar) regresyon ile önceki dönem problemlerini ortaya çıkartabileceği gibi, "aşırı üzüntü, hareketsizlik ve dalgınlık, aşırı heyecan ve yerinde duramama, sürekli değişen ruh hali, ilişki kuramama ve içe kapanma, bağımlılık, halüsinasyonlar, sinirlilik ve intihar girişimleri" tepkilerine de neden olabilmektedir.[3]

Travmatik olayların, çocuk ve gençlerin alışageldiği düzeni bozduğu, inanç sistemlerini sarstığı, bugüne olduğu kadar geleceğe ilişkin korkuların ve endişele-

[3] Erden, G., Erman, H. ve Öztan, N. (2011). Çocuklar ve ergenlerde travmatik yaşantılar ve baş etme. *Afetlerde psikososyal hizmetler birliği psikososyal uygulamalar katılımcı kitabı* içinde (ss. 97-141).

rin oluşmasına neden olduğu, yeterlik duygusunu zedelediği, kendilik değerlerinin, öz saygı ve güvenin sarsılmasına, suçluluk duymalarına, yoğun üzüntü, güçsüzlük ve kontrol kaybı yaşamalarına neden olduğu görülmektedir.[4] Ancak yaşanan travmatik olaylar, her çocuğu aynı derecede etkilememektedir. Çocukların yaşanan olaylardan etkilenme düzeyinde ve ortaya çıkan stres tepkilerinde etkili olan dört faktör vardır.[5] Bunlardan ilki, maruz kalınan "travmatik olayın özellikleri"dir. Çocuğun olaya hazırlıksız yakalanması, olay sırasında nerede ve kiminle olduğu, doğrudan mı yoksa dolaylı mı maruz kaldığı, yaşadığı tehditler ve kayıp yaşayıp yaşamaması, travmatik olayın geleceğe ve çevresine dair beklentilerini yok edip etmediği ve olay sırasında yaşadıkları, çocuğun olaydan etkilenmesinde oldukça etkilidir. Çocuğun olaya yakınlığının fazla olması, duygusal bağ kurduğu kişi veya nesnelerin kaybı ve maruz kalma süresinin fazla olması olayın etki düzeyinin artmasına neden olmaktadır.

İkinci faktör, çocuğun yaşı ve bilişsel düzeyi, cinsiyeti, yaşamındaki diğer stres deneyimleri, başa çıkma tarzı ve ego gücü, travmatik olay sonrasında yaşadığı fizyolojik sorunların niteliği ve süresi gibi çocuğun bireysel özellikleridir. Çocuğun travmatik olayı veya kaybı nasıl algıladığı ve anlamlandırdığı, daha önce travmatik bir olaya maruz kalıp kalmadığı, olaylar karşısındaki dayanıklılığı, baş etme becerileri ve yeni durumlara genelleyebilme yetisi, olaydan etkilenme düzeyinde ve baş etmesinde oldukça etkilidir.

Üçüncü faktör, aile, arkadaşlar ve okul üçlüsünü de içinde alan "sosyal destek mekanizmaları"dır. Çocuklar, ilk defa karşılaştıkları bir olay karşısında çoğunlukla ebeveynlerinin verdikleri tepkileri rol model almaktadır. Bu nedenle olaydan aşırı etkilenen ebeveynin çocuğunun travması ile sağlıklı biçimde ilgilenememesi, anne-babanın travmatik olaydan etkilenme düzeyi, tepki biçimi ve derecesi çocuğun travmadan etkilenme düzeyinde etkili olmaktadır. Ailenin yanı sıra arkadaş, okul ve kurum desteği çocuğun travmayla ilgili hafızasında yer alan stres faktörlerini azaltır, basite indirgemek için fırsatlar sunar, duyguları kabul etmesini ve adaptif baş etme becerileri kazanmasına yardımcı olur.

Son olarak, yaşanılan yerdeki "kültürel ve dini özellikler", toplum içindeki bireylerin yaşayış, dünyayı ve yaşanan olayları algılayış biçimlerini şekillendiren, duygu ve davranışlarına yön veren önemli yapılardan biri olduğu için oldukça önemlidir. Toplumun kültürel değerlerinin, yardımlaşma ve dayanışmaya dayalı gelenek ve göreneklerin var olması sosyal destek mekanizmaların artmasını sağlayacağından, ihtiyaçlarının karşılanması ve iyileşmesinde oldukça önemli

[4] Erden, G., Erman, H. ve Öztan, N. (2011). *A.g.e.*

[5] Çocukların travmadan etkilenme düzeyinde ve stres tepkilerinde etkili olan risk faktörleri, dipnotlarda belirtilen kaynakların tümüne dayanarak oluşturulmuştur.

olduğu düşünülmektedir. Ancak, yapılan desteğin gerekli ve yeterli olmasına dikkat edilmelidir. Kişilerde oluşacak psikolojik ve yaşamsal etkileri dikkate almadan gerçekleştirilen yardımlar, kişilerin yaşamında köklü değişimler yaratmakta ve yeni zorlukların ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Bunun yanında, yaşanan olumsuz olayın ya da kaybın olumlu gibi algılanmasına, kişilerin olumlu ve olumsuz duygular arasında sıkışıp kalarak kendilerini suçlu hissetmelerine, travmanın çözümlenme sürecinin uzamasına neden olmaktadır (bkz. Soma Olayı).

Travmaya maruz kalan çocukların travma öncesinde, esnasında ve sonrasında verdikleri tepkiler bu faktörlere bağlı olarak kendilerine özgü biçimde ortaya çıkmaktadır. Travmatik yaşantıya ve kişiye özgü bu özelliklerin olumsuz olması çocuğun travmatik olaydan daha fazla etkilenmesine ve ortaya çıkan stres tepkilerinin artmasına neden olacaktır. Çocuklar fiziksel güvenliklerini ve güvende olma hislerini ebeveyn, aile ve toplum desteği ile yetişkinler üzerinden sağladıklarından psikolojik yıpranmışlıkları yetişkinlere oranla daha ağır olmaktadır.[6] Yaşam boyu gelişimin devam ettiği artık kuşkusuz olsa da gelişimin hızlı gerçekleştiği çocukluk dönemi gelişmeyi ketleyici faktörlere oldukça duyarlıdır. Bu dönemde maruz kalınan travmatik olay sonrası stres tepkileri sosyal, akademik ve duygusal yaşamda uzun süreli problemlere neden olabilmektedir.

Fletcher'e göre, modern yaşamın akışı içinde artan teknoloji unsurları ile birlikte kötü olaylarla karşılaşma olasılığı da artmaktadır. Televizyon ve diğer kitle iletişim araçları tahrip edici felaketleri, ailelerin oturma odalarına kadar getirmekte ve bu durumdan kaçınmak zorlaşmaktadır.[7] Bu nedenle travmatize olaylara doğrudan maruz kalmanın yanında dolaylı olarak maruz kalma ve ortaya çıkarttığı olumsuz etkiler de artarak kendini göstermektedir. Özellikle travmatik olay veya durumlara doğrudan ve dolaylı olarak maruz kalan çocuklar için, gerekli önlem ve müdahale çalışmaların arttırılması çok önemlidir. Öncelikle travmatik olayları ailelerin oturma odalarına kadar taşıyan kitle iletişim araçlarında yayınlanan haber ve programlarla ilgili gerekli düzenlemelerin ve aile eğitimlerinin gerçekleştirilmesi gerekmektedir. Bunun yanında, çocuklara yönelik (dışavurumcu tekniklere dayalı) travma önlem ve müdahale program ve uygulamaları arttırılmalıdır. Okul temelli psiko-eğitimler ile öğretmen ve öğrenciler bilgilendirilmelidir. Çünkü "İnsanın acısını, insan alır."

[6] Dinçer, N., Pamuk, ve Ş. Güner, O. *Depremden İki Buçuk Yıl Sonra: Çocuklar için bir Müdahale Programı*,7. EMDR Avrupa Kongresi, 9-11 Haziran 2006, İstanbul.

[7] Koç, M., Çolak, T. S. ve Düşünceli, B. (2012). Söylenme zamanı ve şekline göre travmaya verilen bilişsel, duyuşsal ve davranışsal tepkiler (7-12 Yaş). *İlköğretim Online, 11*(1), 75-84.

Çeviri

OTORİTEYİ SORGULAMAK: Milgram'ın İtaat Araştırmasına İlişkin Yeni Bakış Açıları ve Bunların Gruplararası Etkileşim İçin Sonuçları

S. Alexander Haslam
Stephen D. Reicher
Megan E. Birney*

Bilindiği üzere Milgram'ın 'itaat' deneyleri, "sıradan insanların" kendilerine verilen emirleri yerine getirmeye ilişkin eğilimleri nedeniyle dış grup üyelerine karşı büyük zarar verme kapasitelerinin olduğunu ileri sürer. Bu açıklamaya göre; insanlar, bu süreçte davranışlarının sonuçları konusunda bilinçsizdirler ve temel olarak iyi birer takipçi olmaya odaklanırlar. Dolayısıyla zulüm, bir çeşit gafletin ya da dikkatsizliğin sonucu olarak ele alınır. Ancak hem Nazi suçlularının tarihsel yeniden-değerlendirilmesi hem de psikolojideki son çalışmalar bu çözümlemeyi sorgulamaktadır. Özellikle, Milgram'ın kendi bulgularının yeni psikolojik ve tarihsel araştırmalarla birlikte hukuki olarak yeniden incelenmesi, "bağlanmış takipçi" (engaged follower) analizini desteklemektedir. Buna göre failler kendilerini soylu ve değerli olduğuna inandıkları bir iç grup davasıyla özdeşleştirerek bu davaya bağlanmakta ve buna göre davranmaktadırlar.

Stanley Milgram'ın "otoriteye itaat" araştırmaları psikolojide en iyi bilinen çalışmalar arasındadır. Milgram'ın otoriteye itaat araştırmaları, bir öğrenme deneyinde bir deneycinin "öğretmen" rolü verilen katılımcılardan, bellek görevinde hata yapan bir 'öğrenciye' artan şiddette elektrik şoku vermesini istediği bir paradigma etrafında toplanır (Milgram, 1963). "Öğretmen" bilmese de "Öğrenci" bir 'suç ortağı', yani sahte denektir; uygulanan şoklar gerçek değildir; çalışmaysa öğrenme deneyinden çok, sırf otorite sahibi birinin telkiniyle, insanların yabancı birine zarar vermedeki istekliliğini araştırmaktadır.

Paradigmanın 'temel' versiyonunda insanların %65'i maksimum şok düzeyini uygulamaya istekli olmuşlardır (450 Volt). Milgram (1974) bu bulguyu Arendt'in "kötülüğün sıradanlığı" tezine açık bir destek olarak yorumlamıştır. O'na göre; zorbalık ve diğer zehirli gruplararası ilişkiler, otoritede olanların emirlerini düşüncesizce kabullenen Nazi bürokratı Adolf Eich-

* (sırasıyla) Queensland Üniversitesi, Prof.; St. Andrews Üniversitesi, Prof.; Chester Üniversitesi, Dr.

mann gibi takipçiler tarafından sürdürülmesi nedeniyle açığa çıkmaktadır.

Yakın tarihli bir gözden geçirmenin (review) de doğrulamasıyla (Griggs ve Whitehead, 2015), bu analiz psikoloji ders kitaplarında yaygın olarak kopyalanmıştır. Çok daha geniş bir kültürü ise televizyonda yeniden sahneleme yoluyla (Burger, 2009) ve bir sinema filmiyle[1] etkilemiştir. Her ikisi de Milgram'ın anlatısına büyük ölçüde sadık kalmıştır (Reicher, 2015).

Hem alıntılardan (Reicher, Haslam ve Miller, 2014), hem de *"American Psychologist"* (Burger, 2009), *"The Psychologist"* (Haslam, Reicher ve Sutton, 2011), *"Journal of Social Issues"* (Reicher, Haslam ve Miller, 2010) ve *"Theory and Psychology"* gibi dergilerin (Brannigan, Nicholson ve Cherry, 2015) son zamanlardaki özel sayılarından ölçülebileceği gibi, Milgram'ın çalışmasına ilgi hiç bu denli büyük olmamıştır. Ancak bu durum, Milgram'ın kendi bulgularının yeniden ve artarak incelenmesine (özellikle, Yale Üniversitesi'nde arşive erişim sonucunda; bkz. Blass, 2004) yol açmış ve Milgram paradigmasının çeşitlenerek yeni ve etik olarak kabul edilebilir biçimlerinin (örn. Burger, 2009) gelişmesini sağlamıştır.

[1] Michael Almereyda'nın yönetmenliğinde, 2015 yılında gösterime girmiş, *Experimenter* filmi.

Milgram'ın Bulgularını Sorgulamak

Son zamanlardaki derinlemesine araştırmaların bir sonucu olarak araştırmacılar, Milgram'ın araştırmasının kabul gören temsiline ilişkin çok daha fazla kuşku duymaktadırlar. Bazıları onun çalışmasını işkenceye benzerliği (Baumrind, 1964; Nicholson, 2011) veya bulgularını esasen yanlış tanıtması nedeniyle tamamen reddetmektedir (Brannigan, Nicholson ve Cherry, 2015). Özellikle Perry (2011), Milgram'ın katılımcılarını itaate "yönlendirme" aşamalarını rapor etmekte başarısız olduğunu ve itaat etmeyen katılımcıların olduğu bazı deney sonuçlarını örtbas ettiğini ileri sürmektedir (ayrıca bkz. Rochat ve Blass, 2014; Russel, 2014). Bazı araştırmacılar ise Milgram'ın yöntem bölümünde rapor etmediği bazı faktörlerin sonuçlar açısından kritik olduğunu göstermiştir. Bu faktörlere yönergede olmadığı hâlde Deneycinin, kararsız katılımcılara güvence vermek üzere bir dil kullanmış olması (Gibson, 2014), Yale Üniversitesi'nin kurumsal aygıtı (Russel, 2014) ve şok makinesinin tasarımı (Russul, 2011; Oppenheimer, 2014) dahi dâhildir. Milgram, bulgularını *İtaat* filminde yeniden canlandırırken açıkça konformiteyi ön plana çıkarmak ve itaate direnci önemsiz göstermek için seçici bir düzenleme yapmıştır (Millard, 2011; Perry, 2015).

Bu farklı katkılar Milgram'ın çalışmalarının eleştirmeden körü körüne kopyalanmasının artık güvenli bir yol olmadığını göstermektedir. Ancak bu katkıların Milg-

ram'ın çalışmasını tamamen yıkma ihtimali de şüphelidir. Çünkü ilk olarak, birçok eleştiri Milgram arşivinde olan materyallerin tekrar analizinden gelmektedir (Haslam, Reicher, Millard ve McDonald, 2016) ve bu materyallerin varlığı Milgram'ın esas amacının bulgularını gizlemek veya onlarla insanları aldatmak niyetinde olmadığını akla getirmektedir. İkincisi, yeni araştırmalar insanların zararlı/tehlikeli talimatlara uymalarının arkasında yeni faktörleri araştırırken, bu araştırmalar Milgram tarafından ortaya çıkarılan etkilerin gerçekliğine karşı çıkmamaktadır. Bu durum özellikle, Milgram'ın paradigmasını modern etik standartlara uyarlayarak, bir kurbana yönelik zararlı davranışları tırmandırma temeline dayanarak yürütülen kavramsal tekrarları içeren çalışmalar için geçerlidir (Haslam, Reicher, Birney, 2014; Haslam, Reicher ve Millard, 2015; Slater, Antley, Swapp, Guger ve ark; 2006). Bütün bu çalışmalar itaat türünden bazı etkileri yeniden üretmektedirler. Aynı zamanda bu çalışmalar hem insanların hangi dereceye kadar kurbanlara zarar verecek talimatlara uyup-uymadıklarına ilişkin hem de insanların bu talimatlara uymalarının (veya uymamalarının) nedenlerine ilişkin önemli sorular sormaktadır.

Milgram'ın Analizini Sorgulamak

Milgram'a, sıradan insanların dış grup üyelerine otoritenin talimatları altında zarar verebilme kapasitelerini göstermesi nedeniyle en çok hayranlık besleyenlerde dahi, Milgram'ın otoriteye itaatin nedenlerine ilişkin açıklamaları konusunda uzun zamandan bu yana şüpheler bulunmaktadır (ör. Blass, 2004). Çalışmadaki katılımcıların etkilenmesinde büyük bir rol oynayan (Millard, 2014) dramatik durum, katılımcıların hem Öğrencinin çığlıklarını göz ardı etmemelerinde hem de Deneyciyle sakin bir şekilde aynı fikirde olmalarında yattığı gerçeğidir. Katılımcılar açık bir şekilde çelişen iki söylem arasında kalmışlardır.

Buna ek olarak, katılımcılar sonunda Deneyciye kulak verseler dahi bu davranışı "itaat" olarak nitelemenin doğruluğu tartışmaya açıktır (Lutsky, 1995). Katılımcıların esas motivasyonu emirleri uygulamaksa (itaat etmek) daha net emirlerin katılımcıların şoku uygulamaya istekliliklerini artırması gerekir. Ancak katılımcı davranışlarına bakılırsa, görülen bunun tam tersidir. Bu durum, Deneycinin katılımcıların itaatsizliğe karşı sergilediği teşvik nitelikli tepkilerinde açıkça görülmektedir. Bu itaate teşvik tepkileri nazik bir ricayla başlar (Teşvik 1: "Lütfen devam edin") ve giderek şiddetli emirler halini alır (Son Teşvik 4: "Seçeneğin yok, devam etmelisin"). Ancak hem Milgram'ın kendi çalışmaları hem de kavramsal tekrar çalışmaları, (Haslam, Reicher ve Birney, 2014; Burger, Girgis ve Manning, 2011) teşviğin emre yakınlığı nispetinde katılımcıların buna razı olma ihtimallerinin o kadar düştüğünü göstermektedir.

Deneyci, itaat üreten emirler yerine, katılımcıları deneyin devam etmesi yönünde tembihlerse/yükümlü tutarsa (enjoin) uyma en yüksek düzeydedir —yani insanlar Deneycinin iradesine boyun eğmek yerine ortak bir girişimde işbirliği yapmaya davet edilirse itaat en yüksek düzeyde olmaktadır. Milgram, yayınlanmamış deney notlarında, çalışmalarda katılımcıların davranışını nitelemek için "işbirliği"nin "itaat"ten daha iyi bir terim olması ihtimali üzerinde düşünmüştür (Haslam, Reicher, Millard ve McDonald, 2015). Katılımcıların çalışmaya devam etmesi, Deneyci ile (Reicher, Haslam ve Smith, 2012; Haslam ve Reicher, 2012) sadakat, güven, yardım ve yükümlülüğün yerine getirilmesini gerektiren olumlu ve simetrik/denk bir ilişki kurmasına bağlı görünmektedir (Lutsky, 1995). Buna göre, Deneycinin Teşvik 4'ü kullanımıyla yani katılımcıya otoritesini kabul ettirmesiyle bozulan ilişkide, uysallık hâli yerini dirence bırakmaktadır (Haslam, Reicher ve Platow, 2011).

Milgram'ın Analizinin Tarihi Anlamını Sorgulamak

Psikologlar Milgram'ın teorik analizini sorgularken tarihçiler de bu analizin tarihte gruplararası zulümle ilgisini sorgulamışlardır —bilhassa Nazi soykırımı özelinde. Eichmann vakasına ilişkin adli biyografik incelemeler (Cesarani, 2004; Stangneth, 2014), Eichmann'ın Nazi davasına tutkuyla motive olduğunu ve "Yahudi problemine Kesin Çözüm"ü başlatmak ve uygulamak için görevine kendini heves ve girişkenlikle verdiğini ileri sürmektedir (Reicher, Haslam ve Smith, 2012; Haslam ve Reicher, 2012). Eichmann'ın üstü olan Himmler, Macaristan'daki Yahudileri sürgün etmekte tereddüt ettiğinde Eichmann ona itaat etmek yerine karşı çıkmıştı (Overy, 2014).

Kershaw (2014) daha genel olarak Nazi devletindeki dinamizmin, görevlilerin emirleri uygulamasından değil; "Führer için çalışmaktan" yani liderlerinin isteyeceği düşüncesiyle yaratıcı hareketler sergileme motivasyonundan kaynaklandığını ileri sürmektedir. Diğer analizler de faillerin "sadece emirleri uyguluyordum" iddialarının o dönemde onların sözleri ve eylemleri arasındaki tutarsızlığını göstermektedir (Neitzer, Welzen ve Soldaten, 2012). Kısaca, düşünmeden "otoriteye itaat etmenin" Nazi devletinin ve/ya destekçilerinin tanımlayıcı bir özelliği olması fikri ziyadesiyle sorunlu görünmektedir (Miller, 1995). Görünüşe göre; failler sinsi düşmanlara karşı soylu -hatta faziletli- bir davayı savunmak amacıyla kasten ve hatta gururla hareket etmişlerdir (Koonz, 2005; Herf, 2008). Daha genel olarak, zehirli gruplararası ilişkiler pasif bir uyma sürecinden değil aktif *katılımdan/bağlılıktan* (active engagement) besleniyor görünmektedir (Haslam, Reicher ve Birney, 2014; Overy, 2014).

Milgram'ı Anlamlandırmak: Kör İtaatten Bağlanmış Takipçiliğe (Engaged Followership)

Hem psikolojik hem de tarihi araştırmalardan toplanan kanıtlar; gruplararası zulmün, failler ve otoriteler arasında pasif ve itaatkârdan ziyade aktif ve simetrik bir ilişkiden kaynakladığını göstermektedir. Bu, zehirli itaate ilişkin -özellikle Milgram'ın çalışmalarında- katılımcıların/faillerin *bağlanmış takipçilik (engaged followership)* sergilemesi açıklamasına alternatiftir (Reicher, Haslam ve Smith, 2012; Haslam ve Reicher, 2012). Sosyal Kimlik Teorisinden (Reicher ve Haslam, 2011; Turner, 1991) kaynaklanan bu analiz, katılımcıların Deneycinin teklifine karşılık vermekteki isteklilik-lerinin Milgram'ın bilimsel liderliğiyle ve amaçlarıyla özdeşleşmelerinden -bununla ilişkili destek olma arzularından- ve Öğrenci ile özdeşleşmemelerinden kaynaklandığını ileri sürer. Diğer bir deyişle etki, katılımcıların Deneyciyi (ama öğrenciyi değil) prototipik bir iç grup üyesi ve liderliğin anlamlı bir kaynağı olarak algılamalarına dayanır (Haslam, Reicher ve Platow, 2011).

Bu açıklamayla uyumlu olarak değişik teşviklerin etkililiğine dair deneysel bir çalışmada amaca en çok hizmet eden (Haslam, Reicher ve Birney, 2014) teşvik (Teşvik 2: "Deney devam etmenizi gerektiriyor") katılımcıları devam etmeye ikna etmekte en başarılı olandır. Bu analiz; Deneyci ve onun amaçları ile (Öğrenciden ziyade) özdeşleşmeyi teşvik etmenin, katılımcıları 450 Volta (Haslam, Reicher ve Millard, 2015; Burger, Girgis ve Manning, 2011) kadar devam etmeye ilişkin istekleri üzerinde son derece iyi bir yordayıcı olduğunu gösteren arşivsel ve deneysel kanıtlar (Haslam, Loughnan ve Perry, 2014) tarafından da desteklenmektedir. Örneğin Deneyci ile göreli özdeşim; deneyci laboratuvarda yokken, Öğrenci Öğretmen ile aynı odadayken veya Öğrenci Öğretmenin akrabası veya arkadaşı olduğu durumda düşüktür (Rochat ve Blass, 2014; Russell, 2014). Bu koşullarda, katılımcılar, zarar vermeye çok daha az istekli olmaktadırlar.

Milgram'ın katılımcılarının "bağlanmış takipçiler" (engaged followers) olması kavramı, Yale arşivindeki materyallerin analiziyle teyit edilmekte ve yaygınlaştırılmaktadır. Bunlar Milgram'ın bilimsel çalışmalarıyla (çalışma öncesi, esnasında ve sonrasında) özdeşleşmesini teşvik etmek için yapılan çabalara işaret etmektedir (Russell, 2011). Dahası Milgram, (insan gelişimini anlamak açısından) girişiminin yüceliğini açıkladığında, katılımcılar rollerine ısınmış ve hatta yüreklenmişlerdir. Daha geniş kapsamlı olarak gruplararası ilişkiler bağlamında bu durum, "iç grup davası ne kadar erdemli görülürse bunun için dış gruba zarar vermek (Reicher, Hopkins, Levine ve Rath, 2006; Reicher, Haslam ve Rath, 2008) -ve bunu yaparken olumlu hissetmek- o kadar kolaylaşır" savını destekler.

Sonuçlar

Geleneksel açıklamalara göre, psikolojik ve tarihi araştırmalar gruplararası zulmün faillerini, ne yaptıklarını düşünmeden körü körüne kendilerine verilmiş emirleri uygulayan düşüncesiz bürokratlara benzetmektedir. Yeni araştırmalar, psikolojik ve tarihi kanıtlar arasında ilişki olduğunu göstermektedir; ancak çok farklı bir hikâye etrafında. Bu da Milgram'ın çalışmalarının gerçek gücünün, birbirini ağ gibi sarmış liderlerin, takipçilerin ve kuruluşların dış gruplara karşı zulmü kötü değil, yüce olarak görme ve bunları işleyenlerin, kendilerini kötü birinden ziyade, kahraman gibi algılamalarının ortamını yaratabildiğini göstermektir. Bu, faillerin zarar verdiklerinden habersiz oluşlarından değil, iyi bir iş yapmalarına inanmalarından ötürü meydana gelmektedir.

Çeviren: Duygu Güler

Kaynaklar

Arendt, H. (1971). *Eichmann in Jerusalem: A report on the banality of evil* (p. 115282). Viking Press.

Baumrind, D. (1964). Some thoughts on ethics of research: After reading Milgram's" Behavioral Study of Obedience.". *American Psychologist*, *19*(6), 421.

Blass, T. (2004). *The man who shocked the world: The life and legacy of Stanley Milgram* (p. 360). New York: Basic Books.

Brannigan, A., Nicholson, I., & Cherry, F. (2015). Introduction to the special issue: Unplugging the Milgram machine. *Theory & Psychology*, *25*(5), 551-563.

Brannigan, A., Nicholson, I., & Cherry, F. (2015). Introduction to the special issue: Unplugging the Milgram machine. *Theory & Psychology*, *25*(5), 551-563.

Burger, J. M. (2009). Replicating Milgram: Would people still obey today? *American Psychologist*, *64*(1), 1.

Burger, J. M., Girgis, Z. M., & Manning, C. C. (2011). In their own words: Explaining obedience to authority through an examination of participants' comments. *Social Psychological and Personality Science*, 1948550610397632.

Cesarani, D. (2004). Eichmann: His life and his crimes.

Gibson, S. (2014). Discourse, defiance, and rationality: "Knowledge work" in the "obedience" experiments. *Journal of Social Issues*, *70*(3), 424-438.

Griggs, R. A., & Whitehead, G. I. (2015). Coverage of Milgram's Obedience Experiments in Social Psychology Textbooks Where Have All the Criticisms Gone? *Teaching of Psychology*, *42*(4), 315-322.

Haslam, S. A., Reicher, S. D., Miller, A. G. (2014). Milgram at 50: exploring the enduring relevance of psychology's most famous studies. *Journal of Social Issues (Special issue)*, 70:393-602.

Haslam, S. A., Reicher, S. D., Sutton, J. (2011). The shock of the old: reconnecting with Milgram's obedience studies, 50 years on. *Psychologist (Special Section)*, 24:650-660.

Haslam, N., Loughnan, S., & Perry, G. (2014). Meta-Milgram: an empirical synthesis of the obedience experiments. *PloS one*, *9*(4), e93927.

Haslam, S. A., & Reicher, S. (2007). Beyond the banality of evil: Three dynamics of an interactionist social psychology of tyranny. *Personality and social psychology bulletin*, *33*(5), 615-622.

Haslam, S. A., & Reicher, S. D. (2012). Contesting the "nature" of conformity: What Milgram and Zimbardo's studies really show. *PLoS Biol*, *10*(11), e1001426.

Haslam, S. A., Reicher, S. D., & Birney, M. E. (2014). Nothing by mere authority: Evidence that in an experimental analogue of the Milgram paradigm participants are motivated not by orders but by appeals to science. *Journal of Social Issues*, *70*(3), 473-488.

Haslam, S. A., Reicher, S. D., & Millard, K. (2015). Shock treatment: Using Immersive Digital Realism to restage and re-examine Milgram's 'Obedience to Authority' research. *PloS one*, *10*(3), e109015.

Haslam, S. A., Reicher, S. D., & Platow, M. J. (2010). *The new psychology of leadership: Identity, influence and power*. Psychology Press.

Haslam, S. A., Reicher, S. D., Millard, K., & McDonald, R. (2015). 'Happy to have been of service': The Yale archive as a window into the engaged followership of participants in Milgram's 'obedience' experiments. *British Journal of Social Psychology*, *54*(1), 55-83.

Herf, J. (2008). *The Jewish Enemy*. Harvard University Press.

Kershaw, I. (1993). 'Working Towards the Führer.' Reflections on the Nature of the Hitler Dictatorship. *Contemporary European History*, *2*(02), 103-118.

Koonz, C. (2005). *The Nazi Conscience*. Harvard University Press.

Lozowick, Y. (2005). *Hitler's bureaucrats: The Nazi security police and the banality of evil*. A&C Black.

Lutsky, N. (1995). When is "obedience" obedience? Conceptual and historical commentary. *Journal of Social Issues*, *51*(3), 55-65.

Martens, A., Kosloff, S., Greenberg, J., Landau, M. J., & Schmader, T. (2007). Killing begets killing: Evidence from a bug-killing paradigm that initial killing fuels subsequent killing. *Personality and Social Psychology Bulletin*.

Milgram, S. (1963). Behavioral study of obedience. *The Journal of abnormal and social psychology*, *67*(4), 371.

Milgram, S. (1974). Compliant Subjects. (Book Reviews: Obedience to Authority. An Experimental View). *Science*, *184*, 667-669.

Millard, K. (2011). The window in the laboratory: Stanley Milgram as filmmaker. *Psychologist*, 24:658-660.

Millard, K. (2014). Revisioning obedience: Exploring the role of Milgram's skills as a filmmaker in bringing his shocking narrative to life. *Journal of Social Issues*, *70*(3), 439-455.

Miller, A. G. (1995). Constructions of the obedience experiments: A focus upon domains of relevance. *Journal of Social Issues*, *51*(3), 33-53.

Navarick, D. J. (2009). Reviving the Milgram obedience paradigm in the era of informed consent. *The Psychological Record*, *59*(2), 155.

Neitzel, S., & Welzer, H. (2012). *Soldaten-On Fighting, Killing and Dying: The Secret Second World War Tapes of German POWs*. Simon and Schuster.

Nicholson, I. (2011). Torture at Yale": Experimental subjects, laboratory torment and the "rehabilitation" of Milgram's "Obedience to Authority. *Theory & Psychology*, *21*(6), 737-761.

Oppenheimer, M. (2014). Designing obedience in the lab: Milgram's shock simulator and human factors engineering. *Theory & Psychology*, 25:599-621.

Overy, R. (2014). "Ordinary Men," Extraordinary Circumstances: Historians, Social Psychology, and the Holocaust. *Journal of Social Issues*, *70*(3), 515-530.

Perry, G. (2011). *Behind The Shock Machine: The Untold Story of the Notorious Milgram Psychology Experiments.* Scribe Publications.

Perry, G. (2015). Seeing is believing: The role of the film Obedience in shaping perceptions of Milgram's Obedience to Authority experiments. *Theory & Psychology*, *25*(5), 622-638.

Reicher S. D., Haslam S. A. (2015). Experimenter. *Psychology Today.*

Reicher, S. D., Haslam, S. A., & Miller, A. G. (2014). What makes a person a perpetrator? The intellectual, moral, and methodological arguments for revisiting Milgram's research on the influence of authority. *Journal of Social Issues*, *70*(3), 393-408.

Reicher, S. D., Haslam, S. A., & Smith, J. R. (2012). Working toward the experimenter reconceptualizing obedience within the Milgram paradigm as identification-based followership. *Perspectives on Psychological Science*, *7*(4), 315-324.

Reicher, S., & Haslam, S. A. (2011). After shock? Towards a social identity explanation of the Milgram 'obedience' studies. *British Journal of Social Psychology*, *50*(1), 163-169.

Reicher, S., Haslam, S. A., & Rath, R. (2008). Making a virtue of evil: A five-step social identity model of the development of collective hate. *Social and Personality Psychology Compass*, *2*(3), 1313-1344.

Reicher, S., Hopkins, N., Levine, M., & Rath, R. (2005). Entrepreneurs of hate and entrepreneurs of solidarity: Social identity as a basis for mass communication. *International Review of the Red Cross*, *87*(860), 621-637.

Rochat, F., & Blass, T. (2014). Milgram's unpublished obedience variation and its historical relevance. *Journal of Social Issues*, *70*(3), 456-472.

Russell, N. (2014). Stanley Milgram's obedience to authority "relationship" condition: some methodological and theoretical implications. *Social Sciences*, *3*(2), 194-214.

Russell, N. (2014). The emergence of Milgram's bureaucratic machine. *Journal of Social Issues*, *70*(3), 409-423.

Russell, N. J. C. (2011). Milgram's obedience to authority experiments: Origins and early evolution. *British Journal of Social Psychology*, *50*(1), 140-162.

Slater, M., Antley, A., Davison, A., Swapp, D., Guger, C., Barker, C., Pistrang, N., & Sanchez-Vives, M. V. (2006). A virtual reprise of the Stanley Milgram obedience experiments. *PloS one*, *1*(1), e39.

Stangneth, B. (2014). *Eichmann before Jerusalem: The unexamined life of a mass murderer*. Random House.

Turner, J. C. (1991). *Social Influence*. Open University Press.

21. YÜZYIL TEKNOLOJİSİNİN PSİKOLOJİSİNİ YANSITAN BİR DİZİ: *BLACK MIRROR*[i]

Ali Mattu*

Ya Black Mirror nedir zerre bilmiyorsunuz yahut da onun aşırı derecede hayranısınız. Başka ihtimal yok!

Black Mirror (*Kara Ayna*) 2011 yılında Birleşik Krallık'ta yayımlanmaya başlayıp yakın zaman önce ABD'ye, Netflix'e geçti. Dizi, The Twillight Zone (*Alaca Karanlık Kuşağı*) gibi her bölümünün özgün bir öykü ve rol dağılımına odaklandığı antoloji dizisidir. Yalnızca yedi bölümü bulunduğundan, bir günde bitirmeniz mümkün.[1]

Dizi, teknolojinin toplumu nasıl değiştirdiğini tartışıyor. Yapımcısı Charlie Brooker Black Mirror'ı "her duvarda, masada, her avuç içinde soğuk ve parlak bir TV, monitör yahut telefon ekranı bulacaksınız," sözleriyle izah ediyor.

Televizyonda Black Mirror'ın bir örneği daha yok. Battlestar Galactica'dan beri izlediğim en akıllıca bilim kurgu olduğunu söyleyebilirim. Ayrıca 21. Yüzyıl teknolojisini ele alan ilk dizi. Wired şöyle diyor:[2]

> *Bu bölümler "TEKNOLOJİ KÖTÜDÜR!!!" diye bağırmıyor. Ne gündelik yaşamdan tamamıyla kopuk, ne de alışageldik biçimde... Bunun yerine, usulca ve özenli bir biçimde, teknoloji hakkında nelerin bu kadar korku verici olmaya başladığı noktasında meselenin özüne doğru bir oyuk açıyor: en kötü yanlarımıza hitap eden şeyleri yapma eğilimimiz. Ve bu, dostlar, distopik bilim kurgunun ta kendisi.*

Bu açıklama, Black Mirror'a neden bu kadar kafayı taktığımın resmidir – insan doğası hakkındaki karanlık gerçeği ortaya çıkarması ve dikkatli olmazsak nelerin gerçekleşeceği konusunda bizi uyarması.

Yazıda bu konuyu daha da açacak ve Black Mirror psikolojisinin izini süreceğim. Bölümlere ilişkin spoiler vermeyeceğim –neler beklediğini bilmeksizin içeri dalmanız isabetli olacak. Daha önce diziyi izlediyse-

* Bilim kurgu psikoloğu; *brainknowsbetter.com* bloğunun yazarı; (Dr.) Klinik psikolog

[1] Yazının yayım tarihi itibariyle yedi bölüm olduğunu hatırlatmak gerekir (ç.n.).
Bkz. tam da bunun için bir kılavuz: www.goo.gl/HPx2Nd

[2] Bkz. www.goo.gl/KUFwdi

niz, nelerden bahsettiğimi fark edeceksiniz. İzlemediyseniz, umuyorum ki, en azından denemeye ikna olacaksınız. Sadece ilk bölüm, "The National Anthem"i (Milli Marş) geçin; kimse sevmez onu. Geri kalanının harikulade olduğu konusunda sizi temin ederim.

İnsanlar göz teması olmadığında acımasızlaşır

"The Waldo Moment" (*Waldo Anı*) bize, bir ekranın gerisinde oturduğunuzda aslında hakaret etmenin ne denli kolay hale geldiğini gösteriyor. Facebook zorbalığının, Twitter GamerGate[3] ölüm tehditlerinin, blog gönderilerinin yorumlarındaki hiddetli savaşların, Xbox Live'daki[4] nefret konuşmaların benzer şekilde gerçekleştiğini görüyoruz. İnternetin insanı kolaylıkla acımasızlaştırabilen yanı nedir? Göz temasının olmaması![5]

Diğerinin ne düşündüğü, ne hissettiğini kavrama yeteneği olarak empati[6], diğer insanları *gördüğümüzde* gerçekleşir. Şöyle işlediği söylenebilir:

1. Zararlı/incitici bir şey yaparsınız.
2. Diğer kişinin bundan zarar gördüğünü fark edersiniz.
3. Ayna nöronlar (empati beyin hücreleri) acıyı tespit eder ve kötü hissetmenize yol açar.
4. Diğer insanı inciten şeye son verirsiniz ve (eğer zarif biriyseniz) yaptığınızdan ötürü özür dilersiniz.

Bunların hiçbiri sosyal medyada olmaz. Eylemlerinizin duygusal etkisini görmezsiniz. Göz teması olmaksızın ayna nöronların yapacağı bir şey yoktur. Empati mempati yok!

Başınıza geldiğinde benim şu formülümü[7] kullanarak 'online öfke'yi tahmin edebilirsiniz: *(Öfke + Anonimlik) - Göz Teması = İnternet Trolleri* Psikologlar bu olguyu pislik etkisi (the nasty effect)[8] olarak adlandırmaktadırlar.

Peki, çıkar yolu nedir? Benim bu konuda elim boş – internet mahremiyetini koruyup da empatiyi teşvik etmek bir hayli zor mesele. Düşüncelerin çeşitliliğinin ödüllendirilip trollüğün cezalandırıldığı, kendi kendine hükmeden topluluklar yaratmak (şu an için) elimizdeki en makul seçenek.

Bugün elini veren yarın kolunu kaptırır

"Fifteen Million Merits" (*15 Milyonluk Hak*), TV gerçekliğini, online avatarları, freemium oyunları ve bir miktar da Kickstarter'ları içeren pek çok konuyu ele

[3] Bkz. www.goo.gl/qc3FCJ

[4] Xbox Live, Xbox kullanıcılarına sunulan çevrimiçi platform (ç.n.).

[5] Bkz. Lapidot-Lefler, N., & Barak, A. (2012). Effects of anonymity, invisibility, and lack of eye-contact on toxic online disinhibition. *Computers in human behavior*, *28*(2), 434-443.

[6] Bkz. www.goo.gl/B12y1k

[7] Bkz. www.goo.gl/OD7fAi

[8] Bkz. www.goo.gl/vuSu9M

almaktadır. Dr. Jamie Madigan, video oyun avatarlarının, Candy Crush[9] ve Kickstarter'ın[10] psikolojisi dâhil olmak üzere birçoğunu konu olarak işliyor.

Aydınlatmak istediğim şey "kapıya-ayak-koyma-stratejisi". Bilimsel temeli olan eski bir satış/ikna taktiği: İnsanlardan kabul edebilecekleri ufak bir şey iste ve büyük isteği kabul etmeleri daha olası hale gelsin... Belki bir arkadaşınızda HBO kanalı yok ve Game of Thrones izlemek için size gelip gelemeyeceğini soruyor. Zevkle kabul ediyorsunuz, Westeros'un ihtişamını paylaşmak sizi iyi hissettiriyor. Birkaç gün sonra, o arkadaşınız HBO Go şifrenizi isteyiveriyor. İşte kapıya-ayak-koyma-stratejisinin bastırdığı an! Ricayı kabul etmeye eğilimli olursunuz, bunun sebebi önceki eyleminizle tutarlılığınızı korumak istemenizdir. Bu olgu (bilişsel çelişki) hakkında insanların neden bilimi inkâr ettiği üzerine bir yazımda[11] ve The Psych Show'da[12] epey şey keşfettim.

Kapıya-ayak-koyma-stratejisi oldukça kazançlı: Başkan Obama'nın 2012 kampanyası, size gönderdikleri e-postaları açmanızı sağlayarak çok para kazandırdı; önce küçük bir miktar bağışta bulunmanızı daha sonra daha fazlasını isteyerek. Kickstarters projeleri başarılı oldu çünkü bir kere para bağışı yaptığınızda, diğerlerini de bağışçı yapmaya meyilli oluveriyorsunuz. Ücretsiz bir oyuna zamanınızı verip mesai harcadığınızdaysa, seviye atlamak için bir miktar para vermek büyütülecek bir mesele olmaktan çıkmış oluyor.

Anılara yeniden uğramak onları değiştirir

Hayatınızda deneyimlemiş olduğunuz her şeyi tekrar etme yeteneğiniz olsaydı? Bu, benim favori Black Mirror bölümüm "The Entire History of You"nun (*Senin Bütün* Tarihin) dayandığı temeli işaret ediyor.

Anılar, geçmişte yaşananların kusursuz kayıtları değildir.[13] Bir şeyler düşündüğümüz her anda, yeni enformasyon gelip eski bir anıyla bütünleşir. Anıları canlı bir konserdeymiş gibi düşünün – aynı şarkı mekâna göre farklı soundlarda, grubun o günkü performansına göre ve konserde nasıl hissettiğimize göre şekilleniyor. Deneyimlediğimiz aynı anının sonsuz yolu var.

Bu "senin bütün hikâyenle" nasıl uyum içinde olur? Geçmişte yaşanılanların mükemmel bir kaydına sahip olsanız dahi, hiçbir zaman kusursuz bir belleğe sahip olamazdınız. Tekrarladığınız her an, o anıya ilişkin deneyiminiz nasıl hissettiğinize, kimle birlikte olduğunuza ve kaydedildikten sonra neler yaşandığına dayalı olarak değişebilir. Anıya daha fazla uğramanız halinde, daha fazla değişebilir. Eğer kişi kayıtta ne olduğuna ilişkin yalan söylüyorsa, keskin detaylar hasıraltı

[9] Bkz. www.goo.gl/2RRcDS
[10] Bkz. www.goo.gl/KvsWr3
[11] Bkz. www.goo.gl/PSrvi8
[12] Bkz. www.goo.gl/Vg3jRG
[13] Bkz. www.goo.gl/V6AQEa

edilerek, bir kısmı kaybolup kusurlu anılar kolaylıkla yeniden yaratılabilir.

Kayıtlara istinaden de, anılar farklılaşabilen biçimler alır.[14] Tatilinizin her anını instagramlamanın kötü bir fikir olmasının sebebi de bu – çevrenizde olanların bütünüyle farkında olamayacaksınız. Farkındalık pratiğinin[15] ve *gerçekten* hatırlamak istediğiniz, kesin detayların fotoğrafını çekmek daha makul bir yaklaşım olacaktır.

Bir şey daha – kaydettiğiniz her şeyin her detayına aşırı derecede takıntılı olma, zihinsel geviş getirme (ruminasyon) adı verilen depresyon belirtisinin nedeni olabilir.

Çevrimiçi gönderilerin neyse, sen de osun

"Be Right Back"deki (*Hemen Geliyorum*) gibi (ve sanki *Caprika*'dayken) kendi çevrimiçi kimliğine dayalı birini canlandırabilir misiniz? Evet, çoğunlukla.

İnsanların internet kullanımını araştırmak meşakkatli iş. Bilim ağırkanlı ilerler – araştırmanın geliştirilmesi, etik engellerin kaldırılması, çalışmanın analizi gibi noktalardan ötürü zaman alıyor. Bunun yanında, teknoloji süratle gelişmekte. Bir gün herkes Meerkat[16] hakkında konuşurken, bir başka kişi Periscope'a geçmiş oluyor. Gelgelelim şu an için bildiğimiz şey, internet kullanım biçimimizin kim olduğunu yansıtmakta bir hayli başarılı olduğu.[17]

Kişilik ve sosyal medya arasında güçlü bir ilişki olduğu görünüyor. Güncellemeleriniz ve beğendiğiniz şeyler, diğer kimselerle ne kadar birlikte olmak istediğiniz, insanlara ne kadar güvendiğiniz, duygularınızın kalıcılığı, organizasyon yeteneğiniz ve merakınız gibi açılardan temel kişiliğinizin (bkz. beş faktör kişilik özelliği) iyi bir yansıması. Bunun yanında, sosyal medya; cinsiyetiniz, dini inancınız, cinsel yöneliminiz ve uyuşturucu kullanımınızı, kıvırcık patates yahut gök gürültülü sağanak yağışı sevip sevmemenize dayanarak tahmin edebilir...

Tüm bunlar önemli olsa da, kişilik ve demografik verilerinizden çok daha fazlası var. Geçmişte yaptıklarınız, gelecekte yapacaklarınızın her zaman için iyi bir yordayıcısı değildir.[18] Eylemleriniz; öğrendikleriniz, hissettikleriniz, çevrenizde olup bitenler ve anlık fikirlerinizin karman çorman bir bileşkesidir. İnternet profilinizin tüm bunlara erişimi yok, en azından şimdilik.

Şu anda üzerimizdeki etkisi ortada. Şirketler ekran uygulamaları için Google aramalarını kullanıyorlar. Facebook beğenilerinizin kredi puanlarınızı, tweetlerinizin sağlık sigortası priminizi etkileyecek olması uzak

[14] Bkz. www.goo.gl/WX2WWN
[15] Bkz. www.goo.gl/zyOfO3
[16] Twitter üzerinden canlı yayın akışı sağlayan sosyal ağ (ç.n.).
[17] Bkz. www.goo.gl/LzGdaf
[18] Bkz. www.goo.gl/aWncYo

bir geleceğin tahayyülü değil. Belalı soruysa; ölümünüzün ardından sosyal medyanızı kimin kullanacağı...[19]

Kaydedilmek insanın davranışlarını değiştirir

İnsanlar kendi akıllı telefonlarıyla sizin fotoğraf ve videolarınızı çekse neler olur (tıpkı "White Bear"daki -*Beyaz Ayı*- gibi)? Nesnel öz-farkındalık denen şey.

Aynadaki aksinizi gördüğünüzde, bankada izlendiğinizi fark ettiğinizde yahut sosyal medyada kendi fotoğrafınızı gördüğünüzde gerçekleşir bu. Gerçekten olduğunuz ile olduğunuzu düşündüğünüzü siz'i mukayese edersiniz. Bu, çoğunlukla sizi değişikliğe götürür. Belki saçlarınızı düzeltir, daha profesyonel rol keser ya da vücudunuzun belirli bir kısmını düşünmekte takılı kalırsınız.

Teknoloji, nesnel öz-farkındalığı popülerleşen takılabilir aksesuarlar, uzaktan kumandalı uçaklar ve canlıyayınlarla artırırken, her şey günbegün kötüye gidiyor.[20]

Öz-farkındalık yapay zekâyı canlı tutar

Black Mirror'ın en son bölümü "White Christmas" (*Beyaz Noel*) yapay zekânın etiğine dokunuyor. Şu sıralar ilgi gören bir konu; *Her, Chappie, Ex Machina,* ve gelecek *Avengers: Age of Ultron* filmleri benzer meseleleri konu ediniyor.

Büyük soru şu: Bir yapay zekânın canlı olup olmadığını nasıl bileceğiz? Fütürist Martine Rothblatt, siber bilincin alandaki öncüsü, nesnel öz-farkındalığın bunu çözebilmek için kullanacağımız bir test olduğuna inanıyor.[21] Yapay zekâ ne olduğunu anlayabilir mi? Kendi hayatına değer verir mi? Öyleyse, nasıl yaşamak ister? Tıpkı temel insan hakları gibi, Rothblatt, yapay yaşamın ifade hakkı gibi bir seçim olması gerektiğine inanıyor. Siber bilinç insan bilincine yaklaştıkça, yapay zekânın inanları taklit edip etmediği ya da gerçekten canlı olup olmadığını bilmek gittikçe zorlaşan bir sorun haline gelmekte.

Bu teknolojik tuhaflık zamanları, insanlığın yüzleştiği en büyük sınav haline gelebilir – bizim kadar zeki bir türe nasıl davranacağız? *Star Trek: The Next Generation*'dan fazlasını, *Terminator*'den azını umuyorum.

Black Mirror, teknoloji psikolojisi ve bir tür olarak nereye gittiğimiz üzerine söyleyebilecek pek çok şey var. Bu noktada artık neler düşündüğünüzü sorarak, size bırakıyorum: Distopik bir bilim-kurgu-gelecekte yaşamaya mecbur mu bırakılmışız ya da tüm bu teknoloji barış ve refahı getirecek mi?

[19] Bkz. www.goo.gl/ALN6xP

[20] Bu konu hakkında daha fazlası için; teknolojinin herkesi nasıl ünlü birine ve paparazziye çevirdiği üzerine şu videomu izleyebilirsiniz: www.goo.gl/bJNrQc

[21] Bu konuda daha fazla bilgi için bkz. SXSW konuşması: www.goo.gl/lxi4lB

Not: Black Mirror hakkında daha fazlası için Super Fantastic Nerd Hour[22] üzerine yazımı inceleyebilir, tüm bu akademik şeylerden kurtulmak içinse *Black Mirror: In Real Life*'ı[23] takip edebilirsiniz.

Çeviren: Sercan Karlıdağ

[i] 21 Nisan 2015 tarihinde "Black Mirror Reflects the Psychology of 21st Century Technology" başlığıyla yayımlanmış yazının orijinal hâline *http://www.brainknowsbetter.com/* adresinden erişmeniz mümkündür.

[22] Bkz. www.goo.gl/lNJ1tZ

[23] Bkz. www.goo.gl/l8EkLh

BUTONLAR

Levent Erentürk*

Sabah yine küfrederek uyandım. Çalar saati kapattığım gibi uzaklardan bir yerden büyük bir patlama sesi duydum. Gerçekten güne muazzam bir şekilde başlamıştım. Pencereye doğru gittim ve patlama sesinin geldiği yöne baktım. Hayli büyük bir patlamaydı. Perdeleri kapattım. Şu sıralar bir yerlerde sürekli bomba patlıyordu. Buna herkes alışmıştı. Bir şekilde günlük rutinimiz haline gelmişti.

Tuvalete giderken ışığı açtığımda yine bir patlama sesi duydum. Diğerine eşdeğer büyüklükteydi. Klozete oturdum ve dünün gazetesini okumaya başladım. Günümüzde hiçbir anlamı olmayan gazeteler bana eski günlere ait olan güven hissini yaşatıyorlardı. Gerçi gazetelerde patlama haberleri, ölü ve yaralı sayıları, daha çok da reklamlar vardı. Mesela patlamalara karşı sağırlığı önleyen tıkaçlar, yıkılan binalardan gelen tozları üstünde tutmayan elbiseler, yaraları gizleyen makyaj setleri, ultra güvenlikli evler, patlamanın ardından şoka girmeyi önleyen ilaçlar gibi nice reklam vardı.

Gazetemi okumayı bitirdim. Tuvaletten çıkarken ışığı kapattığımda yine bir yerlerden gelen gürültüye maruz kaldım. Bu seferki biraz daha uzaktı. Bugünün biraz zor geçeceğini anlamıştım. Hemen toz tutmayan takım elbisemi giydim ve beni bekleyen şoförümü daha da bekletmemek için koşar adımla aşağı indim. Şoförüm patlamalardan olsa gerek bugün biraz korkmuş gibiydi. Beni görünce zaten beyaz olan yüzünün rengi daha da açmıştı.

Sevgilime doğru giderken ambulanslar, itfaiye araçları tarafından tıkanmış yolda ve molozla dolmuş kaldırımlarda cesetleri görebiliyordum. Hepsinin üzerine benim de okuduğum gazete serilmişti. Uzun ve sıkıcı bir yolculuk sonrası sevgilimin kaldığı hotele gelmiştim. Sevgilim derken beni yanlış anlamayın, herhangi bir şekilde duygusal yakınlık duymuyordum. Bana göre duygular aptallar içindir. Ama sevgilimle beraber itibarım daha da artıyordu, bunu rahatlıkla hissedebiliyordum. Hotele girdim ve asansörü çağırdım. Yine bir patlama olmuştu. Bu seferki çok yakındı.

* Taverna müziği sevdalısı ve Balıkesirli

Eğer kulak tıkacım olmasa çoktan sağırdım.

Asansör geldi ve içine girdiğimde gideceğim katın numarasına tam basacakken bugün olanlar aklıma geldi. Bir şeylere bastığımda bir yerlerde bomba patlıyordu. İster batıl inanç deyin isterseniz hurafe, hangi kata gideceğimi asansör görevlisine söyledim ve görevli korkarak gideceğim kata bastı. Patlamalar herkes gibi beni de kötü etkilemişti.

Sonunda sevgilimin odasına gelmeyi başarmıştım. Zile basmak yerine kapıya vurdum. Sevgilim beni hazır bir şekilde, bornozuyla karşılamıştı. Hemen dudağına öpücükler kondurarak içeri girdim. İçeri girerken sanki bir karaltı arkamdan kayıp gitmiş gibi geldi ama sevgilimin ateşli dudaklarından başka bir şeyi umursamıyordum. Aceleyle bornozunu çıkarttım. Elimi dolgun memesine attığımda ise çok yakından bir patlama sesi gelmişti. O kadar ki odadaki tüm eşyalar yer değiştirmişti.

Bu iş artık canımı sıkmıştı. Çok nadir kullandığım cep telefonumu çıkardım. Danışmanımı aramalıydım. Lanet olsun! Her tuşa basışımda patlamalar daha yakında ve daha büyük oluyordu. Sıfır beş yüz... Odada bir sağa bir sola savrularak numaralara basıyordum. Neredeyse her yerim çizilmiş ve yara bere içinde kalmıştı. Sevgilim can havliyle kendini dışarı atmıştı. Binadaysa benim bastığım zemin dışında her yer yerle yeksan olmuştu. Şimdi bulunduğum kat üstü açık bir platformu andırıyordu.

Karşımda büyükçe bir halk kitlesi bana bakıyordu. Benim ne kadar büyük ve muhteşem bir adam olduğuma dair sloganlar atıyorlardı. Açıkçası gururlanmıştım. İnsanlar sonunda değerimi anlamıştı. Onlara elimi sallarken danışmanımı arayacağımı hatırladım. Arama tuşuna bastım. Karşımdaki kalabalığın ortasında çok büyük bir bomba patlamıştı. Karşımdaki bereketli mantar bulutundan gelen kol ve bacak yağmuru arasında kalmıştım.

Daha patlamayı tam olarak algılayamamışken askerler, tanklar meydanda yürüyüş yapmaya başlamıştı. Askeri birliklerin önünde benim daha önce görmediğim kocaman bir fotoğrafım bulunuyordu. Danışmanımsa hala telefonumu açmıyordu. Kesin işe yeni aldığı sekreteriyle fingirdeşiyordu. İş ilanında işe alacağı kadının özellikle büyük dudaklı olması gerektiğini belirtmişti oral seks manyağı.

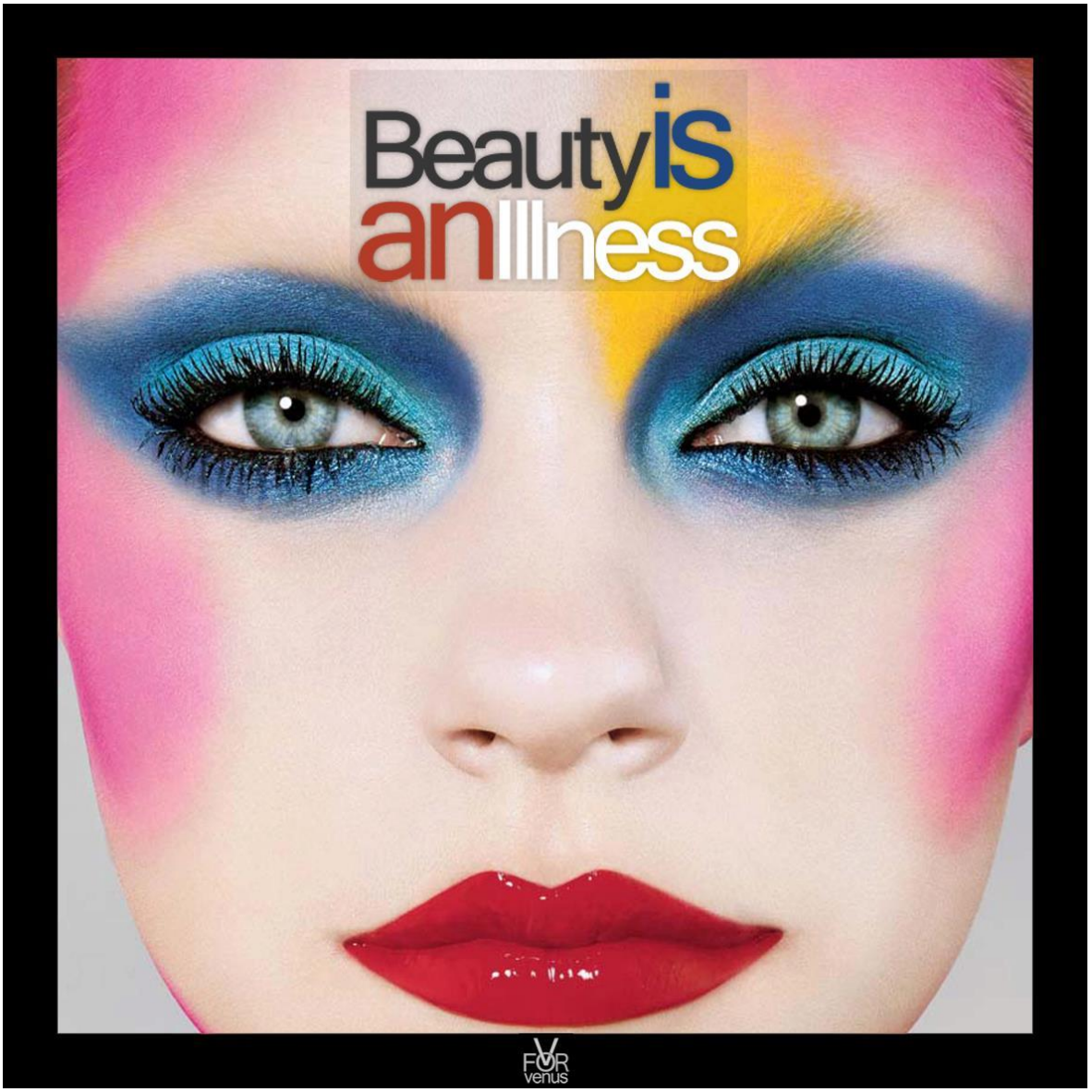
Her neyse karşımdaki kalabalığı etkilemeliydim. Parmaklarımı şıklattım. Ve bom. Bütün tanklar, obüsler, füze sistemleri birer birer patladı. Gerçekten görülmesi gereken bir sahneydi. Bir tanrı gibiydim. Helikopterdeki askerler bunu fark etmiş olacak beni apar topar bir kaleyi andıran büyük bir karargâha götürdüler. Karargâhtaki komutan bana yaptıkları şimdiye kadar eşi benzeri görülmemiş bombadan bahsetti. Bir türlü onu patlatacak sistemi çalıştıramıyorlarmış. Tabii ki bu görevde bana ihtiyaçları vardı. Bana hemen kırmızı bir buton getirdiler ve basmamı istediler. Bastım.

Sanki yer yarılmış gibi sallandık. Gerçekten de yer yarılmıştı. Danışmanım yanımda bitti. Bombanın etkisiyle beraber gezegenin yok olacağından bahsetti. Şok dalgasının buraya ulaşmasına saniyeler varmış. Bense düzgün takamadığı kemerine dikkatimi vermiştim. Bugün başımdan geçenleri düşünmeye çalıştım ama dikkatim sarsıntılardan sürekli dağılıyordu. Oldukça ilginç bir gün olmuştu. Bu yadsınamazdı.

V FOR venus
şaşkınlık
dehşet
rezalet
umutsuzluk
panik
kaygı
üzüntü
kaçmak
endişe
demokrasi
milli irade
güvensizlik
linç
çaresizlik
merak
istismar
umut
katliam
korku
nefret
vahşet
cinayet
atm
savaş
atatürk
baskı
kan
karanlık
abd
senaryo
tezgah
yalan
tiyatro
işçi
kandırılmışlık
oyun
sahtekarlık
çatışma
kumpas
hukuksuzluk
cehalet
şeriat
aptallık
plan
cemaat
OHAL
darbe
başkanlık
kalkışma
aile
enişte
ölüm
sela
iç savaş
hulusi akar
ihanet
r. t. erdoğan
fetö-ş
tbmm
izmir
1 dolar
marmaris
kaos
meydan
direniş
devlet
TV
polis
bomba
sosyal medya
halk
F-16
boğaziçi köprüsü
bayrak
akp
nostalji
ordu
paralel
tijen karaş
sonik patlama
ankara
tankasker
işkence
koma
N=127 kişi
kenan evren
diktatörlük
şiddet
otokrasi
belirsizlik
fethullah gülen
faşizm
uluslararası
yurtta sulh konseyi
15 temmuz
Darbe girişimini
tanımlayan sözcükler

V FOR VENUS

www.vforvenus.com

Care
geceN YAZ
NE YAPTIĞINI
BİLİYORUM

kapitalizm
inançlı olduğunu
zannetmektir
İLAHİ KARGO
SABAH 08:00
AKŞAM 21:00

önüm arkam sağım solum
APARTMAN
OYUNA YER AÇ!
FOR venus

Dergide yayımlanan yazıların
bilimsel, hukuki ve etik sorumluluğu
yazarlarına aittir.

İletişim

ontodergisi@gmail.com

Takip Adresleri

(Erişim için simgelerin üzerine tıklayınız)

www.ontodergisi.com

YAŞAMAK EN BÜYÜK AKADEMİK FAALİYETTİR

Melek Göregenli